

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 19. —

AZ EGYETEMES
IRODALOMTÖRTÉNET
ÁTTEKINTÉSE.

IRTA

HAMVAS JÓZSEF,
FÖGYMN. TANÁR.

II. RÉSZ:
AZ AKADEMIZMUSTÓL A ROMANTICIZMUSIG.

POZSONY. 1899. BUDAPEST.
STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Wigand F. K. könyvnyomdája, Pozsonyban.

Hatodik rész.

Az akademizmus kora.

Itália az ellenreformáció után. A régi egyház visszaállításáért folytatott nagy küzdelem után bénultság fogta el Itáliát. Nyugalomra vágyódott minden; a szellem újító törekvései fölött az inkvizíció örködött. Az alkotás köre egyre szűkebb lett, a tartalom változatossága helyett a forma csínosságára törekedtek, [ez azonban modorossággá lett. A politikai történet külsőleg nem mutat nagy jelentőségű eseményeket, de a belső élet gyökeres változáson ment át s mélyre sülyedett. Egyfelől az uralkodó állapotok fenntartásáért folytatott küzdelem háttérbe szorítja az egyéniséget s szolgalelkűséget teremt, másfelől ennek visszája látszik egyes társadalmi osztályok elvadulásában és a banditák elszaporodásában. A XVI. század végének vallásos irányzata helyébe újra az elvilágiasodás lép. Világi hatalom foglalja el az egyházi uralom helyét s a szerzetesek befolyása háttérbe szorul. Az ellenreformáció vívmányaiból csak annyit tartanak meg, amennyi a meglevő állapotok védelmezéséhez szükséges. A költésben a vezető szerepet elfoglalják az akadémiaiak, melyek a XVI. század vége óta állandóan szaporodnak. Ezen irodalmi társulatok protektorai fejedelmek, ezeknek ferde izléséhez alkalmazkodnak az írók, ezeknek hangzatos dicsérete a költés egyik fontos feladata. A líra és epika a tudóskodó akadémikus költők művészi szabályainak hatása alatt mesterkéltné, rideg; a drámai költés csak mint opera virágzik, az antik mintákra szabott akadémikus drámák és vigjátékok, rideg, szóvirágos, költőtlen alkotások. És mindamellett a „XVII. századbeli Itália saját sülyedéséről nem tudott, sőt azt képzelte

és úgy viselkedett, mintha az irodalmi fejlődés tetőfokán állna“. (De Sanctis „Storia della letteratura italiana“. II. k.)

Marini. Az akademizmus költésének nagy hatása abban leli magyarázatát, hogy tehetségtelen írók számára megjelölte azokat az eszközöket, melyeknek segítségével a kor formalizmusának megfelelő munkákat alkothattak. Itáliában ennek az iránynak legnagyobb képviselője Gambattista Marini (v. Marino). 1569. okt. 18-án született Nápolyban. Költői munkásságát korán kezdte s megnyerve néhány előkelő nápolyi úr kegyét megtanulta, hogyan egyeztesse össze nagyratörő költői céljait pártfogóinak tömjénezésével. 1595-ben Aldobrandini bíboros házába s e főpap segítségével Turinba jut, hol költészetével Károly Emánuel szavojai herceg kegyét nyeri meg s a herceg titkára lesz. Itt azonban szerencséjének ellenségei nehezítették meg helyzetét s szívesen fogadták IV. Henrik neje, Medici Mária, kegyeltjének, Concino Concininek, hívását, mely a francia fővárosban is bámulókat biztosított számára. Párisban fényes anyagi viszonyok között élvezte határtalan költői hírnevét. Úgy tekintettek fel reá, mint valami csodás jelenségre, melynél nagyobbbat még nem termett az irodalom. Csak Mária királynő és fia, XIII. Lajos, viszálykodása késztették arra hosszú párisi tartózkodása után, hogy hazájába visszatérjen. 1622-ben Rómában nagy tisztelettel fogadják, 1624-ben Nápolyban fényes diadalmenetet rendeznek számára, a nápolyi akadémiák tiszteletbeli elnökükké választják s versengnek dicséretében. Nápoly mellett, birtokán hal meg 1625. március 25-én. És ezt az óriási lelkesedéssel ünnepelt író, kit kortársai, a XVII. század elején, minden idők legnagyobb költőjének tartottak, ugyanazon század végén közepes versfaragónak, az ízlés megrontójának tekintették. Marini felfogása szerint az az igazi költő, ki bármely tárgyat úgy feltud cifrázni, képekkel elhalmozni, hogy az költőinek lássék. Ezért költeményei mind egyforma érzelmeket keltenek s lirailag epikus, leíró tanításai bármely műfajhoz tartozzanak, tulajdonképpen nem egyebek e rendkívül ügyes író mesterkelt, hangzatos szóképeinek dagályos egyvelegénél. Lírai költeményei közül életében három gyűjtemény jelent meg: „A lant“ (La Lira 1602); „Házások

énekei" (Epitalami 1616); „Pásztorsíp; idillek és pásztori költemények" (La Campagna; Idillj favolosi e pastorali 1620). Legközvetlenebb s így legkevésbé mesterkelt a második gyűjtemény. Nagyobb költeményei közül üres szónokiasság, az őszinteség teljes hiánya jellemzi „A bethlehemi gyermekgyilkosság"-ot. Jobb ennél Marini legnagyobb munkája az érzékies „Adonis" (L'Adone). Húsz énekes költeményének tárgya csekély, szerkezete alig van, de leíró részletei, könnyen folyó versei ma is hatnak. — Marini példája egész tömeget vezetett az irodalomba. Tehetségtelen írók serege tanulta meg a költés szabályait tőle s belőlük még az a rossz utra tért költői tehetség is hiányzott, ami Mariniban megvolt. Követői közül legtöbb eredményt érték el: Claudio Achillini (1574—1640), kinek legismertebb munkája XIV. Lajos születésére írt költeménye, melyben a királyfi pályáit győzedelmi zászlóknak nevezi, a földet és tengert arra szólítja fel, hogy nőjön meg, mert a gyermek vállal nagyobb teher viselésére is képesek. „Költeményei"-ben (Poesie 1632) szükségesnek látta, hogy versei fölé azoknak rövid tartalmát is oda írja, hogy szóáradata érthetőbb legyen. J. Casoni (1587—1640) Velencében is meghonosítja Marini irányát. Antonio Bruni (sz. 1595) „Heroikus leveleiben" (Epistole Eroiche 1626—27) üres szónokiasságot durva érzékiséggel párosít. Ezen írók azonban nem merítik ki Marini körét, iránya áthatotta a következő nemzedéket s hatását egész Európában éreztette.

Az ellenzék. E mesterkelt, a való élettől oly messze távozott irodalommal szemben akadtak költők, kik nagy elődeik hagyományáról nem feledkeztek meg. Az irodalmi ellenzék e képviselői egymással nem érintkezve, gyakran egymásról tudomást sem véve működtek. A mult közös példája s a közös cél az, ami őket az utókor szemében egyesíti. Legrégibb közöttük, még az ellenreformáció ellenese, de ezen korszaknak is nevezetes munkása Alessandro Tassoni. 1565. szeptember 28-án született Modenában. Ferrarában, Pisában és Bolognában jogot tanult s 18 éves korában írta első művét „Enrico" című tragédiáját. 1595-től Rómában él és állást keres, 1599-ben Ascanio Colonna biboros szolgálatába áll, urát Spanyolországba kíséri, 1603-tól a biboros

olaszországi birtokait kezeli. A spanyol és francia párt küzdelmében az utóbbi mellett foglal állást s a szavojai herceget dicsőíti, mert csak e herceg tudta függetlenségét a spanyolokkal szemben megővni. 1618-ban szavojai követségi titkárrá nevezik ki, de ezzel sorsa nem javul, mert fizetése nincs, csak az ajándékokból kell tengődnie. Helyzete csak akkor fordul jobbra, mikor végre a francia udvar veszi pártfogásába. 1635. április 25-én hal meg szülővárosában. Legnagyobb műve „Az elrabolt akó“ (La secchia rapita 1622) című komikus hőskölteménye. Tárgya Modena és Bologna 1249-ben vívott harca, melyben a modenaiak egy berohanáskor. Bolognából egy faakót hoztak el s a bolognaiak véres küzdelmek árán sem tudják visszaszerezni. Végre Modenában a székesegyház tornyában helyezik el az akót. A költemény üde, merész képei és jelenetei nem csak az ellenreformáció kenetes hangját, de a spanyol gőgöt is gúnyolják s természetes hangja az uralkodó irodalmi ízlés ellen tiltakozik. Tassonit szolgailag követi Bartolomeo Bocchini „A tudósok bolondságai“ című munkájában. Közvetlen igaz hangok szólnak az ifjabb Michelangelo Buonarrotti (1568–1646) vigjátékaiból. Irt ugyan mitológiai tárgyú operákat is („Herkules születése“ 1605; „Páris ítélete“ 1608), de a való élet iránt való érzékét, üde költői lelkületét két vigjátéka: „Tancia“ (La Tancia 1612) és „Az országos vásár“ (La fiera) mutatja. Alig képzelhető nagyobb ellentét, mint e két vigjáték természetes közvetlensége és Marini „Adone“-ja. Hevesebb és elkeseredettebb Salvator Rosa (1615. jun. 20. — 1673. márc. 15.) támadása. Neve a festészet történetében jelentősebb, mint az irodalomban, de „Szatirái“ itt is előkelő helyet biztosítanak neki. „A költészet“ című szatirájában sikerülten gúnyolja Marini követőit saját stílusukkal: az imádott nő ajka menny vagy pokol, sóhajtása bomba és petárda, a mennybolt a csillagok istállója és a nap hóhér, mert sugárfejszójával lefejezi a sötétséget. „A festészet“ címűben a frossz ízlésű műpártoló közönséget, meg a tudatlan estőket támadja. A régiek — úgymond — megcsodáltak egy elefántot, mert görögül irt, hát még most mennyire csodálkoznának, ha látnák, hogy az ökrök festenek. — Szatirikus író volt Francesco Melosio is, ki sike-

rült szonettekben gúnyolta Marini követőinek dagályát. Az ellenzékhez tartozik Gian Andrea Cicognini is, ki drámáiban a lira tulkapásainak akart gátat vetni s gyors menetű, eleven munkáiban a spanyol drámaköltés hatását mutatja.

Marini követői a XVII. század második felében.

Hasztalan volt az egészségesebb irány megjelölése, a győzelem egyelőre mégis Marini hivei maradt. A sok közül több-kevesebb egyéni vonással tűnnek ki: Gianfrancesco Loredano (1606. febr. 28. — 1661. aug. 13.): „Elmélkedések a bűnbánó zsoltárok felett“ (1640), „Pompás ötletek“ (1632), „A tréfás Ilias“ (1646), „Szerelmi novellák“ (1659). Piero Schettini (1630—1678) Marini egyik leghivebb követője és sokáig kedvelt költő. Ez irány utolsó követői között a legjobban ünnevelt alakok közé tartozik Magalotti Lőrinc gróf (1637—1711). Sajátosabb jelenség Fulvio Testi gróf, a XVII. század közepének jelentékeny költője. 1593-ban Ferrarában született s korán kezdett költeni, még pedig Marini hatása alatt. Tassoni azonban a régi költőkre hívta fel figyelmét. E tanácsot megfogadta s Horatius ódáit utánozva nem csupán a formára fordított gondot, de átérezte a tartalmat is. Az elbeszélő költésben és drámában is megpróbálkozott. Abban „India elfoglalása“ című hőskölteményével töredéket hagyott, ebben nem tudott Marini hatásától semmiképpen szabadulni. Irodalmi munkássága mellett politikai szereplése is nevezetes. Rendkívüli kitüntetések érték, de ép ez ébresztette föl ellene uralkodó hercege gyanuját. 1646. január 27-én elfogták s a modenai citadellában halt meg ugyanazon évi augusztus 28-án. Több sikerrel művelte az epikát Girolamo Graziani (1604—1675). Első műve e terén „Kleopatra“ című kis eposza. Legnagyobb munkája „Granada elfoglalása“ (La conquista di Gránada 1650) 26 énekben; a XVII. századbeli olasz irodalom legjobb hőskölteménye. A dráma mindjobban az opera felé közeledik s a spanyol hatás is csak külsőségekben érvényesül. Nevesebb drámairók: Prospero Bonarelli della Rovere gróf (1590—1659): „Szolimán“, „Szökevény szerelmesek“. Giovanni Delfino bíboros (1617—1692) tragédiái: „Kleopátra“, „Lukrécia“, „Medoro“ és „Creto“.

A svéd királynő irói köre Marini követőinek egészségtelen irányát néhány jobb érzésű, de elzárkózottan működő író nem tudta megváltoztatni. E korban, mely a világi tekintélyt az irodalmi téren is nagyra becsülte, magas állásu egyénnek kellett az ellenzék vezetését kezébe venni. Aki ezt megtette, ki egyéniségének vonzó erejével e célból tehetséges írókat tudott maga köré gyűjteni Krisztina svéd királynő (1626. dec. 8. — 1689. ápr. 19.) volt, ki azzal, hogy a róm. kath. vallásra áttért, koronát dobott el s kalandos európai útja végeztével Rómában pibent meg. A maga köré gyűjtött írókból írotársaságot alkotva, célul tűzte ki Augusztus császár és X. Leo pápa kora íróinak utánzását s eltiltotta akadémiáján belül a hizelegve dicsérő költeményeket. Igaz ugyan, hogy a svéd királynő társulatának reformja jó formán csak a stil nemesbítését tartotta szem előtt, de ezzel is jótékony hatással volt a mélyen sülyedt olasz irodalomra. Az e körbe tartozó írók közül először Benedetto Menzini (1646 — 1708) említendő, kinek lírai munkái azzal válnak ki, hogy Marini irányával tökéletesen szakítanak, „Ars poeticá“-jában (Dell arte poetica 1687) homályos kétértelműség lapos prózai helyekkel váltakozik. Francesco Lemene gróf (1634 — 1704) vallásos érzelmeket fejez ki mesterkélt formában. A svéd királynő kedvelt költője Allesandro Guidi (1650 — 1717) Marini követésével kezdi pályáját, majd Krisztina körébe jutva, a királynő folytonos érdeklődése mellett írja meg „Endymion“ című mitológiai idilljét s ezzel, valamint ódáival kiérdemelte az utókor becsülését. A svéd királynő római körével összeköttetésben levő toscanai írók közül említést érdemel Francesco Redi (1626. febr. 18. — 1698. márc. 1.) „Bakhusz Toscanában“ című lendületes dithirambjával. A XVII. század végének legnagyobb költője Vincenzio da Filcaja. 1642. dec. 30-án született Firenzében, toscanai nemes családból. Visszavonultságából előkelő politikai küldetések hívták elő s mint firenzei szenátor halt meg 1707. szept. 24-én. Bécs felszabadítása alkalmából pompás költeményben magasztalja Sobieski Jánost és Lotharingiai Károlyt, e munkája szerezte meg népszerűségét és keltette fel iránta a svéd királynő figyelmét, ki észre vette e nagy tehetséget s benne

a feltámadt Petrarcat üdvözölte Filcaja munkái a mesterkélt, lélek nélkül való irodalmi korszak termékeitől különböznek is; igazság, gazdag költői lélek s egy nagy, nemes lélek fájdalma hazája süllyedése fölött, szólal meg bennük pompás nyelven. — Krisztina királynő halála után, irányának hívei, „Arkadiaiak“ címmel, írói kört, akadémiát alakítottak, melynek közvetlen célja Marini hatásának leküzdése volt, eredménye pedig, hogy Marini féktelenül dagályos írásmódja helyébe kimért, mesterkélt, élettelen stílt teremtettek. E kör legnevezetesebb tagjai Giambattista Zappi (1667—1719) és neje Faustina; Innocenzo Frugoni (sz. 1692).

A holland irodalom a XVII. században. Nagy szabadságharca után egészséges, hatalmas fejlődésnek indult Németalföld. A nép anyagi jóléte növekedett s a különböző egyházakkal szemben való türelmesség e kis ország földére sok kiváló férfiút hozott, kiket szabad gondolkozásukért más államokból kiűldöztek. Tudományosságuk, egyetemeik, különösen a leydeni, európai hirre emelkedett. A tudományos irodalom mellett a XVI. század végétől fejlődni kezd a szépirodalom. A spanyolokkal vívott szabadságharc kitöréseig egyes irodalmi egyesületek, „Kamarák“, még jóformán a középkor színvonalán állottak s különösen fényes, látványos előadásai miatt voltak népszerűek. A szabadságharc folyamán Alba herceg a hatalma alatt álló déli államokban eltiltotta e szabadszáju társulatokat, a küzdő északi államokban pedig tovább éltek, a humanizmus hatása alatt csiszolt formát tanultak. A XVI. század végén az amsterdami kamara jutott kiváló jelentőségre. Benne egyesült a népi hagyomány művelése, a reformáció szolgálata, a francia irodalom hatása és az antik remekek utánzása. Eredeti egyéniségek ennek körében alkotják meg az új németalföldi lírát, így: Dirck Volkarotzon Koornhert (1522—1590), Roemer Visscher (1547—1620) és Hendrik Spieghel (1549—1612). Kiváló lírikus, az irodalomnak jó ideig vezére Pieter Hooft (1581—1647). Jellemképeivel és falusi idilljeivel hazája festőire emlékeztet Constantijn Huygens (1596—1687). Gondos formája miatt nagyra becsült költő Jacob Cats (1577—1660); túlságos józansága, képzelő erő és szenvedély nélkül való munkái

annyira megfelelték nemzete jellemének, hogy nyomdokait „seelandi iskola“ néven több költő követte. A németalföldi irodalom e virágkorának legkiválóbb költője Jost van den Vondel. 1587. nov. 17-én Kölnben született, hova szülei a hazájukban dúló háború elől menekültek. Ifjúkora, neveltetésének ideje, azonban már hazájában folyik le s egész lelkét nemzetének szelleme hatja át. Kezdetben a protestantizmus tulzó híve, utóbb szerencsés kezű térítők hatása alatt a róm. kath. egyházba lép. Ezzel bámulóit ellenségeivé teszi. Vagyonát könnyelmű fia tékozzolja el s hivatalából, majd nyugdíjából édegelve hal meg 91-éves korában, 1679. febr. 5-én. „Lirikus, didaktikus, elbeszélő költeményei, valamint egyházi és világi drámái, minden eredetiségük mellett egybe nem illő elemeket mutatnak. A holland irodalomban sajátos, közvetlen természeti benyomások mellett az akademizmus hatásai majdnem átmenet nélkül állanak s ez utóbbi különösen az antik drámákból átvett kardalban nyilvánul.“ (A. Stern.) Mithológiai tragédiái: „Palamedes“, „Elektra“. Jobbak: „Lucifer“, „Jephta leánya“. Legkiválóbb drámája a mai nap is népszerű „Gysbrecht van Aemstel“. Jost van den Vondel után említésre méltó: Lorenz Reael, van Mander, Barlaeus, Heemskerk és van Meteren.

A német irodalom a XVII. században. Németország azokat a nagy problémákat, melyeket a XVI. század eleje tett, nem tudta megoldani, sem a politikában, sem a költészetben. Az augsburgi vallásbéke csak elodázta a hitfelekezetek vitájának elintézését, de azálta!, hogy az egyik félt sem elégítette ki, élesebbé tette azokat az ellentéteket, melyek a harminc éves háború pusztító zivatarában kétségbeesett haraggal rontottak egymásra. A költészetre pedig a reformáció kora áldásos lett volna, ha abban a korban, mikor a kor vezető szellemei a néppel összeköttetésben éltek, a műköltést a népköltéssel, a nemzet szellemével összeköttetésbe tudják hozni. Így azonban, mikor a nagyszerű mozgalom a theologusok vitáivá sekélyesedett s megszűnt az irodalom éltető lelke lenni, a vezető elv nélkül maradt költés áldozatul esett az uralkodó európai divatnak, üres formaiságba, utánzásba süllyedt.

Német nyelvmivelő társulatok. A Luther által megteremtett egységes irodalmi nyelvet a XVI. szá-

zad végétől kezdve az a veszedelem fenyegette, hogy egyes tájszólások hatalomra jutásával elveszti jelentőségét. Olasz mintára azonban a tiszta, egységes, irodalmi nyelv helyreállítására társulatok keletkeznek. Első közülök „A gyümölcsöt hozó társaság” vagy „Pálmarend” (Fruchtbringende Gesellschaft, Palmenorden), melyet 1617-ben alapítottak. Tagjai fejedelmek, főurak és közrendű írók. Az olasz akadémiaiktól dicséretesen különbözik abban, hogy e társulat kötelékében a költő a fejedelemmel szemben nem volt alárendelt szolga, hanem közös célra működő tagtárs. Utána keletkeztek: „A német érzelmű társulat” (1643), mely túlhajtott purizmusával vált nevetségessé. „A koszorus virágrend” (1644) Nürnbergben. Ennek egyik alapítója, Harsdörfer Fülöp, írta a „Költészet tölcseré”-t, melylyel, ígérete szerint, a költés tudományával bárkit megtölt hat óra alatt.

Az első sziléziai iskola. Az akadémizmus szellemében működő német költők nagyrészt Sziléziából származtak s két iskolát alkottak, melyek közül az első kiválóan a lirát művelte s vezérének Opitz Márton (1597–1639) tekintette. Opitz 1597-ben született Bunzlauban. Iskolái bevégezése után sokat utazott, több fejedelemnek szolgálatában élt, végre László lengyel király udvari költője és történetírója lett. Egyházi és világi dalokat, leíró költeményeket írt, olasz minta után „Daphne” címmel megalkotta az első német operát, meghonosította a pásztori regényt, fordította Sophokles és Seneca tragédiáit; ő volt az első német költő, kit a császár (III. Ferdinánd) német műveiért koszoruzott meg, de még sem költészete az, melylyel irodalomtörténeti jelentőségre jutott, hanem „A német poétaságról” című kis poetikája. Ebben a költés lényegéről felületesen ír ugyan, de verstana rendet hozott a pongyola német verselésbe. — Költői tehetség dolgában felülmulta mesterét Fleming Pál (1609–1640). Ide tartoznak meg Dach Simon (1605–1659) és Logau Frigyes (1604–1655).

A második sziléziai iskola. Mig Opitz Mártonnál és követőinél az értelem tulságos szerepe tette tönkre a költés naiv hangjait, addig a második sziléziai iskola tagjai a képzelő erő tulesapásaival rontották el munkáikat. Legmérsékeltebb s legtöbb

művészi érzékkel bírt Gryphius András († 1664), korának legjobb drámaírója, ki, Shakespeare németalföldi utánzóitól tanulva, legjobbat a vigjátékban alkotott: „Peter Squenz“; „Horribilicribrifax“. A második szilézia iskola két vezére: Hoffmann von Hoffmannswaldau (1618—1669) és Lohenstein Gáspár (1636—1683). Az első a rómaiakat, különösen Ovidiust, választotta mintaképül, a második dagályos stíljével még Marinit is felülmulta. — E túlzásokkal szemben voltak írók, kik természetesebb irányt követtek. Így Weise Keresztély (1642—1708), ki a képzelőerő féktelen csapongásától óvakodva, lendület nélkül való, száraz iskolai drámákat írt. Brockes († 1747) angol példák után vallásos célzatu természeti leírásokat ad.

A német irodalom a két sziléziai iskolán kívül.
A népies elbeszélések helyét e korszak folyamán a regény foglalja el. A hősi, politikai, galáns és pásztorregények költészet nélkül való termékei mellett a kalandos regény fajában termett e korszak legnagyobb alkotása, Christoffel von Grimmelshausen († 1676) „Simplicissimus“-a („Abenteuerlicher Simplicissimus“ 1669).*) A harmincéves háború korának megrendítően hű képét mutatja e nagyszerű munka. Nevezetesen még Defoe „Robinson“-jának (1719) fordításai (az első 1720) és utánzatai: a robinzonádok. A szatirikus írók közül Moscherosch († 1669) „Philander von Sittenwald“-jában (1642) a nemzeti érzést ébresztgeti, Schupp János Baltázár († 1661) a tudósok mesterkéltyelvét, Lausberg († 1658) a divatot, a cimvadászást gúnyolja. Abraham a Santa Clara (Megerle Ulrik 1642—1709) augusztinus szerzetes, írásaiban és egyházi beszédekben nyers, népies humorral korának hibáit ostromozza.

*) Tartalma: A regény hőse, Simplicissimus, nyers, durva paraszt fiuvá nő Spessartban. Svéd lovasok támadnak atyja házára s a fiú az erdőbe, egy remetéhez menekül, ki gondoskodik róla s neveli. A remete halála után, több kalandot átélve, a hanaui kormányzó udvari bolondja lesz. Innen a horvátok viszik el, császári katonára lesz, meggazdagodik, hatalomra jut, majd elveszti vagyonát s fogságba kerül. Így, saját tapasztalatából, meggyőződik a földi dolgok mulandóságáról s hányatott életét azzal fejezi be, hogy remete lesz.

Anglia a XVII. század első felében. A XVII. századot Anglia látszólag igen szerencsés viszonyok között kezdette meg. Hatalma kifelé egyre emelkedett s az ország jólétét állandó béke biztosította. Azonban e nyugodt külső alatt egyházi és politikai kérdések körül egyre gyűltek az ellentétek. A püspöki egyház vezetői ki akarták kiszöbölni a kalvinizmus szellemét, a nép pedig meg akarta azt erősíteni. A kontinensen uralkodó abszolutizmus is érezte hatását s I. Károly abszolutisztikus monarchiát akart teremteni. Az a negyven esztendő, mely Erzsébet halálától a király és a parlament közt kitört háborúig lefolyt, a víg kedvű Ó-Anglia utolsó évei voltak s mellette fejlődött az a nemzedék, mely Cromwell korát s a forradalmat megteremtette. Minél inkább előtérbe lépett az uralkodó abszolutisztikus törekvése, annál inkább erősödött a népben az ellenhatás, minél jobban közeledett Károly a római katolikus egyház felé, annál makacsabb lett a puritanizmus szelleme. Az irodalom természetesen az uralkodó pártjára került. A puritánok nem csak az irodalom kinövéseit ítélték el, hanem általában az egész világi irodalmat. Ha már Shakespeare is látja ezt a veszedelmet, annál inkább élére állították a dolgot a huszas évektől kezdve. Csak az uralkodó pártfogása menthette meg az irodalmat e válságos időkben s Károlynak volt ehhez érzéke, az irodalom pedig méltó volt pártfogására. Az akademizmus szelleme itt is érezhető. Ben Jonson Aristoteles hármas egységét követi már s köre hol öntudatosan, hol öntudatlan antik mintákat vesz példaképül. A líra és epika még mindig Spencer hatása alatt áll. A dráma az egyének jelleméből fejlődő cselekmény helyett a szónokiasságot és reflexiót kedveli. E kor drámairóinak legjobban azok az allegorikus-lirai darabok feleltek meg, melyeket udvari ünnepeken nagy fénynyel adtak elő és alárcos játékoknak neveztek. Így mindjobban távolodott az irodalom a puritánoktól, kik Jakab alatt néhányszor keresztül vitték, hogy szomorú alkalmakkor a színházat bezárják. Károly önkényes uralkodása idején mindjobban feszült a harag a világias irodalom ellen. Ezen áramlatokkal párhuzamosan indítja meg verulami Bacon a gondolkodás új irányát: a tapasztalásra alapított bölcséletet s lesz vele a felvilágosodás

korának nevezetes előkészítője. Ezek az irányok fejlődtek s küzdöttek egymással e korszak folyamán. Az irodalom a nép mélyében forrongó elkeseredésről, a mindjobban erősödő puritán szellemről nem tudott, a királyi udvar fényében, pompájában élt gondtalanul, míg végre elsöpörte a forradalom zivatara.

Ben Jonson és iskolája. Az angol akademizmus feje és vezére Ben (Benjamin) Jonson volt. 1573. június 11-én született Westminsterben, alapos iskolai képzettséget nyert, de úgy látszik egyetemen nem járt. Élénk képzelő ereje, kalandra vágyó természete, a katonasághoz vitte s a kilencvenes évek elején az angol haddal Németalföldre ment. E hadjárata után visszatérve Londonba, korán megházasodott. Első műve: „Mindenki a saját hangulatában“ (Every man in his humour), sikerei közben párbajvétség miatt hosszab időre börtönbe került. A XVII. század kezdetétől fogva hirneve egyre emelkedett, bár darabjait a nagy közönség nem fogadta szívesen. Jákab király trónra léptekor (1603) kezdte „álarcos játék“-ait írni s ezentul érezte, hogy a királyi udvar inkább neki való közönség, mint a nép, bár a tragédiában is egyre alkotott. 1616-tól 25-ig drámaírói tevékenysége szünetelt s csak Károly trónraléptével folytatta abban hagyott munkásságát. Meghalt 1637. augusztus 6-án Londonban s bár halálakor is csak 63 éves volt, az íróvilág már egy évtizede öreg vezérének tekintette s tisztelettel nézett fel reá, ki az angol irodalom legfényesebb korából maradt az utókorra. Működését különféleképp ítélik meg, mert bár céltudatosan követett más irányt, mint előzői s az akadémikus költést ő hozta be, leleményének és alakjainak nyers realizmusa az akadémikus költők mesterkélt, kimért modorától mindenkép elüt. Attól, hogy művei pusztán stilgyakorlatok legyenek, az ó-angol színpad hagyománya mentette meg, de költésének alapja az értelem, hiányzik belőle a naiv életöröm, jellemei nem egyének, hanem pusztá fogalmak. Álarcos játéakai közül „A szatir“, „A szépség álarca“, „Oberon“, „A visszanyert aranykor“, „A boldog szigetek“ a legjobbak. Fontosabbak a nép előtt előadott darabjai: a már említett „Mindenki a saját hangulatában“ s ennek ellentéte „Nem a rendes hangulatban“. „Poetaster“-ban meríti tárgyát

először a római életből s ebben a klasszikus költést dicsőítve, saját irányát magasztalja. E körből való „Sejanus bukása“ és „Catilina összeesküvése“ című tragédiái. Komédiáiban sokszor csap a drasztikumba s eleven helyzeteivel gyönyörködtet. Legjobb munkái e fajban: „Volpone, vagy a róka“, „Epicóne, vagy a hallgatag asszony“, „A bertalan-napi vásár“, „Az ostoba ördög“ és „A delejes hölgy“. — Kortársai közül a legöregebb Webster János, († 1650) a régi és új irány között ingadozik; legjobb műve: „A fehér ördög“ (1612). „Amalfi hercegnő“ című drámája már Ben Jonson hatása alatt áll. Többi műve e két drámával nem versenyezhet. Ben Jonson legnagyobb tanítványa, I. Károly kedves költője, Massinger Fülöp. 1584-ban Salisburyben született, 1602-ben Oxfordba egyetemre megy négy évre, innen Londonba, hol az akkor virágkorát élő dráma vonja magához. Szorgalmasan dolgozik, de úgy látszik anyagi helyzete nem javult s mindvégig szegényes viszonyok között élt, 1639. márciusában halt meg. Tehettségében úgy a tragédiához, mint a vigjátékhoz, megvoltak a szerencsés tulajdonok. Abban komoly természete, gazdag képzelete, ebben a kellem és a finom árnyalatok iránt való érzéke segítette. Tragédiái és tragikomédiái: „A milanoi herceg“, „A rabszolga“, „A római színész“, „A vértanu szűz“, „A tarenti fejedelem“. Legjobb vigjátéka: „A florenzi nagyherceg“. Polgári életből vett tárgyat dolgoz fel „A polgárnő mint úrhölgy“ és „Új mód régi adóságot fizetésére“. Az utolsó nagy drámairól Massinger mellett Ford János. 1586-ban született IIsingtonban, Londonban jogi pályára lépett s mint drámaíró csak a XVII. sz. huszas és harmincas éveiben szerepel. A polgárháború kitörésekor eltűnik s tovább nem tudunk róla. Jellemző sajátysága, hogy míg az ó-angol drámából a cselekvény gyors menetét, sőt, ami a puritánoknak legjobban fájt, az érzékiséget is átveszi, addig a megrázó részletekhez megindító vonásokat vegyítve, gondos jellemzésével a bukó hős iránt részvétünket is felkeltve, már a modern dráma sajátosságait is megtehetjük benne. Ránk nézve különösen „Perkin Warbeck“ című drámája érdekes, amennyiben Szigligeti „Trónkereső“-jéhez hasonlít. Hatalmas jellemző erőről tanuskodik „Az edmontoni boszorkány“, öntudatosabb, de

hidegebb alkotás „A megtört szív“. — Az ó-angol dráma költői, mit sem sejtve abból, ami a közel jövőben a színpadra várt, lelkesedéssel dolgoztak tovább. A polgárság ellenséges érzületét el-elárulja néha egy-egy jelenség, így William Pryne „Histriomastix, vagy színészek ostora“ című munkája. De az ilyen tiltakozó hangokat elhallgattatta a királyi hatalom. Az ó-angol dráma utolsó művelői: James Shirley (1594—1666), Richard Brome és William Davenant (d'Avenant) (1606—1668). A forradalomban uralomra jutott puritán szellem bezáratta a színházakat s az újra helyreállított királyság minden fényűzésével nem tudta a régi angol drámát föltámasztani.

Milton és a puritán költés. Mig a dráma nemzeti alapon, nemzeti hagyományból fejlett tovább a királyság bukásáig, egyéb műfaj tökéletesen az akadémizmus hatása alá jutott. Abraham Coweley-t (1618—1667) „Költői virágok“ című ifjúkori verskötetében ugyanaz a sima mesterkéeltség jellemzi, mint 1669-ben megjelent összes műveiben. Eleve nebb, érzékiesebb, bár hozzá hasonló irányu John Cleveland (1613—1659) „Költeményei, szónoklatai és levelei“-ben (1660). A népdal egyszerű hangjához közelít John Suckling (1609—1643). E királypárti költőkkel szemben a puritán szellem apostolai szigorú vallásos és erkölcs szellemet hirdettek s közöttük a legnagyobb John Milton. 1608. december 9-én született Londonban. 1625-ban a cambridgei egyetemre ment, theologiai, nyelvészeti, matematikai és irodalmi tanulmányokkal foglalkozva. 1632-ben elnyerte a magisteri rangot. 1632-től 38-ig atyja falusi jószágán élt, itt lírikus tanítókölteményeket s egy álarcos játékot írt. E munkák nemesen egyszerű nyelvükkel s a bennük megnyilatkozó hatalmas költői erővel felkeltették iránta a figyelmet. Ezenközben alkalmá nyílt kora viszonyainak megismerésére. A puritánok elkeseredése egyre növekedett és sokan kivándoroltak, hogy a nyomasztó viszonyoktól szabaduljanak. Milton is utra készült. 1638-ban Párison át Genuába ment, innen Firenzébe, hol Galileivel megismerkedve hosszabb ideig tartózkodott, majd Rómába és Nápolyba. Visszatértében fölkereste Velencét s Genfben kap határozott értesítést arról, hogy hazájában kitörőfélben van a vihar.

1639. augusztusában Londonba ér s bár költői munkálatokkal foglalkozik, eposzt tervel, melynek tárgyát nemzete őskorából akarja meríteni, mégis élénk figyelemmel kíséri a politikai eseményeket. 1641-ben tollával is beleavatkozik a küzdelembe s „Az angol egyház reformálása“ című iratával pártja, a puritanizmus, legkiválóbb harcosává lesz. 1643. nyarán megházasodik, s egy királypárti békebíró leányát, Powel Maryt, veszi el. E házasság szerencsétlen volt s midőn a nő férjének egyszerű, rideg világában nem tudott megszokni, visszatért szüleihez. Milton pedig tovább küzdötte a nagy politikai és vallási harcot. „Areopagitica“-jában a sajtószabadság érdekében szól. 1645-ben latin és angol verseinek gyűjteményét adja ki, meg akarja írni Anglia történetét, de a napi események elvonják a rendszeres munkától. 1649. január 30-án az idegen nyelvek titkári állását foglalja el, Jupon püspök „Eikon basilike“ című munkájával szemben, mely I. Károlyt mártírként dicsőíti, újra feleviniti „Eikonoklastes“-ében a kivégzett király bűneit. A királygyilkossággal vádolt nemzetet „Defensio pro populo Anglicano“ című munkájában (1651) védelmezi. E folytonos, megfeszített munkáért szeme világával fizetett; ismételt tanácsok ellenére sem hagyott fel a pártja érdekében folytatott küzdelemmel, míg végre 1652-ben egészen megvakult; ugyanezen évben halt meg felesége s Milton 1656-ban újra házasodott, most már szerencsésen, de második neje rövid házasságuk után meghalt. 1658. szeptember 3-án meghalt Cromwell s ezzel a köztársaság ügye is sirba szállott. 1660. május 29-én II. Károly bevonult Londonba. Milton élete veszedelemben forgott, azonban kegyelmet kapott. A politikai élettől visszavonulva, most már tisztán az irodalomnak élhetett. Élete céljában csalódva, elzárkózva a világtól dolgozott „Az elveszett paradicsom“-on*), 1667. tavaszán jelent

*) Tartalma: Az Úr a pártos angyalokat letaszítja az égből s ezek a Sátán elnöklete alatt tanácsot ülnek. A Sátán utra kél, hogy a teremtet világot s az isten képére alkotott embert megrontsa. Az Úr látja trónusáról, amint a Sátán az éden kertbe lopózik s elmondja mellette ülő fiának, hogy az ember el fog bukni s a bukás végzetes lesz az emberre, ha nem akad valaki,

meg műve s kiadójától 5 fontot kapott érte. Ezen kívül még egy époszt írt: „A visszanyert paradicsom“-ot és egy tragédiát „Simson Agonistes“ címmel. Hosszas betegség után 1674. november 8-án halt meg. Lirai költeményeiben puritán gondolkodásának szigorúsága nyilatkozik meg. Legjelesebb alkotása, mely őt a XVII. század a legnagyobb angol költőjévé emeli „Az elveszett paradicsom“ (The paradise lost) című vallásos eposza. Hőskölteményt akart adni nemzetének s puritán gondolkodása természetesen vezette ahhoz végzetes eseményhez, melyből e földre bűn és halál lett: az első emberpár bukásához. A bibliai elbeszélést vallásos érzésének mélységével hatotta át, gazdag tudásával bővítette ki. Amennyiben tanulmányainak nyomait öntudatosan mutogatja munkája, ennyiben ő is akadémikus költő. Szerkezetének drámai vonásai mutatják, hogy kezdetben tragédiának akarta tárgyát feldolgozni. Hogy befejezésének hangulata nem elégíti az olvasót s a jövő ígérete ellenében a Sátán győzelme a jelenben nagyon is szembeötlő, azt érezte Milton s élete végén megírta „A visszanyert para-

aki megváltsa. A Fiú ajánlkozik e megváltásra, az angyali seregek örömmel hallják s ezzel a Sátán terve már eleve kudarcot vall. Ezalatt a Sátán az éden kertjébe lopódzott, meglátta az emberpárt. Az Úr Rafaelt küldi a paradicsomba, hogy az embert figyelmeztesse. Az angyal Ádám és Éva vendége. Csodálkozva hallgatják, midőn a bukott angyalok és az Úr seregeinek harcat elbeszéli. Ádám kérésére elmondja Rafael a világ teremtését, beszél a napról, holdról, csillagokról s Ádám most már öntudatosan élvezi boldogságát. De hasztalan intette őket az angyal. Másnap reggel Ádám enged Éva kívánságának s nem együtt, hanem külön-külön mennek munkába: a paradicsom fáinak ápolására. A Sátán ezenközben kígyóalakba bujt, megkísérti Évát s a nő eszik a tiltott gyümölcsből. Ádám megtudja s a nő iránt való szeretetből, mert ha már Évának meg kell halni, haljon meg ő is, eszik a gyümölcsből. A bűneset híre az Úr trónjához jut, az Úr kimondatja felettük az ítéletet, a paradicsomot el kell hagyniok. Mihály arkangyal az Úr parancsára kivezeti az embereket, de hogy megvigasztalja őket, megmutatja a jövőndöt s befejezésül a boldog vigasztalást, a megváltó eljövételét.

dicsom"-ot. Ebben Jézust kísérti meg a Sátán a pusztában, a kísértés a Sátán teljes kudarcával végződik. A második nagy költemény az elsővel nem mérkőzhetik. Zordon ridegsége, tudós vitatkozásokban gazdag részletei szállítják le költői értékét. „A visszanyert paradicsom“-mal egyidejűleg jelent meg „Simson Agonistes“ című lírai drámája, melyben a vak Sámsonnak a filiszteusokon vett boszuját veszi tárgyul s kidolgozásában teljesen az akadémizmus szellemének hatása alatt áll.

A magyar irodalom a XVII. században. Magyarországon az ellenreformáció gondolkörén kívül is gazdag irodalom virágzott. Szenci Molnár Albert (1574—1634), a jobbára külföldön élt tudós, latin-magyar és magyar-latin szótárt ad ki (1604), a zsoltárokat francia minták után dallamos versformákban fordítja (1607), átdolgozza s kijavítja Károli Gáspár bibliafordítását (1608), a magyar protestáns egyházaknál azóta e fordítás van használatban. 1610-ben kiadja a második magyar nyelvtant, melyet a maga nemében elsőnek tart, mert nem ismerte Sylvester János munkáját (1539). — Geleji Katona István (1589—1649) az erdélyi vallásos vitákban a református egyház lelkes harcosa, egybegyűjtve a régi egyházi énekeket az „Öreg Gradual“ című énekeskönyvet szerkeszti (1636). „Grammatikátská“-jában (1645) a helyesírás, szóalkotás és szóelemzés szabályaival foglalkozik különösen. — A magyar tudományosságnak a XVII. században legnagyobb alakja Apácai Cseri János (1625—1660). 1625-ben született Apácán, Kolozsvárt és Gyulafehérváron járt iskolába, 23 éves korában külföldre, Hollandiába megy egyetemre. Itt nagy nyelvismeretet szerez, egyéb irányban is sokat tanul s 1651. áprilisében a theologia doktorává avatják. 1652. őszén hazahívják s e meghívást örömmel veszi, mert forró vágya, hogy hazájának szolgálhasson. 1653. aug. 29-én érkezett Gyulafehérvárra. Itt azonban székfoglaló előadásában hevesen kikelt a hazai iskolák szervezete ellen s már ezzel is ellenségeket szerzett. Még rosszabb lett helyzete, mikor Basire Izsák, I. Károly volt udvari papja, lett tanártársa, ki puritanizmusa miatt gyűlölte Apácait s II. Rákóczi Györgyöt ellene ingerelte. 1656-ban büntetésül a kisebb, kolozsvári iskolába helyezik át s szakadatlan

munkásság közben éri a halál 1659. dec. 31-én. Elve volt, hogy elvész a nép, ha tudomány nélkül való. Legnevezetesebb műve „Encyclopaedia“-ja (1655) magyar nyelven szólaltatja meg a tudományt, nevezetesen a bölcséletet, melyben Cartesius elveinek első hirdetői közé tartozik. — A történetírásban említést érdemelnek: Pethő Gergely „Magyar krónikája“, Szalárdi János „Siralmas krónikája“, Kemény János fejedelem „Önéletírása“, Bethlen Miklós kancellár „Emlékiratai“, Tököli Imre „Naplójegyzetei“; a nyelvészetben: Otrokocsi Fóris Ferenc, ki a magyar nyelvnek a sémi nyelvekkel való rokonságát vitatja. Nevezetes szótárt irt Párizz-Pápai Ferenc. — A szépirodalom terén, bár Zrinyi eposza művészebb alkotás, legnépszerűbb Gyöngyösi István (1620—1704) volt s legkedveltebb munkája „A Márssal társalkodó murányi Vénus“ (1664) című verses elbeszélése, melyben Szécsi Máriának, Murányvár védelmezőjének és Wesselényi Ferencnek, a vár ostromlójának szerelmét s Murány elfoglalását mondja el. Lirai részletei, nyelve, verselése tették e művét közkedvelté korában, szerkezetbeli fogyatékosága, jellemző erő hiánya, allegorikus alakok fölösleges szerepeltetése szállították le értékét az utókor bírálói előtt. Egyéb munkái „Porából megéledett Phoenix“ (1693), „Chariklia“, „Rózsakoszorú“, „Csalárd Cupido“, „Palinodia“, „Az ki régen fegyvert fogott hazájáért“. Gyöngyösi hatása alatt dolgozik Kőszegi Pál. Kedvelt elbeszélés gyűjtemény volt Haller János „Hármas Istoriá“-ja (1695). Lirai költők: Rimai János, Beniczki Péter, Kohári István, Petróczi Kata Szidónia, Balassi Bálint gróf. E műköltők munkássága mellett a népköltés is virágzik és benne különösen a hazafias lirát műveli: a kuruc költés.

Hetedik rész.

A klasszicizmus kora.

A francia klasszicizmus előzményei. Franciaország a XVI. század végétől kezdve nagy átalakuláson ment keresztül. IV. Henrik trónraléptével új korszak kezdődött. Az egyházak között levő ellentét háttérbe szorult a hazafias szempontok előtt, a királyság növekedő hatalma, majd egész Európára kiterjedő hatása, büszke nemzeti önértéket teremtett. A „Francia Akadémia“, 1635. január 29-én XIII. Lajos külön pátense által alapítva, 40 taggal kezdi meg működését, mindjobban az udvar hatása alá jut s tekintélyével az irodalom vezérévé, annak céltudatos fejlesztő és törvényhozó intézetévé lesz. Az irodalom ez időtől fogva az akademizmus elveinek megvalósítására törekszik, mintaképül veszi a pogány régiséget s azt oly tökéletesen utánozza, amennyire a kor és a világnézet különbsége megengedi. Nisard a francia és antik szellem között a különbséget abban látja, hogy a régi írók „jobban kedveznek a szabadságnak, mely veszélyekkel és tévedésekkel jár, mint a fegyelemnek. Ellenben a francia szellem hajlandóbb a fegyelemre, mint a szabadságra; termékenyebbnek és gyakorlatibbnak tartja“. (Ford. Szász K. I. k. 15.) — E korszak kezdetén, az elkeseredett vallásháborúk korában, a nemzet tömegének hangulatát a „Menippée-szatira“ (Satire Menippée, 1593) fejezi ki. A spanyol pártot és a liga embereit gúnyolja, két kuruzsló személyében, kik minden bajra írul „Katholikon“ című orvosságot ajánlanak. E tulnyomóan politikai célzatu satira szerzői Pierre Leroy, Pierre Pithou, Jacques Gillot, Rapin, Passerat és Chrestian. A vallásos harcok elmúltával a satira nem a jelen politikai állapotok ellen fordul, hanem társadalmi és irodalmi félszepségeket és hibákat ostoroz. Így Mathurin Regnier (1578 –

1613), ki Horatius és Juvenalis módján gúnyolja a fecsegő, hizelgő, átszenteskedő embereket. Boileau azzal dicséri meg, hogy Molièreig az emberi természetet ő ismerte legjobban. — A francia klasszicizmus előkészítői között a fejlődő irány jellege leghatározottabban François Malherbe-ben (1455—1628) jut kifejezésre. Élete folyása nem veti a legjobb világot jellemére. Nagy urak kegyéből élt s e kegyet hizelgő költeményeivel érdemelte ki. Szabatos, szép nyelve, gondos, finom verselése az, amivel irodalmi jelentőségre emelkedett. Sok követője közül Horace de Bueil, de Racan márk (1589 - 1670) és François Maynard (1582—1646) válik ki. Az lágyabb, érzelmesebb mint mestere, ez rendkívül gondos formákban dolgozó rideg verselő. A szonettírók között népszerű: Claude de Maleville (sz. 1597), Isaac de Benserade (1612—1691). Richelieu biboros kedvelt költője volt François de Boisrobert (1592—1662), ki apró történeteket a társalgás könnyed nyelvén, sok szellemességgel, verselt meg. — A könnyedségre s szabatságra törekvés a verselésben is példaképül vette az egyszerű prózát, így mi sem természetesebb, mint az, hogy a prózára is csakhamar rendkívüli gondot fordítottak. Különösen a levélírást kezdik nagy figyelemmel művelni s a levél elvesztve bizalmas közvetlenségét irodalmi műfajjá lesz. A levélírók közül leghíresebbek Vincent Voiture (1598—1648), ki leveleit nő barátjaihoz írja és Jean Louis Guez de Balzac (1594—1654), ki különböző férfi ismerőseinek ír leveleket. Az elsőben, minden meszterkéltés mellett, kora az ügyes, szellemes csevegőt becsülte; a másodiknak tartalom nélkül való szónokiassága sok bámulóra és követőre akadt.

Olasz és spanyol hatás a francia irodalomban.

A klasszicizmus előzményeivel egyidejűleg, ettől elszigetelten az olasz és spanyol irodalom hatásának is akadtak képviselői. Ezek közül a legnevezetesebb Honoré d'Urfé (1567 - 1625) volt, ki „L'Astrée” című regényével az olasz és spanyol pásztorregényt ültette át. Történetének színhelye Dél-Franciaország, Forez vidéke, a Lignon völgye. Itt él a mesés ókorban a csodaszép, szűzies Astrea pásztorleány. Szerelmese Szeladon, kit bár a leány viszont szeret, de szűzies tartózkodásból ridegen visszautasítja.

Mesés kalandok után, melyekben Szeladon hűsége minden kétségen felül bebizonyosodik, a pásztorfiu és a pásztorleány Amor parancsára egybekelnek. E regény hatása rendkívüli volt s szinte félszázadig dicsérték mindenütt, ahol csak francia nyelven olvastak. Utánzását megkísérelték, tárgyát drámai művekbe dolgozták, így Rayssiquier „Astrée és Céladon“-jában, Coignée de Bourron „Iris“-ében. Jean Mairet (1604—1686) „Chryseide és Arimand“ című pásztorjátékával kezdi 1620-ban írói pályáját, „Silviá“-val s „Silvanire“-rel folytatja, majd a szabályos akadémikus drámát miveli olasz mintára „Sophonisbe“ című tragédiájában. Théophile de Vian (1590—1626) költeményeivel Marini és Gongora irányát akarja meghonosítani. D'Urfé mellett a legnépszerűbb Alexandre Hardy (1560—1630), a rendkívül termékeny drámaíró. Szindarabjai a régibb francia darabok, valamint a spanyol dráma hatása alatt állanak. Mintegy 600 drámája közül a legjobbak: „Marianne“, továbbá „Scedase“, „Alceste“, „A szép egyiptomi nő“, „Phraertes“.

A Rambouillet-ház költői. Az olasz származásu Rambouillet márkinő körül kezdetben szellemes társalgásra, utóbb azon célból, hogy Malherbe irányára ellen küzdjenek, írói társaság gyűlt. E kör virágkora 1620—40-ig tartott s a márkiné halálával 1665-ben végkép feloszlott. A Rambouillet-ház költői közül legelső Jean Chapelain (1595—1674). „Don Gusman d'Alafarache“ című spanyol regény fordításával kezdte pályáját, majd nagy eposzba kezdett, mely elé nagy várakozással tekintettek s előre is benne látták Franciaország Tassoját. Mikor azonban „Orléáni szűz“ című hőskölteményének első 12 éneke megjelent, a reményekből nagy csalódás lett s az előre magasztalt művet unalmasnak találták. Tárgya, melyben nemzete küzdelmeinek nevezetes mozzanatát választja ki, szerencsés, de kidolgozásában nem tudta kora számára elfogadhatóvá tenni, mert az a veszedelem, melyet benne feltüntet, régen elmúlt s Franciaország növekvő hatalma fölött érzett büszkeség töltötte el a nemzetet. Boileau szigorú ítélete mérte Chapelain művére a halálos csapást. — Ugyancsak eposzt akart adni nemzetének Jean Desmarets de Saint-Sorlain (1595—1676). „Clodwig“ című 26 énekes (utóbb 20 ének) hős-

költeményében az egységes állam és az isten kegyelméből való királyság eszméjét dicsőíti. Az antik világ kiváló alakjait teljesen saját kora, vagyis inkább a Rambouillet-ház világnézetével fogja föl George de Scudéry (1601—1667), tragikomédiában („Lygdamon és Lydias“, „A megbüntetett csaló“, „Orante“, „Az álruhás fejedelem“), komédiában és tragédiáiban („Caesar halála“, „Dido“). Krisztina svéd királynőnek ajánlotta „Alarich, vagy a legyőzött Róma“ című eposzát. Még inkább a kor e modorosságának hatása alatt állanak Gauthier de Coste de la Calprenède (1610 - 1663), ki „Mithridates halála“ címmel tragédiát „Kassandra“ és „Kleopátra“ címmel rengeteg hosszú regényeket írt; Marie le Roy de Gomberville (1600 - 1674), kinek „Polixander“ című regénye keltett ez írói körben nagy hatást. Vidám üde lírájával a szerencsétlen Guillaume Colletet (1590—1659) válik ki. „Mariamne“ című, Calderon hatása alatt keletkezett, drámájával tünt fel François Tristan l'Hermite (1601—1655) s érdekes kísérlete a regényírás terén „A kegyvesztett apród“ című munkája, melyben a saját életéből vett részletek közvetlenségét a modoros előadás rontja meg.

Corneille. A klasszicizmus szigorubb irányának föltétlen uralma Corneille föllépésével kezdődik. Pierre Corneille 1606. június 6-án született Rouenban. Atyja és nagyatyja példáját követve az ügyvédi pályára lépett, azonban az irodalommal is korán kezdett foglalkozni. Mondory színigazgató társulatával 1629-ben Rouenban járva, a fiatal ügyvéd „Melite“ című vigjátékát magával vitte Párisba. A darab sikere Corneillet Párisba vitte s itt több kísérlet után megírta első nagy művét „Cid“-et,*)

*) *Cid*. Tragédia 5 felvonásban. Ximenét, Gormaz gróf leányát, ketten szeretik: Don Sancho és Don Rodrigo, Ximenét Rodrigóhoz vonja a szive. Azonban Gormaz féltékenyedik Rodrigo apjára, Don Diegora, mert Diego lett a fejedelem nevelője, ezért beleköt s arcul üti. Diego öreg már arra, hogy e sértés miatt maga álljon boszut, fiát, Rodrigót szólítja fel erre. Rodrigo lelkében kemény harcot vív a szerelem és a becsület; végre is az utóbbi győz s Gormazot, kedvesének atyját, párbajban megöli. De Ximene is meg akarja házuk be-

mely 1636. novemberében került színre és óriási sikert aratott. E sikerrel szemben valódi irodalmi hadjárat indult ellene. Megtámadták tárgyát, feldolgozását, nyelvét, sőt kimutatták, hogy ami darabjában szép, azt Guillen de Castro hasonló című spanyol darabjából vette át. Ellenségei között a legnagyobb Richelieu bíboros, mert „Cid“ az arisztokrata öntudat kifejezője és a párbaj dicsőítése volt; mindkettő ellen pedig sokat kellett a nagy bíborosnak küzdenie. Mind e támadások azonban nem vették el Corneille kedvét s tovább folytatta nagy sikerű munkásságát, míg végre azzal, hogy a „Horatiusok“-at Richelieunek ajánlotta, helyzete a hatalmas államférfiúval szemben is jobbra fordult. 1652-ben kezd pályája, „Pertharit, lombard király“-lyal hanyatlani, egyelőre visszavonul az irodalmi élettől, 1659-ben újra föllép, azonban Racinenal a versenyt nem bírja meg, 1674-ben végleg visszavonul. 1684 október elsején hal meg s az akadémiában az emlékbeszédet fölötte Jean Racine mondja el. Nevét drámái tették halhatatlanná, bár irt lírai költeményeket is („Krisztus követése“ Kempis Tamás után, „A boldogságos szűz dicséretei“). Drámái között „Cid“, „Horatius“, „Cinna“ és „Polyeucte“ a legjobbak. Bennük nyilatkozik meg Corneille sajátos írói jelleme a legszebben: a nagy ellentétek szembeállításából fejlődő tragikum és az a vonás, hogy jellemeit mindenekelőtt rendkívüli, hősi tulajdonságokkal ruházza fel. „Cid“-ben a szerelem és a becsület, „Horatius“-ban a hazaszeretet és a család iránt való kötelesség küzd egymással; „Cinna“-t a szeretett nő boszuja és ellenfelének nemessége állítja két tűz közé; „Polyeucte“-ben a kereszténység van e világgal szembe állítva. „Cinna“ után kezdődik a

csületét menteni, a király lábához borul és Rodrigo halálát követeli. Az ifju maga, elmegy Ximenéhez s kéri, hogy ölje meg. A leány nem akar hóhéra lenni. Ekkor hallja Rodrigo, hogy a mórok a védtelen Sevillet akarják megtámadni. Atyjának vitézeivel éjnek idején rajtuk üt, seregüket szétveri, két fejedelmüket elfogja. Ekkor nyeri a móroktól a „Cid“ (úr) nevet s a király benne látja azt a hadvezért, ki az országot a móroktól megszabadítja. Ximene újra eljön a királyhoz, hogy Rodrigo megbüntetését kérje. A király elrendeli, hogy vívjon

hanyatlás Corneille pályáján. „Pompejus halála“, a sokat dicsért, mesterkélt ellentétekből fejlődő „Rodogune“, „Theodora“ és „Heraclius“ már élénken mutatják azokat a hibákat, melyeket Corneille legjobb műveiben a jelességek eltakartak. Hanyatlását

meg valaki Rodrigoval s aki a párharcban győz, azé lesz Ximene. Don Sancho vállalkozik a küzdelemre. Rodrigo elmondja Ximenének, hogy szerelme nélkül nem akar élni s ezért Sanchoval meg fogja öletni magát. Ximene kéri, hogy ezt ne tegye, hanem védje meg Sancho ellen őt. Rodrigo büszke örömmel megy a harcba, meggyőzi Sanchot s a király eljegyzi Ximenével. — *Horatius*. Tragédia 5 felvonásban. E dráma a Horatiusok és Curiatiusok borzasztó harcáról szól. Alba és Róma harcban állnak egymással. A vezérek elhatározzák, hogy mind-egyik város három vitézt küldjön ki s amelyik város vitézei elesnek, az meghódol a másik előtt. Róma a három Horatiust választja, Alba a három Curiatiust. Derék vitéz mindannyia, de az egyik Horatius neje Sabine, a Curiatiusok testvére s az egyik Curiatius Horatius hugának jegyese. A küzdelem megkezdődik, két Horatius elesik s a fenmaradt egyetlen Horatius megöli a harcban kifáradt Curiatiusokat. Horatius visszatér Rómába, huga sirva jön elébe; mikor pedig a leány fájdalmában Rómát átkozza, őt is megöli. Ekkor Valerius, aki leányt szerette, arra kéri Tullus királyt, büntesse meg e gyilkosságért Horatiust; ez szívesen meg is halna, de Tullus nem öletheti meg azt a hőst, ki hazájának dicsőséget szerzett, azért megkegyelmez neki s elrendeli a holtak temetésére a gyászszünnapot. — *Cinna*. Dráma 5 felvonásban. Augustus császár, politikai okokból, megölette Emilia atyját s a leányt szeliden, gondosan neveltette. De Emilia boszut forral s kijelenti vőlegényének, Cinnának, hogy addig nem lesz neje, míg Augustust meg nem öli. Maximus, ki titokban szereti Emiliát, megtudja ezt s azt hiszi, hogy ha Augustust megöli, azzal megszerzi a leány szerelmét. Cinnát Augustus jósa ingadozóvá teszi; ezalatt Maximus, Euphantes rábeszélésére, elárulja Augustusnak, mi készül ellene. Augustus előbb felindul, hogy legjobb barátai élete ellen törtnek, de nejének, Liviának, tanácsára Cinnát és Emiliát, magához hivatja, szelidségével lefegyverzi s összeházasítja őket. — *Polyeuct*. Tragédia 5 felvonásban. Pauline, Felix, római szenátor leánya,

mutatják: „Don Sancho“, „Nikomedes“, „Ödipus“, „Az arany gyapju“, „Sertorius“, „Sophonisbe“, „Otho“, „Agesilaus“, „Attila“, „Titus és Berenice“, „Pulcheria“ és „Surena“. — Corneille közvetlen követői közül első sorban öcsce Tamás és Jean de Rotron válnak ki. Corneille Tamás (1625 1729)

Severus római lovagot szereti. Felix Örményországba megy helytartónak s itt Pauline, atyja kívánságára, Polyucthez, az előkelő örményhez, megy nőül Severusról az a hír jár, hogy Perzsiában elesett. Valójában csak megsebesült, s mikor sebeiből felépült, az örmény fővárosba, Melitenebe, jött Pauline után. Megdöbbenve hallja itt, hogy kedvese másnak neje lett. Mikor azonban Pauline kijelenti, hogy Polyuctet szereti és hű marad hozzá. Severus megbékül. De Polyuct maga ássa meg szerencséjének sírját; kereszténynyé lesz, nem akar a pogány isteneknek áldozni, a templomban szent örület fogja el, összetöri a bálványokat. Felix meg akarja menteni életét, de Polyuct kívánja a halált Neje is vele akar halni, de Polyuct ezt csak úgy engedi meg, ha szintén kereszténynyé lesz. Ez a lelki nagyság úgy meghatja Paulinet és Felixet, hogy megtérnek, Severus pedig a keresztények biztonságáról gondoskodik. — *Rodogune*. Tragédia 5 felvonásban. Nikanor, szíriai király, a parthusok kezébe jut s holtnak tekintik. Meghallja, hogy neje, Kleopátra, a nép kívánságának engedve, öcséhez, Antiochushoz ment nőül. Antiochus elesik ugyan a harcban, de Nikanor részint boszúból, részint, hogy fogságának véget vessen, nőül veszi a parthus királyleányt Rodogunet. Kleopátra dühében megöli Nikanort, Rodogunet fogságba veti s kegyetlenül bánik vele. Ezzel nem elégszik meg, Rodogune halálát is kívánja. Két iker gyermekének, Antiochus és Seleukosnak kérére, hogy mondja meg, közülök melyik az elsőszülött, azt feleli, hogy akkor ad választ, ha Rodogunet megölik. A két ifju azonban szereti Rodogunet s ez azt kívánja tőlük, hogy öljék meg Kleopátrát. Seleukos az egyik ajánlatra sem hallgat, Antiochus azonban vállalkozik Kleopátra megölésére. Ez annyira meghatja Rodogunet, hogy hajlandó a kibékülésre. Kleopátra azonban erről hallani sem akar, megöli Antiochust s Rodogunet vádolja gyilkossággal, Seleukost is el akarja tenni láb alól, de gonoszsága kisül s a fia számára készített méregpoharat neki kell kiinnia.

vigjátékaiban a spanyol példákat, tragédiáiban bátyját követi. „Timokrates“, „Ariané“ és „Essex gróf“ című drámaiban szerencsés tárgyat öntudatos művészettel dolgozza fel. Jean de Rotron (1609—1650) pályája elején idegen drámák átdolgozásával Hardy-t követi. „Szent Genest“-je Corneille „Polyeucte“-jének hatása alatt vértanu történetét dramatizálja, „Venceslas“-ban egy spanyol dráma meséjét a francia tragédia eszközeivel dolgozza föl. Corneille hatása alatt hagy fel pásztori játékok írásával Pierre du Ryer (1600—1658). Legjobb drámái: „Esther“, „Lucrezia“, „Themistokles“, „Scevola“ és „Alcynée“. A legutolsóban „Cid“ példájára a szerelmet és a becsületet állítja szembe egymással. — De Corneille sikerei nem szüntették meg egyszerre a régi iskolát. A Rambouillet-ház költői új nemzedéket neveltek s ezeknek működése mélyen benyúlik abba a korba, mikor a klasszicizmus már kétségtelenül megszilárdult. Ezen irány lírikusai közül első sorban a termékeny Charles Cotin (1604—1682) említendő, kinek hű modorosságát Molière „A tudós nők“ Trissotinjében állítja pellengére. Ugyancsak üres udvariasságot mond el ifj. François Colletet (1628—1680) lírája. Léha és felületes Pierre le Moine (1602—1672) „Költői mulatságai és levelei“-ben. „Szent Lajos“ című eposza izléstelen munka. A régi irány legnépszerűbb képviselője e korban Madeleine de Scudéry (1607—1701), kit bátyja vezetett a Rambouillet-házba. Az itt uralkodó arisztokratikus költői felfogás kifejezője első regénye: „Ibrahim“ (1641), melyben még korhűsége is törekszik, de egyéb munkái közül azokban, melyek legnépszerűbbek lettek, a régi történet nagyon is átlátszó lepel annak eltakarására, hogy regényei tulajdonképpen nem azt a régi kort, hanem saját korát jellemzik. Így „Artamenes vagy a nagy Cyrus“-ban Condé herceg hősi tetteit magasztalja. „Clélia“-ban a fronde-mozgalmakkal foglalkozik. Utánzói közül Lafayette grófnőn (1634—1693) már az új iskola egészségesebb hatása látszik. Írói pályáját „A montpensieri hercegnő“ című kis elbeszélésével kezdi; nagyobb regényei „Zayda“ és „A cléves-i hercegnő“. Az olasz és spanyol irodalom hatása alatt álló íróvilág legutolsó tagjai közé tartozik Paul Scarron (1610—1660). Lirai munkáiból hiányzik a

költői hangulat. Nagy hatást keltett „Travestált Vergilius“-ával, melyben különösen Aeneas és Dido szerelmét teszi nevetség tárgyává. Novelláit spanyol minták után készítette, sőt a legjobbak egyenesen fordítások. „Komikus regényé“-nek forrása szintén spanyol, de átdolgozásában az eredeti francia felfogás úgy áthatja, hogy a spanyol behatás alatt keletkezett francia művek legjobbjai közé lehet sorolni. Spanyol hatás alatt áll drámáiban is. Tragi-komédiái: „A salamancai tanuló“, „A kalóz herceg“; vígjátékai: „Jodellet“, „A párbajozó Jodellet“, „A nevetséges örökös“, „Don Japhet az örmény“, „A furcsa márkí“.

Boileau. A fokozatosan és céltudatosan fejlődő francia klasszicizmus akkor aratta teljes diadalát, mikor törvényei végre határozott szövegezést nyertek s e törvények remekművekben jutottak kifejezésre. A törvények szerkesztője Boileau, remek példái Molière és Racine voltak. Boileau (boaló) Despréaux Miklós 1636. november elsején született Páris közelében. Eleinte, családja hagyományát követve, a jogi pályára lépett, majd a jogot a theológiával cserélte föl, végre is az irodalmi tanulmányokban találta meg igazán körét. Írói híré 1666-ban kiadott szatirái alapították meg; ezekben verselésének művészi gondja, ítéleteinek szabatos-sága, de még inkább az keltette föl a figyelmet, hogy kora sok középszerű költőjének hadat üzent. Még ez évben történik, hogy XIV. Lajos évi díjat adat neki, 1677-ben udvari történetírójának nevezi ki. 1685-ben tagja lesz az Akadémiának, hova sok irodalmi ellenfele csak hosszabb ellentállás után eresztette be. Iránya érdekében tovább folytatta a küzdelmet, látta elveinek diadalát. Meghalt 1711. március 13-án. — „Az irodalmi művek lelke az ész, egyetlen céljuk az igaz: ez volt Boileau alap-tana“. (Nisard. II. 278.) Ezt a széptani elméletet hirdeti nagy tanítókölteménye „A költészetről“ (L'art poétique). Alapul Horatiusnak a Pisokhoz írt levelét vette, de tartalmát nemzete felfogásához alkalmazta. Az irodalmi művektől azt kívánja, hogy értelmesek, igazak legyenek, de emellett változatosak és könnyedek. A stíl legyen egyszerű és mégis művészi, emelkedett, de ne pompázó, kellemes, de ne tettetett. Az egyes műfajok elméletének tárgyalásánál, iro-

dalomtörténeti visszapillantásaiban ezeket az elveket fejti tovább s támadja az írókat, kik ellenük vétettek. Ez a költészettan törvényeket adott a nagy közönség kezébe, melyek segítségével az egyes irodalmi művek fölött ítéletet mondhattak, de jó vezérfonal volt az írók számára is, mert ha e költészettan törvényeit megtartották, a művelt világ irodalmi izlését követték. E verses költészettanon kívül nagyobb műve „Le Lutrín“ című furcsa hőskölteménye, melyben költői erejét költőietlen tárgyra vesztegette. Epistoláiban úgy, mint szatiráiban Juvenalist, Persiust és Horatiust követi, túlnyomólag irodalmi kérdésekkel foglalkozik, a feldicsért tehetségtelen költőket támadja. Elvei azonban csak úgy arrattak teljes diadalt, hogy két kiváló költő támadt, kik műveikkel műszabályaihoz példákat szolgáltattak: Molière és Racine.

Molière. Jean Poquelin, színész nevén Molière, Párisban született; 1622. január 15-én keresztelték, születésének napja bizonytalan. Apja, ki udvari kárpitós és igen jómódu ember volt, kitűnő nevelésben részesítette fiát. Valószínűleg jogot is tanult, kétségtelen, hogy apja azt szerette volna, ha állásában fia lehet az utódja. De az ifjut a színpad csábította el, 1643-ban az „Illustre Théâtre“-hoz beáll színésznek s a Molière nevet veszi föl. A társulat dolga Párisban egyre rosszabbra fordult, 1647-ben vidékre mennek tehát. Nantes, Bordeaux, Narbonne, Lyon, Avignon, Rouen látta Molière társulatát, míg végre 1658. őszén visszatért Párisba s október 24-én játszott először XIV. Lajos előtt. A királynak tetszett az előadás és így a társulat sorsa biztosítva volt, de népszerűségében akkor kezdett igazán emelkedni, midőn 1661-ben „A férjek iskolájá“-val*) Molière megkezdte fényes vigjátékirói

*) *A férjek iskolája.* Színmű 3 felvonásban. Arist és Sganarelle két árva leányt fogadtak örökbe: Leonórárt és Izabellát. Arist szabadon neveli Leonórárt, megengedi, hogy táncmulatságba, színházba járjon s bár szeretné, ha nejevé tehetné, föltette magában, hogy nem lesz ellenvetése, ha Leonóra mást szeret meg. Ez a nevelés nem tetszik Sganarellenek, ki Izabellát zordon szigorúsággal neveli s föltett szándéka, hogy a leányt nem adja máshoz, maga veszi el. Mig azonban Leónóra

pályáját. A király kegye, e korban a boldogulás alap-föltétele, változatlanul kitartott Molière mellett, sőt XIV. Lajos érezte azt is, hogy az utókor neki érdemül fogja betudni, hogy korának legnagyobb költőjét pártfogásába vette. Ez a jóindulat a legerősebb próbát akkor állotta ki, mikor 1664-ben a „Tartuffe“ első három felvonása Versaillesben színre kerülván, az álszenteskedők egész raja a vallás megsértését látta benne s keresztlül is vitte, hogy előadását egyelőre eltiltották. Ámde Molièrenak most már élet-célja lett, hogy a „Tartuffe“ színre kerüljön. XIV. Lajos újabb kitüntetésekben részesíti a költőt, évi díjat adat neki, társulata „a király színészei“ czímet kapja, ez arra sarkalja Molièret, hogy minden követ megmozgasson darabja érdekében s ez végre 1669. február 9-én színre is kerül, példátlan sikert arat, de ellenségeinek gyűlöletét is a végletekig fokozza, úgy hogy midőn utolsó darabjának „A képzelt beteg“-nek, negyedik előadásán 1673. február 17-én a színpadon súlyosan megbetegszik s még az éjjel meghal, nagy fáradságba kerül, hogy a legnagyobb francia költőt az egyház szertartásai szerint, szentelt földbe temethették. — Összes műveinek kiadása életében nem jelent meg. Nagyobb vigjátékainak sorát „A meggondolatlan“ (L'Étourdi) című olasz komédia után készült átdolgozás nyitja meg. Jellemzésében eredetibb a szintén olasz forrás után alkotott „Szerelemesek pöré“-ben (Le dépit amoureux). Első Párisban készült kis vigjátéka „A pórul járt negédesek“ (Les précieuses ridicules), melyben a Rambouillet ház mesterkélt világát teszi nevetségessé. Az oktalan féltékenységet gúnyolja „Sganarelle“-ben. Első nagyobb vigjátéka „A férjek iskolája“ (L'école des maris), melyben Terentius „Adelphi“-jének azzal ad új varázst, hogy Sganarellet és Aristot, Izabellát és

minden szabadsága mellett hü marad Aristhez, Izabella meggyűlöli kinzóját s titokban szerelmi viszonyt sző az ifju Valéerrel s úgy rászedi nevelőapját, hogy ez maga lesz szerelmük póstása. Végre is oly kényszerhelyzetbe jut Sganarelle, hogy bele kell egyezni Izabella és Valére házasságába. (Lásd Terentius „Adelphi“-jét.) — *A nők iskolája.* Vigjáték 5 felvonásban. Arnolphe (e névnek az a mellékértelme van, hogy megcsalt férjet jelent) Ágnest kolostorban nevelteti, hogy, ha majd

Leonorát állítja szembe egymással, a nevelő szülők nevelt leányukba szeretnek. E darab ellenképe bájos, változatos darab: „A nők iskolája“ (L'école des femmes) s utójátéka „A nők iskolájának bírálata“ (La critique de l'école des femmes). Nyomában a

megnő, elveszi. Azonban Oronte nevű barátjának fia, Horace, meglátogatja Arnolphe-t s elmondja, hogy de la Souche úr gyámleányát szerette meg. De la Souche úr, pedig maga Arnolphe, ki ro-szat jelentő neve helyett ezt használta, de erről Horace nem tud. Arnolphe megtudva Horace szándékait, eleinte megakadályozza Horace-t terveinek kivételében, utóbb azonban Horace megszükteti Ágnest, de hogy de la Souche elől elrejtse, Arnolphehoz viszi. Horace atyja megérkezik s azt akarja, hogy fia egy bizonyos Enriquez leányát vegye el Kisül, hogy e leány: Ágnes és így Arnolphe hiába ellenkezik, Horace és Ágnes egymásé lesznek. — *Mizantrop*. (Az embergyűlölő). Színmű 5 felvonásban. Alceste gyűlöli az embereket, de szereti Celimenet s bár tudja róla, hogy nem jobb, mint más, azt hiszi, hogy szerelmével ki-gyógyíthatja hibáiból. Celimene szívesen látja udvarlói körét s mindenki számára van egy nyájas pillantása. Alceste szerelmét e kacérság legmélyebben sérti, midőn kedvesének egy leverélről hall, melyet máshoz írt. Celimene nem is tagadja el a levelet, Alceste megbocsát. Azonban Alceste-t, egy pörében, az a veszedelem fenyegeti, hogy elzárják. Felhívja Celimenet, hogy jöjjön vele a magányba. Celimene nem áll rá, ekkor éri el Alceste keserősége a legnagyobb fokot s otthag ja Celimene-t. — *A botcsinálta orvos*. Vigjáték 3 felvonásban. Sganarellenét megverte az ura. Az asszony ezért boszút forral s azt hieszteli, hogy Sganarelle ügyes orvos, ha pedig nem akarná tudományát értékesíteni, bottal rá lehet kényszeríteni. Gerontes leánya, Lucinde beteg: megnémult, azaz csak tetteti a némaságot, mert a szegény Leandert szereti, atyja pedig gazdag kérőhöz akarja kényszeríteni. Mikor már kifogynak az orvosokból, Sganarellet veréssel veszik rá, hogy vállalja el az orvos szerepét. Sganarelle Leandertől értesül a némaság okáról, a szerelmesek kezére játszik, de majd felakasztják érte. Szerencsére Leander nagy örökséghez jut s így minden jóra fordul. — *A fősvény*. Vigjáték 5 felvonásban. A fősvény Harpagon leányát, Elizt, az öreg Anselmhez akarja adni, fiát, Cleanth-t pedig egy vén, rút, de gazdag

nagyobb művek közül „Tartuffe“ (Le Tartuffe ou l'imposteur) következik. „Ha a színpad feladata az, hogy az emberek vétkeit ostorozza, nem látom be, hogy ezzel szemben valakinek kiváltsága van. Az ilyen kiváltságnak az államban veszedelmesebb következményei vannak, mint bármi másnak,“ írja

özvegygyel összeházasítani. Maga Harpagon az ifju, szép Mariannera vetett szemet. Azonban Mariannet Cleanth is szereti, Eliz pedig Valèrerel sző szerelmi viszonyt. Cleanth szolgája, La Flèche, elviszi Harpagonnak a kertbe rejtett kincsét. A fősvény Valèrere gyanakszik, az ifju pedig, kinek Harpagon házában való rejtőzködése miatt amugy sem tiszta a lelkiismerete, zavarba jön. Szerencsére megérkezik Anselm, ki Valèreben és Marianneben rég elvesztett gyermekeire ismer s miután Harpagon visszakapja kincsét, bele kell egyezni gyermekeinek a maguk kedve szerint való házasságába. — *Tartuffe*. Színmű 5 felvonásban. Orgon házában Tartuffe, az álszenteskedő, olyan befolyást szerzett, hogy sem Orgon fia, Damis, sem sógora Cleanth, nem bírnak vele; a dolog annyira komoly, hogy Orgon leánya, Marianne, ki Valèret szereti, minden valószínűség szerint Tartuffe neje lesz. Damis meglepi Tartuffe-öt, midőn ez Orgon nejének, Elmirenek szerelmet vall, de az álszenteskedő oly ügyesen tisztázza magát, hogy Orgon a rágalmazás miatt fiát a házból kiűzi s vagyonát Tartuffere iratja. Mikor azonban Tartuffe és Elmire párbeszédét kihallgatja, rájön arra, hogy fia igazat mondott s Tartuffe-öt kitaszítja. Ez azonban hivatkozva arra, hogy Orgon ráíratta vagyonát, mindent lefoglal s Orgont koldusbotra juttatja. A fejedelem segítségével Orgon visszanyeri vagyonát, Tartuffe fogságba kerül, Marianne Valère-é lesz. — *Dandin György*. Vigjáték 3 felvonásban. Dandin György, a gazdag paraszt, a szegény, de nemes származású Sotenville leányát, Angélique-ot vette el. Clitandre nemes ur sikerrel udvarol az asszonynak, ezt Dandin Clitandre szolgájától, Lubintól megtudva, bepanaszolja nejét apósánál. Sotenville megkérdi leányát és Clitandre-t, de mindketten tagadnak. Utóbb megtudja Dandin, hogy nejének Clitandre-rel a kertben légyottja lesz. Megvárja tehát, míg neje kimegy, de utána bezárja a ház ajtaját, neje hasztalan kéri, hogy nyissa ki. Dandin nem akarja, míg nejének atyja még nem érkezik. Mikor a nő látja, hogy minden kérés hasztalan, azt mondja, hogy megöli

Molière a „Tartuffe“ első kiadásának előszavában. Molière a vétkeket akarja ostorozni, ez vigjátékainak erkölcsi célja és valóban „Molièreről elmondható, hogy ő az egyetlen nagy drámaíró, aki folyton szem előtt tartotta az erkölcsi célt“ (Saintsbury). „Tar-

magát. Dandin erre kisiet, hogy az öngyilkosságot megakadályozza, felesége azonban besurran a házba, kizárja urát s mikor szülei megérkeznek, felpanaszolja, hogy Dandin a bortól és a féltékenységtől megbolondult. Dandinnek térdenállva kell bocsánatot kérnie nejétől s arra a meggyőződésre jut, hogy aki rossz asszonyt vett el, annak legjobb, ha neki megy a folyónak. — *A tudós nők.* Vigjáték 5 felvonásban. Chrysale teljesen nejének, Philaminte-nek hatalmában van s ez, valamint Chrysale néneje Belise, legidősebb leánya Armande: tudós nő, kik a nyelv művelésével foglalkoznak s Trisottint, a hiu költőt istenítik. Philaminte el is határozza, hogy kisebbik leányát, Henriette-t Trissottinhez adja. A leány azonban Clitandret szereti. Chrysale szívesen engedne a szerelmeseknek, de feleségével szemben nincs hatalma. Ezen közben Trisottin egy Vadius nevű tudóst hoz a házhoz, kire bámulva tekintenek, mert görögül is tud. Mekkora azonban a tudós nők bámulata, mikor Trisottin és Vadius, költeményeiknek becse fölött, rutul összevész s egymásra a legdurvább szidalmakkal támadnak. Ezután Ariste, Chrysale testvére, azt a hirt hozza, hogy a családot egy jótállás tönkre juttatta. Trisottin erre kijelenti, hogy ilyen viszonyok között nem pályázik Henriette kezére; Clitandre ellenben felajánlja vagyonát. Most látják a tudós nők, hogy érdemetlen embere pazartolták tiszteletüket. Ariste bevallja, hogy a rossz hirt ő költötte, hogy Trisottint próbára tegye; a szerelmesek egymásé lesznek. — *A képzelt beteg.* Vigjáték 3 felvonásban. Argan képzelt beteg s az orvosok rendelésének türelmesen aláveti magát. Képzelődése egészen megzavarja s leányának zsarnoka, második nejének, a gonosz Belinde-nek, türelmes eszköze. Bár Purgon, az orvos és Fleurant, a patikáros, kifosztják, nem mer ellene szólni. Hogy nejét kiismerje, holtnak tettet magát s látja, hogy neje mennyire örül az örökségnek. Erre felismeri helyzetét, leányát nőül adja szerelmeséhez. Az orvosoktól testvére, Beralde szabadítja meg, azzal állítja vissza lelke nyugalalmát, hogy egy doktorrá avatás komédiáját mutatja meg neki.

tuffe“ volt első műve, mely Boileau szerint minden követelménynek megfelelt. Vele egyidejű „Don Juan“ (Don Juan ou le Festin de Pierre), melyben a tragikus elemeket a legszélsőbb helyzetkomikummal keveri. Ezt második nagy műve a „Misanthrope“ (embergyűlölő) követi. A darab szépsége a jellemzés mesteri voltában van. Alceste idealizmusában és fájdalomban Molière lelke mélyét tárta föl. Nem komor színekkel, de bohózatos tulzással festi saját baját „Amphitryon“ és „Dandin György“-ben. „A fősvény“ (L'avare) alapja Plautus „Aulularia“-ja, de Molière változatosabb cselekménynyel dolgozta ki s Harpagon jellemét korához kötötte. „A fősvény“ komoly hangulata után a bohózatosba csap: „Pourceaugnac ur.“ „A polgár nemes“ és „Scapin csinjei.“ A művészibb formához, a jellemeken alapuló komikumhoz tér vissza „A tudós nők“-ben (Les femmes savantes), mely a „Pórus járt negédesek“ czélszátat művészileg dolgozza fel. Utolsó műve „A képzelt beteg“ (Le malade imaginaire). Ebben az orvosok ellen intézi támadását. E nagyobb munkái mellett vannak még darabjai, melyek legtöbbszörre egy-egy udvari ünnep számára készültek; ezek között a legérdekesebb „A versailles-i rögtönzet“, melyben társulatának tagjait a maguk valójában szerepelteti. Molière munkásságával a modern erkölcsfestő vígjáték megalapítója. — Kortársai közül említésre méltó Savinien de Cyrano Bergerac (1619—1655), Michel Boyron (1653—1729), Noel le Breton, Sieur du Hauteroche (1617—1707), Charles Chevallé, Sieur de Champmeslé († 1707), Florent Carton Dancourt (1661—1725). Mint Molière és Boileau irodalmi ellensége nevezetes: Edmé Boursault (1638—1701). Bizonyos mértékben megőrizte önállóságát Charles Rivière Dufresny (1648—1724). Molière követői között a legjelentősebb: Jean François Regnard (1656—1709), jelessége éles megfigyelő erejében, találó jellemzésben és könnyed párbeszédében van.

Racine. Molière minden kiváló előzmény nélkül fejlesztette, emelte művészi magaslatra a vígjátékot és tette népszerűvé e műfajt. A tragédiának Corneille működése már határozott stílt adott, az ellentétekből fakadó nagyszerű küzdelem sajátosságát, mikor új tehetség lépett föl, ki a francia klasszikus tragédiának legtükéletesebb példaképeit teremtette meg:

Jean Racine. 1639. december 21-én született s igen korán elvesztette szüleit. Zord, vallásos nevelésének benyomásait a párisi élet lassankint kitörölgette lelkéből s midőn 1664. június 20-án Molière társulata „Thébaide“-ját sikerrel adta elő, már elhatározta volt, hogy drámaíró lesz. 1666-ban, „Andromache“-jének*) előadása után már Corneille hivatott követőjét látták benne. Utána „Britannicus“,

*) *Andromache*. Tragédia 5 felvonásban. Hermione, Menelaus és Heléna leánya, Pyrrhus epirusi király jegyese. Pyrrhus azonban Andromachet, Hektor özvegyét szereti, ki fiával, Astyanaxszal nála van. Orestest a görögök Epirusba küldik, hogy Astyanax halálát követelje. Andromache, ki előbb Pyrrhus szerelmét visszautasította, most hogy fia életét megmentse, nőül megy a királyhoz. Erre Hermione Orestest, ki lángolóan szereti, ráveszi, hogy ölje meg Pyrrhust. Ez meg is történik, Orestes azonban tettének jutalmát nem kapja meg, mert Hermione, azzal a törrel, mely Pyrrhust megölte, kivégzi magát. Orestes megőrül. — *Britannicus*. Tragédia 5 felvonásban. Agrippina semmi eszköztől sem riadt vissza, hogy fia, Nero, számára a császárságot megszerezze s most mikor végre műve sikerült, tapasztalja, hogy fiának terhére van s a császár kedveltjei: Burrhus és Seneca, ellene áskálódnak. Eltökéli magában, hogy befolyását visszaszerzi s ha Claudius császár fiát, Britannicust kellene is Neróval szemben pártfogolni. De a császár megelőzi. Narciss, Britannicus nevelője, áruló s Nero hitvány eszköze. Juniát, Britannicus kedvesét a palotába hozzák, itt Nero meglátja és megszereti. Britannicusszal a féltékenység kínjait érezteti, mert Juniát ráveszi, hogy ha kedvesének életét meg akarja menteni, legyen hideg iránta. Nero látszólag kibékül Agrippinával s mikor az anya már diadalának örül, akkor hallja, hogy a császár Britannicust megmérgeztette. Junia Augustus szobrához menekül s a felzúdult nép lábainál üli meg Narcisst, ki leányt Neróhoz akarta vinni. Nero nem is nyerheti meg Juniát, mert ez Vesta szolgálatába áll. — *Bajazet*. Tragédia 5 felvonásban. Akomat nagyvezér, a felett való haragjában, hogy a szultán mellőzte, boszut forral s mikor Amurat szultán távol Perzsia ellen hadat visel, Roxane szultánnöt juttatja uralomra s Bajazetet, a szultán fogoly testvérét, a szultánnővel egyésíteni akarja. Roxane szereti Bajazetet, ez pedig Atalide

„Bajazet“ és „Phèdre“ sikerei következtek. Azonban felébredtek a költőben ifjúkorának vallásos emlékei s rokonai, ismerősei szemére hányták, hogy a drámairás se nem vallásos, se nem erkölcsös dolog. Racine tehát magába szállt. Felhasználva az alkalmat, hogy XIV. Lajos őt udvari történetírójává nevezte ki, lemondott a drámairásról s komolyan fogott a király tetteinek megörökítéséhez. Csak

hercegnőt. Roxane nem akarja előbb szultánná tenni Bajazetet, mielőtt nőül nem veszi. Mikor Bajazet vonakodik, rosszat sejt; gyanuját Atalide aggodalma megerősíti s mikor Atalide elájúl, levelet talál nála, mely Bajazet és Atalide szerelmét fölfedi. Ezenközben meghozzák a szultán győzelmének és visszatérésének híreit, erre Roxane megöleti Bajazetet, a szultánnőt pedig Amurat parancsára Orkán rabszolga öli meg. A zendülés, mely a fogoly Bajazet kiszabadítására törekszik, későn jön. Atalide megöli magát. -- *Phèdre* Tragédia 5 felvonásban. Theseus athéni király első feleségétől való fia, Hippolyt, azt hiszi, hogy atyjának második felesége, Phèdre, halálosan gyűlöli, pedig valójában e nagy gyűlölettel csak szerelmét palástolja. Theseus halálhíre érkezik s Phèdre, dajkájának Oenonenak tanácsára nem fékezi már szenvedélyét, bevallja szerelmét Hippolytnak. Az ifju megrettenve utasítja vissza a szerelmet. Mikor Theseus váratlanul otthon terem, Phèdre Hippolytot azzal vádolja, hogy el akarta csábítani. Hasztalan állítja az ifju, hogy Ariciát szereti. Theseus Neptun haragját kéri fiára. Későn üzi el magától Phèdre gonosz tanácsadóját, a dajkát, későn vall be mindent Theseusnak: Theramen, Hippolyt nevelője, jelenti, hogy az ifjut Neptun által küldött szörnyeteg emésztette el. Phèdre mérget iszik. — *Athalia*. Tragédia 5 felvonásban. Joram judai király özvegye, Athalia, megölette rokonait, hogy zavartalanul uralkodhasson. Csak unokája, Joas, menekül meg s titokban Joab főpapnál él. Álomlátások gyöttrik Athaliát s mikor a templomba megy, megdöbbenve ismeri fel az álmában látott arcot Joasban. Magához akarja venni a fiút, de ez Joabnál marad. Midőn erőszakkal sem tudja a főpaptól a gyermeket megkapni, a templomra támad. De Joab is összegyűjtötte híveit, felfedi előttük Joas származását. Athaliát a templomba csalják, itt a gyermeket trónra ültetve mutatják meg neki. A hadsereg Joas pártjára áll s Athalia átkozódva hal meg.

Maintenon asszony kérésére fog újra a drámairáshoz s megírja a st.-cyri kisasszonyok számára „Esther“-t, majd „Athaliá“-t. A kilencvenes évek elején Racine elveszti a király kegyét. A költőt e meg nem érdemelt büntetés elkészeríti s e keserűség sietteti halálát. Meghalt 1699. április 21-én. Jelentősége kizárólag drámáiban van. Corneillelel szemben a hármas egységet, a hely, idő és cselekvény egységét feltétlenül kötelező szabálynak ismeri el. Mesterileg előkészített helyzeteiből gyorsan fejlődik a tragikus bonyodalom s különösen a női lelket feltáró jellemző ereje epizódok, kitérések nélkül siet a megnyugtató vég felé. A francia klasszicizmust a tragédiában ő juttatta legtökéletesebb kifejezésre s minden erénye, minden hibája irodalmi irányával függ össze. A klasszikus tragédia fogyatékoságai Racine ifjúkori drámáiban „Thébaïde“ és „Alexandre“-ben lépnek legjobban előtérbe. „Andromache“-ben jelenik meg először művészete a maga teljességében. Még elevenebb a drámai élet, mélyebb a jellemzés, emelkedettebb a pathos „Britannicus“-ban. „Berenice“ Titus császárnak és Berenicenek, a szép zsidóleánynak szerelmét dolgozza fel valószerűen, lírai részletekben gazdagon. „Bajazet“ egyetlen keleti tárgyú tragédiája; helyzetei erőltetettek. „Mithridates“-ben a mesterileg csoportosított előzményekből rohamosan fejlődik a drámai cselekmény. „Iphigénia“-val görög földre lép, benne a szülői és gyermeki szeretet képezi a főmotivumokat. „Phèdre“ a szerelem romboló hatalmát mutatja be. A st.-cyri kisasszonyok számára írt darabja „Esther“ és „Athalia“ a bibliából veszik tárgyukat s az utóbbi Racine legjobb művei mellett foglalhat helyet. — A nagy tragikus legkiválóbb versenytársa Philippe Quinault (1635—1688). Utánzói: Charles Claude Genest (1639—1719), Jean de la Chapelle (1655—1723). Technikájában Racinenal versenyez, de jellemzésében utol nem éri Jean Gilbert Campistron (1656—1723). Racine követői között a legnagyobb Antoine de la Fosse (1653—1708). „Esther“ és „Athalia“ hatása alatt bibliai drámákat írnak Claude Boyer (1618—1698) és Joseph François Duché de Vancy (1668—1704).

Lafontaine. Mig a klasszicizmus kimért, értelmes iránya a tragédiában és vígjátékban teljes erő-

vel érvényesült, Boileau inkább okoskodó, mint érző lírája mellett közvetlen, természetesebb hangú költők is szólaltak meg. Még Boileaut követik szónokias lírájukkal Jean Baptiste Rousseau (1670—1741) és Bernard le Bovier de Fontenelle (1657—1757). A tőle elszakadt úde, természetes iránynak legkiválóbb képviselője Jean de Lafontaine. 1621. július 8-án született Château-Thierryben, hiányos képzettségét nagy szorgalommal pótolgatta, s mint társalgó oly közkedveltségű lett, hogy Fouquet kegyét megnyerve évdíjhoz jutott s Párisba költözhetett. Itt naiv egyszerűségével tünt fel s ó-francia, meg keleti tárgyú elbeszélései pártfogókat szereztek számára. XIV. Lajos kegyét azonban nem tudta megnyerni, de ezzel nem sokat törődött. Folytatta munkásságát, írta meséit, elbeszéléseit, vig költeményeit, 1695. április 13-án halt meg Párisban. Munkásságának javát „Elbeszélései és novellái“ (Contes et nouvelles), valamint meséi tartalmazzák. Bár kora Boileau értelmes komolyságát, Racine fenséges szárnyalatát sokra becsülte, nagy élvezettel olvasta ezt a csapongó kedvű, őszinte költőt, ki verselésében művészileg gondos volt, de előadásában gondtalanul csapongó. Legjelesebb követője Jacques Bergier (1655—1750). Lafontaine hatása alatt az idillköltést eleveníti föl Renaud de Segrais (1624—1701) és Antoinette Deshoulières (1637—1694). A kor álszenteskedő erényével szemben merő tiltakozás volt Ninon de l'Enclos háza, a körébe gyűlt költők között legkiválóbb: Guillaume Amerye de Chaulieu (1639—1720), vig, érzékes irányában társai: Claude Emanuel Lhuillier (Chapelle) (1626—1686) és Jean François Loriget de Lafaye (1674—1731). Mint meseíró aratja sikereit Charles Perrault (1628—1703) és követője Marie Catherine d'Aulnoy grófnő (1650—1705). A tündérmese túlkapásait gúnyolja Antoine Hamilton gróf.

A klasszikus próza. Minél inkább elmosta a különbséget vers és próza között a klasszicizmus, annál több gondot fordítottak az utóbbira. A levélben Balzac és Voiture szolgáltak mintaképül, míg Sevigné márkinő (1627—1696) finom érzékével, közvetlenségével felül nem multa őket. Az egyházi beszéd is pompázó akadémiai szónoklattá lett, így Bourdaloue (1632—1704), Fléchier (1632—1710),

Massilon (1663 - 1742) és Bossuet (1627 - 1704) egyházi beszédeit a francia klasszikus művekhez számítják. Nagyobb a becse azon tanítóirányú és bölcselő prózairóknak, kik e korban egyuttal független egyének is voltak. Így Blaise Pascal (1624 - 1662), a francia egyház jezsuitaellenes irányának legnagyobb képviselője, nagy képzettségű, szigorú erkölcsű kiváló jellem; az udvar és Páris könnyelmű világának tökéletes ellentéte. Művei: „Vidéki levelek,” melyekben a jezsuiták erkölcstanát támadja; „Gondolatok,” melyekben a vallásos lelkiületet védelmezi a világias gondolkozással szemben. Nem ilyen zord, de nem is olyan tartalmas prózaíró a cambray-i érsek Fénélon. François de Salignac de Lamothe Fénélon (1651—1715), mint a burgundi herceg nevelője prózai époszt, vagy tanító regényt irt „Telemakosz utazása” czímmel (1696), tanítványa számára s benne sok egyéb között különösen oly királyság eszméjét hirdeti, melynek legfőbb célja: a nép jóléte. A bec sületes kételkedés képviselője e korban Pierre Bayle (1647 - 1706), ki „Filozófiai szótár”-ával a következő korra nagy befolyással volt. Ezen elkülönült, az udvar és a párisi társadalom életében részt nem vevő prózairók mellett az előkelő társaságban is akadtak filozofusok, de ezek csak stíljükben mérközhetnek amazokkal, tartalom dolgában körük gondolkozását fejezik ki. Így Rochefoucauld herceg (1612—1680) emlékirataival és La Bruyère (1644 - 1699) kiváló megfigyelésen alapuló jellemrajzaival. — A történetírásban Jacques Benigne Bossuet (1627 - 1704) vált ki „Értekezések az egyetemes történelemlről” és „A reformált egyházak története” című munkáival; ez utóbbi jezsuita szempontból irt támadó irat. Charles Rollinnak az ókor történetéről irt munkáját is nagyra becsülték.

A klasszicizmus ellenzéke. XIV. Lajos uralma dicsőségét, befolyását nem tudta mindvégig megtartani. A XVIII. század elején politikai és irodalmi téren szembeötlő tünetek mutatják az önkényes királyság és a klasszicizmus erejének gyengülését. A szigorú szabályszerűség veszíteni kezdi egyeduralmát s keverék műfajok keletkeznek: a komikus opera és a vaudeville, a tragédia és vigjáték elemei a „Comédie larmoyante”-ban keverednek össze. Ez

utóbbit műveli és az angol vigjátékok hatása alatt dolgozik Philipp Nericault Destuches (1680–1754.) Ezen átmeneti kor legnagyobb írója René Lesage (1668–1747). Spanyol minták után dolgozott munkákkal kezdte pályáját, irt vigjátékokat, lefordította „Alfarache-i Guzman“ című spanyol regényt és Avellaneda Don Quijotóját. Údeségével, természetességével a klasszicizmustól elüt, sőt élénk gúnyjával ez irányt támadja is „A sánta ördög“ (1707) című regényével, melyet hasonló irányú művek egész sora követ; közöttük a legjobb „Gil Blas.“ „Turcaret“ (1709) című vigjátékában az államélet hibáit is meg meri támadni s egész működésével új felfogások előharcosa lett.

Anglia a restauratio után. A forradalom zord, szigorú felfogására II. Károly uralmának léha világa következett. Erzsébet korának költői emlékei feledésbe mentek; nem a tartalom nemessége, hanem a forma mesterkéltisége volt az írásművek mértéke. E kor izlése számára irták darabjaikat Congreve (1670–1729), Wycherley (1640–1715), Farguhar (1678–1707), Vanbrugh (1672–1726) stb.; az irodalom vezére a nagy tehetségű, de gyenge jellemű John Dryden (1631–1700). Első költeményében („Heroic Stanzas“) Cromwellt magasztalja, de nem-sokára szívesen ünnepli II. Károlyt („Astraea Redux“), ki udvari költővé nevezi ki. Drámáiban a kor izlését szolgálja s bár zajos sikereket arat, a Stuart-ház letűnte után beállott tisztesebb felfogás, Shakespeare feltámasztásával, Drydent és követőit örökre eltemeti. Ötletes, mesterkéltszerű kritikai munkáiban főleg a dráma elméletével foglalkozik. Politikai szatiráiban az udvar ellenségeit támadja. Legjelesebb a lírában, bár sokoldalú tevékenységéből erre a fajra kevés jutott. Kiváló érdemeket szerzett, mint műfordító. Kortársainak határtalan becsülését csak növelte utolsó, legérettebb munkája: „Fables ancient and modern.“ — A restauráció puritán-ellenes gondolkodásából fakadt Butler (1612–1680) „Sir Hudibras“ című komikus eposza, melyben a puritánokat kegyetlen gúny tárgyává teszi. — A próza becsesebb műveket alkotott, mint a verses irodalom. Milton munkáin kívül a köztársaság korában csak James Harrington „Oceana“ című idealisztikus regénye érdemel említést. A restauráció

után „A forradalom történeté“-t Edward Hyde Lord Clarendon (1608—1674) írja meg szellemesen és megbízhatóan; Th. Hobbes és R. Filmer a despotizmust védelmezik. Ellenfelük e század egyik kiváló történetírója, Gilbert Burnet (1643—1715); művei: „Az angol reformáció története“ és „Korom története.“ — Mielőtt a francia klasszicizmus feltétlenül uralkodó lett, a régi angol dráma hatása alatt áll Nathanael Lee (157—1693) és Spenser allegorikus, leíró modorát követi William Chamberlayne (1611—1689) „Charonnida“ című költeményében.

A francia klasszicizmus hatása Angliára. A XVIII. század elején az angol irodalom teljesen a francia hatása alá kerül. Ennek a korszaknak vezére Pope Sándor (1688—1744), ki Boileaut választotta példaképül. Ifju korában (1709) Horatius és Boileau nyomán verses költészettant írt s maga a munka sikerült példákat ad a tárgyalt szabályokra. Formai tekintetben későbbi költeményei is kifogástalanok s általuk kortársaira és utódaira nevelőleg hatott. Sokat emlegetett költeménye az a furcsa eposz, melynek hatása alatt Csokonai „Dorottya“-ját megírta: „A fürtrablás“. „Dunciade“-jában a költők sanyarú anyagi helyzetét gúnyolja. Legnagyobb sikerét Homerosz két nagy költeményének meglehetősen szabad fordításával érte el. Megkísérelte Shakespeare kiadását, de nagy elődjét nem értette meg. „Az ember próbája“ (Essay on Man) című bölcselkedő költeményében éri el működése tetőfokát. Pope fellépte a megelőző, féktelen korszak bukását jelenti s ebben van legfőbb érdeme. A lírikusok közül példáját követik Somerville, Parnell, Matthew Prior és mások. A drámában a francia hatást először Thomas Otway (1615—1685) „A megmentett Velence“ című munkája mutatja. Ezt az irányt követi a más tekintetben is kiváló J. Addison (1672—1719) „Cato“-jával. Az angol dráma morálisáló jellemét N. Rowe (1673—1718) kezdi fejleszteni „A szép vezeklőnő“ című tragédiájával. — Anna királyné korára, melyben a költőket nagyra becsülték, az első Györgyök kedvezőtlenebb kora következett s a nélkülözések között dolgozó írók nagyobb műveket nem alkothattak. Ennek az időszaknak legnevezetesebb alakja, egyuttal a franciás irány utolsó jelentős képviselője Johnson Sámuel (1709—1784).

„London“ és „Az emberi kívánságok hiábavalósága“ című költeményeivel alapítja meg hirnevét, az angol nyelv nagy szótárát adja ki, „Irene“ címmel tragédiát, „Rattelas“ címmel regényt ír. „Költők élete“ című munkája a legértékesebb, bár ítéleteiben sokszor elfogultság vezet.

A francia klasszicizmus hatása a német irodalomra. A marinizmus beteges túlzásaival szemben a XVIII. század elejétől Németországban is hatalomra jut a klasszicizmus. A korán elzüllött, nagy tehetségű Günther (1695–1723) heves, erővel teljes költészete s Albrecht von Haller (1708–1777) üde, természetes leírásai nem akadtak követőkre. A fejlődelmek és az előkelőség a francia irodalom pártolását kötelességének ismerte s csakhamar élénk versenyt támadt, melynek célja a francia irodalom remekeinek utánzása volt. Ennek az iránynak vezére Johann Christoph Gottsched (1700–1766), a lipcei egyetemi tanár lett. „A költés próbája“ (Kritische Dichtkunst) című munkájával, folyóirataival, fordításaival, leveleivel, gyűjteményeivel, francia mintára készült „Cato halála“ tragédiájával a francia klasszicizmus uralmát akarta megszilárdítani, de valójában csak az üres dagályosságot szüntette be. Segítő társai között első helyen áll nagy képzettségű neje. Mindvégig hű követői: J. Lange, J. J. Schwabe, A. G. Kästner, Otto Freiherr von Schönaich, J. Triller és A. Clodius. Gottsched befolyásától menten műveli a finomabb izlést Friedrich von Hagedorn (1708–1754), ki Lafontainet és a francia sanszon-költőket választotta mintaképül. A francia izlést szolgálta az az írói kör, mely 1744-ben egy folyóirat (Beiträge zum Vergnügen des Verstandes und Witzes) kiadására egyesült, tagjai: K. Chr. Gärtner, J. A. Cramer, J. A. Ebert, N. D. Giseke, különösen Friedrich Wilhelm Zachariä (1726–1777) a meserítő és komikus hősköltemények szerzője és G. W. Rabener (1714–1771), a félénk szatirikus. Pásztori hőskölteményekkel kezdi, francia stílus regénynyel folytatja s „Mesék és elbeszélések“-kel tetőzi be pályáját Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769). Vele rokon M. G. Lichtwer és C. Pfeffel meseíró. Francia hatások mellett az angol tragédia tanulmányát is mutatják J. E. Schlegel (1718–1749) drámái. Anakreontikusok

neve alatt emlegetik a „Hallei íróársaság“-nak teljesen francia hatás álló tagjait, ezek: Johann Ludwig Gleim (1719–1803), Joh. N. Götz, Joh. P. Uz (1720–1796.) Gleim hatása alatt írtak: Joh. J. Jacobi, J. B. Michaelis. A francia szabályszerűség utolsó kiváló képviselője Chr. Felix Weisze (1726–1804). K. Wilh. Ramler (1725–1798) a franciák mellett a római költőket is utánozza, mesterkelt, erőltetett ódákat ír.

Holberg és a dán irodalom. A humanizmus és a reformáció szellemi mozgalmai is hatottak ugyan Dániára, de a hatásuk alatt keletkezett művek oly szorosan ragaszkodtak németországi és németalföldi példáikhoz, hogy eredeti műveknek nem nevezhetők. Csak a felvirágozott francia irodalommal való érintkezés teremti meg a formájában francia szabályokat követő, de tartalmában nemzeti dán irodalmat. A XVII. században áll Dánia politikai hatalmának tetőfokán, ekkor terjed el jeles szülöttének, Tycho de Brahenek neve egész Európában, de irodalma csak a kezdetnél áll, Arrebo (1587–1637) és Kingo (1634–1703) vallásos énekeivel, Bording (1619–1667) rímes krónikáival, Sörterup pap (1670–1722) balladáival. Európai hírt hazája irodalmának L. Holberg (1684–1754) szerzett. Bergenben, Norvégiában született. Hiányos képzettségét saját erejéből, nyomorral küzdve egészítette ki. 1718-tól a kopenhágai egyetem tanára. A tudomány különböző szakában kivált, de jelentősége abban van, hogy a dán nemzeti drámát alapította meg. Az elbeszélő költésben „Meséi“-vel, „Peter Pars“ és „Niels Klim földalatti utazása“ című munkáival próbálkozott meg. Drámáiban a francia szabályszerűséget követi, de komikuma a nyersségig természetes, alakjai a dán társadalomból kerültek vigjátékaiba. Megható vigjátéka „A bádogos mint államférfi“, melyben a tehetségtelen nagyravágyás bohózos és mégis megindító képét adja. Egyéb vigjátékai: „Jean de France“, „Junius 11“, „Ithakai Odüsszeusz“, „Erasmus Montanus“, „Don Ranudo di Colibrados“.

A magyar irodalom a XVIII. sz. első felében. A szatmári békekötés után a százados szabadságharcban kifáradt nemzet elpihent. E pihenés csendjét III. Károly arra használta föl, hogy a nemzettel a trónöröklésnek leányágra való kiterjesztését is el-

fogadtassa. A nemzet szelleme e csendes korban megbénult. Mária Terézia uralkodása Bécsbe vitte főurainkat, elnémesítette. Itthon a közigazgatás, a tanítás nyelve latin. A magyar nyelv szűk körre szorítva elszegényedik. E kor írói sem hatottak az egész nemzetre, munkáik többnyire kéziratban maradtak fent. A történetírás terén Nagyajtai Cserey Mihály (1668—1756) tiszteletreméltó helyet foglal el „Erdélyi históriá“-jával, melyben az 1661—1711-ig terjedő időszakot dolgozza fel. Altorjai Apor Péter báró (1676—1752) „Metamorphosis Transylvaniae“ (Erdély átalakulása) című munkájában „Erdélynek régi együgyű alázatos idejében való gazdaságából e mostani kevély cifra felfordult állapotában koldus-ságra való változásá“-t írja meg s igen becses korrajzot ad. A magyar irodalomtörténet első kutatói: Czwingtiner Dávid, bártfai ügyvéd, ki „Specimen“-jében betűrendes életrajzgyűjteményt készített; kiválóbb Bod Péter (1712—1769), ki „Magyar Athenás“-ában körülbelül hatszáz magyar író és művet ismertet. A nyelvtudomány történetében nevezetes szerepe van Sajnovics János jezsuitának, ki először bizonyította a magyar nyelvnek az ugor nyelvekkel való rokonságát, míg mások, így a nagy tudományu Bél Mátyás (1684—1749), Kalmár György, Örtel János és Tsétsi János a régi alapon állottak s a magyar nyelvnek a héber nyelvvel való rokonságát vitatták. A bölcséletben Sartori Bernát, a jogtudományban Cserei Farkas („Magyar és székely aszszonyok törvénye“) érdemel említést. Sokat használt iskolakönyv lett Losonczy Istvánnak 1771-ben kiadott „Kis tükör“ című földrajzi munkája. A mennyiség-tanban Maróthy György szerzett nevet a „Számvetés mesterség“-ével. — A lírai költésben Rádai Pál („Lelki hódolás“) és Szőnyi Benjamin („Szentek hegedűje“) mellett különösen a gondosan verselő Faludi Ferenc és a vig kedvű, közvetlén Amade László báró (1703—1763) érdemel említést. E kor legbecsebb művei a szépprózában teremtek, két kiváló író működött e téren: Mikes Kelemen és Faludi Ferenc. Zágoni Mikes Kelemen (1690—1761) ifjkorában került II. Rákóczi Ferencz mellé s önként követte bolyongásában, száműzetésében, mert igen szerette az öreg fejedelmét. Franciaországi tartózkodása alatt ismerkedett meg a levéllel, mint

műfajjal s magánosságában e formát választotta emlékeinek feljegyzésére. Szelid, nemes lelkülete, szomorú helyzete, kedves humora nyilatkozik meg e levelekben. Franciából fordított műve, Gomezné regénye, a „Mulatságos napok“. Míg Mikes Kelemen a régi magyar nyelv kiváló képviselője, Faludi Ferenc (1704—1779) az első, ki a nyelven újítással, csinosítással akar változtatni. Munkáinak javarésze fordítás, így: „Nemes ember“, „Nemes asszony“, „Nemes urfi“, „Udvari ember“, „Bölcs ember“, „Téli éjszakák“. Eredeti munkája „A szent ember“. — A dráma csak mint latin nyelvű iskolai dráma él tovább. Említésre méltó Faludi Ferenc „Constantinus Porphyrogenitus“-a, Kunics Ferenc „Sedéciás“-a és Kozma Ferenc „Jekóniás“-a.

Nyolcadik rész.

A felvilágosodás kora.

Anglia 1688 után. A XVIII. század elején Német-, Olasz-, Spanyol- és Angolországban a francia irodalom volt az uralkodó. Nem ártott ennek az uralomnak a francia királyi hatalom hanyatlása, azok a vereségek és keserű csalódások, melyek XIV. Lajos kormányzásának java idejére következtek. Franciaország politikai ellenségei, az ellene vonuló hadak vezetői, mind a francia izlés hatása alatt állottak. A tovább fejlődő francia irodalom azonban idegen hatások alá kerül. A második angol forradalom új alakot ad Angliának s ezt az új alakot szabadabb eszmék hatják át. II. Jakab elűzése tiltakozás volt az önkényes uralom ellen. John Locke (1632—1704) filozófiai és politikai munkái, Isaak Newton (1643—1727) fölfedezései, John Toland, Tyndall, Morgan, Chubb, Hutchinson szkeptikus valláserkölcsei felfogása, Shaftesbury gróf (1671—1713) munkássága, melylyel e tudósok által elért eredményeket népszerűsítette: új korszakot jelentenek, demokratikus, a meggazdagodott angol polgári rendet is számba vevő feltogást. A francia irodalomnak ezzel

a fejlődéssel szemben sajátságos szerep jutott: angol politikusok, bölcselek, moralisták, szatirikusok és költők tolmácsa lett. Az angol nyelvet sokkal kevésbé ismerték a kontinensen, hogysem a felvilágosodás eszméit sikerrel terjeszthette volna, átadta tehát e szerepet a franciának s ez a felvilágosodás elvét saját szellemében átalakította, annak lelkes hirdetője lett. — A filozofusok mellett a szép irodalomban is merülnek föl önálló jelenségek így John Gay (1688 - 1732) tiltakozik a drámában a francia szabályszerűség ellen. Nagyobb jelentőséggel birnak e tekintetben a Steele Rikárd által megindított hetilapok. A megjavult erkölcsű angol társadalom jellemző alakja Richard Steele (1671 - 1729). Ifjú korában könnyelmű életet él, utóbb „A keresztény hős” című kegyes értekezést írja. Legjelentősebb tette a „Csevegő” (The tatler) című folyóirat alapítása. Ezt a lapot különösen érdekessé tette a tárcarovat öse: a benne közölt elmefutások. Ezek szerzője J. Addison (1672 - 1719). A „Csevegő” értekezéseinek népszerűsége arra készítette a szerkesztőket, hogy lapjukat „Szemlélődő” (The spectator) címen hetenkint háromszor jelentessék meg. E lapban az irodalom, a színház, a divat stb. kérdéseivel egy állítólagos „Spectator-club” foglalkozott s e klub tagjai, a társadalom különböző rétegeinek típusai, csakhamar oly népszerű alakokká lettek, hogy a „Szemlélődő” 14 ezer példányban jelent meg. E siker nyomában a folyóiratok egész sora keletkezett s bennük az angol szellemi élet hatalmas emelője támadt. E folyóiratok polgáris erkölcsi felfogása a drámában is megjelenik, így George Lillo (1693 - 1739) „A londoni kalmár”, Edward Moore (1712 - 1757) „A játékos”, című tragédiájával, R. Cumberland (1732 - 1811) „A zsidó” és „A nyugatindiai” című színműveivel. Ennek a kornak legjelentősebb, legeredetibb alkotása, oly író tollából került ki, aki hosszas nyilvános szereplés után fordult csak a szépirodalomhoz. Daniel Defoë (dífó) ez 1661-ben született, hazája politikai küzdelmeiből kivette részét s élete első felében költői tehetségének felhasználására ideje sem volt. 1715 körül Selkirk skót matróz emlékezései kerülnek kezébe. Selkirket a lakatlan Juan Fernandez szigetre tették volt ki s ott több kalandon ment át. Ezen emlékezések olvasása adták

az indítékot „Robinson Crusoe“-hoz (1719). Ez a munka a világirodalom legelterjedtebb és leghatásosabb műveihez tartozik. Világos alapeszméje demokratikus: az ember annyit ér, amennyire saját erejéből képes. Egyszerű, természetes előadása, tárgyának varázsa népszerűséget biztosítanak neki még hosszú időre. E munka folytatása „Robinson utazásai“ kevésbé sikerült. „Londoni emlékezések a dögvész esztendejéből“ című regényével az angol társadalmi regény előkészítője lett. Defoe 1731. április 24-én halt meg Londonban. — Szintén eredeti tehetség Jonathan Swift (1667–1745). Világhírűvé hatalmas szatírája, „Gulliver utazásai“ által lett. E történet eredetileg négy részből áll, de forgalomban csak az igazán becses első két rész van: Gulliver Liliputban, a törpék országában és Gulliver Brobdingnagban, az óriások között. Az első részben az alárendelteinkkel való bánásmódot feddi a szatíra, a második részben azt látjuk, milyen tehetetlen az ember feljebbvalóival szemben. A harmadik rész a tudósokat gúnyolja, a negyedik az emberi bölcsességet és erkölcsöket; azonban e kalandos történetek második fele mélyen alatta áll az elsőnek. Az angol egyház érdekében a róm. kath. egyházat támadja „Mese a tonnáról“ című éles szatírája. — A regényben a valóságosság felé nevezetes lépést tett S. Richardson (1689–1761), a családi regény megalkotója. Ötven éves korában megírt „Pamela“-jával lép fel ezen a téren s e művében, valamint hosszadalmas „Klarisszá“-jában, csábításnak kitett szegény, de nemes jellemű leányok sorsát rajzolja, míg „Sir Charles Grandison“ kiváló jellemű férfit mutat be. Hatása, különösen a középosztályra, igen nagy volt. Sok követője közül említésre méltó Miss Jane Austen (1775–1817).

Montesquieu. A francia irodalom a XVIII. század elején elvesztette arisztokratikus jellemét; nem vesztette el ugyan formai tökéletességét, világosságra és csínosságra törekvését, de tartalmában szkeptikus, könnyed és változatos lett. Az angol bölcselők hatása érzik meg az írókon, Condillac Locke bölcselétét ülteti át s terjeszti a francia nyelv révén mindenfelé. A létező, fennálló intézmények támadása a humanizmus jelszava alatt megindul, az értelem jogait követelik s a haladás szükséges voltát hirde-

tik. E korszak nagy szellemi küzdelmének első kiváló harcosa Charles de Secondat, de la Brède et Montesquieu (—kiő) báró. 1689. január 18-án született, utazásaiban a hollandi és angol politikai és társadalmi életet megismerve, ezeket munkáiban példaképpül tekintette. 1734-ben birtokaira vonult, hogy zavartalanul folytathassa irodalmi munkásságát. Meghalt 1755. február 10-én Párisban. Irodalmi szereplése „Perzsa levelei”-vel kezdődik. Ezekben Európát járó perzsák irnak XIV. Lajos uralkodásának végéről és a régensségről kegyetlen gúnnyal, de bájos könnyedséggel. Költői munkái: „A gnidoszi templom” című regénye és „Lisimaque” novellája, nem oly jelentősek, mint két fő műve: „Elmélkedés a rómaiak nagyságának és bukásának okairól” és „A törvény lelke.” Az elsőben mélyrelátó lélekkel keresi az események rugóit, a másodikban az angol alkotmányt dicsérve világot vet a nemzetek életére.

Voltaire. A XVIII. század legünnepeltebb, a felvilágosodás harcának legnépszerűbb írója, François Marie Arouet, ki a maga alkotta Voltaire néven lett világhírű, 1694. november 21-én született Párisban. Tizenhétéves korában írja első drámáját „Ödipus”-t s óriási sikert ér el vele. Üldözések, sértegetések, veszedelmes helyzete, arra kényszerítik, hogy Angliába meneküljön. Itt tartózkodik 1728-ig, itt adja ki „La Henriade”-jét, ezt az akadémikus mintára készült eposzt, melyben a római katolikus egyházat támadja s mint vitatkozó irat éles és hatalmas, de mint költői mű rideg és mesterkéltné. Ez időtől kezdve a felvilágosodás eszméinek híve, „Locke bölceletének követője, az uralkodó egyház heves ellensége és ezt majd komolyan, majd éles, gúnyos, de mindig találó élccel mutatja ki. Érzelmait és nézeteit szabadon akarja kifejezni mindig, néha gorombán nyílt, máskor okos, mint a kígyó, nemes lelkű és kicsinyes, őszinte és két kulacsos, büszke és hiu” (Stern); e sajátosságok határozzák meg jövőendő pályáját. 1730—1750-ig részint Párisban, részint Du Chatelet márkinő cireyi kastélyában él, rendkívül nagy irodalmi tevékenységet fejt ki 1750-ben Nagy Frigyes hívására, Potsdamba megy, mikor azonban kitünt, hogy a nagy király és nagy költő nem férnek össze, Voltaire Colmarba távozott, majd a genfi tó partjára, Ferneybe, birtokára. Innen

vezette Európa szellemi életét, küzdött a felvilágosodás eszméiért, de nagy jelentőségű munkássága közepette nem sajnálta az időt és fáradságot arra, hogy a szegény, üldözött embereken tehetsége szerint segítsen. Évtizedes visszavonultság után végre 1777-ben elhatározta, hogy Párisba megy. A rendkívüli ünneptetés azonban úgy kimerítette erejét, hogy 1778. május 30-án meghalt. Munkái között a „Henriade“ mellett különösen drámái keltettek nagy hatást, így „Merope“^{*)}, „Mahomet“, „Zaire“, „Alzire“ és „Tancréd“. Voltaire, a harmadik nagy francia tragikus, elődeitől azzal üt el leginkább, hogy ő a drámát csak eszköznek tekintette, a színpadot csak szószéknek: a felvilágosodás eszméinek hirdetésére. Az „Orleansi

^{*)} *Merope*. Tragédia 5 felvonásban. Poliphont megölte Chresphonte messzenai királyt és fiait, csak egy fiu, Egisth menekült meg, a hű Narbas oltalma alatt, Elisbe szökött s ott álnév alatt él. Tizenöt év múltán Poliphont, hogy trónját biztosítsa, Cresphont özvegyét, Meropet, arra akarja kényszeríteni, hogy neje legyen. Merope még mindig reméli, hogy Egisth visszatér. Az ifju meg is jelenik Cresphont fegyverzetében, de Poliphont elfogatja s ki akarja végeztetni, ha Merope nem lesz nejevé. Merope beleegyezik a házasságba, de az esküvőn Egisth az oltár előtt öli meg Poliphont-ot és gonosz tanácsadóját Eratót. Merope újra kezébe veszi a hatalmat. — *Mahomet*. Tragédia 5 felvonásban. Sopir, mekkai serif, egy küzdelemben megölte Mahomet fiát. Mahomet elrabolta Sopir gyermekeit Seidet és Palmirát; most, tizenöt év múlva, atyjuk azt hiszi róluk, hogy már nem élnek. Seide és Palmira a proféta hű követői s most Mekka ellen indulnak, nem tudják, hogy testvérek, szeretik egymást. Mekka nem akarja megadni magát, Sopir nem akarja az új tanokat elismerni. Mahomet rettentő boszut tervel: Seidevel akarja megöletni Sopirt, de erre megmérgezné Seidet, hogy Palmirát, kit szenvedélyesen szeret, nejevé tehesse. Seide hosszas habozás után elköveti a reábizott gyilkosságot, de megtudja, hogy apját ölte meg s Palmira testvére. Seide erre le akarja szurni Mahometet, de a mérég, mit ezt beadatott neki, éppen abban a pillanatban öli meg, mikor a tört főlemeli. A nép nem tud a mérgezésről, csodát lát a dologban. Mahomet azonban nem nyeri el Palmirát, mert a lány bátyja holttesténél kivégzi magát. — *Zaire*.

szűz"-ről irt szatirikus elbeszélő költeménye (La Pucelle) gúny tárgyává teszi a történelmi eseményt s néhány részletében vonzó, egészében igen szellemes munka. Szatirikus regényei „Candide“, „Zadig“, „A babyloni hercegnő“ vitatkozó iratok. Történelmi munkái, így „Elmélkedés a népek erkölceiről és jelleméről“, „XIV. Lajos kora“, az oknyomozó történetírás útját egyengették. „XII. Károly története“ és „Nagy Péter története“ főleg eladásuk bája által tűnnek ki.

Az enciklopédisták. A felvilágosodás korának leghatásosabb, legjelentősebb műve az „Encyclopaedia“, mely ezen eszméért küzdő írók egész csoportjának ismeretkörét foglalta össze, támadta a tudatlanságot, előítéletet és babonát. E munka szerkesztői d'Alambert és Diderot. Denis Diderot (1713 – 1784)

Tragédia 5 felvonásban. Nerestan keresztény lovag két évi távollét után Orosman szultán udvarába tér vissza, hogy a fogoly Lusignanért s lovagjaiért a váltságdíjat kifizesse. A megszabadult Lusignan elveszett gyermekeit keresi és rájön, hogy fia Nerestan és leánya Zaire, kit a szultán szerailjában mohamedán nőnek neveltek s Orosman szultánban oly szerelmet ébresztett, hogy ez hajlandó hazája szokásairól lemondva, Zairet egyetlen neijévé tenni. Nerestan titokban arra akarja rávenni hugát, hogy keresztelkedjék meg, a titkolódzást Orosman félreérti, Nerestanban vágytársat lát s midőn a két testvért együtt találja, leszurja. Belátva tévedését kivégzi magát. — *Tancréd.* Tragédia 5 felvonásban. Syrakust egyik oldalról a görög császár, másik oldalon a Solamir vezérlete alatt álló szaracénok uralma fenyegeti. Solamir a legöregebb syrakusi lovag, Arsir, leányát, Amenaidet kéri nőül; Arsir azonban kibékülvén Orbassannal, hatalmas ellenségével, ennek igéri leányát. Amenaide a száműzött Tancréd lovagot szereti s szorongatott helyzetében cimtelen levelet ír neki, hogy jöjjön megszabadítására. E levél a syrakusi lovagok kezébe kerül s azt hiszik, hogy a leány a szaracénokat hívta, azért halálra ítélik. Tancréd ekkor már a városban rejtőzködik s elhitetik vele, hogy Armenaide a szaracén Solamirt szereti. Tancréd ugyan istenitéleti párbajt vív Orbassannal s megöli, a leány életét megmenti, de aztán a szaracénok ellen tör, fényesen győz, azonban halálosan megsebesül. Későn tudja meg, hogy kedvese nem volt hűtlen, hogy nem a szaracénokat, de őt hívta segítségül.

fordításokkal lépett föl, majd népszerű filozófiai műveket („Elmélkedés az érdemről és erényről“, „Levelek a siketnémákról“, „Levelek a vakokról“) írt; sok veszedelem, küzködés, megerőltetés közepette adta ki 1746. és 1766. között az „Enclopaediá“-t, e mellett önálló műveket is írt: „Filozófiai elmélkedések“, „Beszélgetések d'Alemberttel“; kritikáiban a művészi realizmust sürgette, érzelgős drámáinál becsesebbek regényei: „Jakab a fatalista“ és „Az apáca“. Jean d'Alembert (1717–1783) az „Encyclopaedia“ előszavát írta meg s szerkesztésében tevékeny részt vett. Akadémiai beszédei által is kiváló. Az enciklopédistákhoz tartoznak: Claude Helvetius (1715–1771), ki fényes szalonjával a legbefolyásosabb emberek egyike volt, „A szellemről“ s „Az emberről“ című munkáiban materialista világnézetét fejezte ki. Charles François St. Lambert márki (1716–1803) mint költő „Az évszakok“ című leíró költeményével, mint bölcseleő a „Catéchisme universel“-el nevezetes. Ezeken kívül: Guillaume Th. Raynal (1711–1796), Marmontel (1723–1799), La Harpe (1729–1803) és Friedrich Melchior Grimm (1723–1807). — E bölcselekedő, támadó irányú irodalom mellett a naiv költés sem veszett ki. Pierre Marivaux (1688–1763) erkölcsös vigjátékokat („A véletlen játéka“, „A próba“, „Hamis vallomások“) és regényeket („Marianne“, „A paraszt parvenü“) írt. Jean Pierre Claris de Florian (1755–1794) Lafontaine-t követi, „Estella“ címmel pásztori regényt, „Tell Vilmos“-ban és „Numa Pompilius“-ban erkölcsfestő regényeket írt. Alexis Piron (1689–1773), az éles tollu epigrammairó, „Métromanie“ című vigjátékával alkotta legjobb művét. Operákat és vigjátékokat írtak: Favart, Sedaine, Collé és mások. Angol hatás alatt folyóiratot alapít, regényeket ír Prevost d'Exiles (1697–1763); „De Grieux lovag és Manon Lescaut története“ című léha, de természetes, meleg hangon, nagy leleményességgel megírt regénye legjelentősebb munkája. Egy apácakolostorban nevelt papagáj kalandjait mondja el bájos elbeszélő költeményében, „Vert-Vert“-ben Jean Baptiste Louis Gresset (1709–1777). A társadalom erkölcsi züllését a következő írók regényei és novellái: Crebillon (1707–1777 „A szófa“, „A szív és szellem haladása“), Grécourt, Rétif de la Bretonne

(1734—1805), Louvet de Couvray (1760—1797., Faublas lovag kalandjai“) mutatják.

Beaumarchais és Mirabeau. A felvilágosodás írói kikerülhetetlen forradalom felé vitték Franciaországot. A régi intézmények támadása, a jelen állapot elítélése, de az a züllöttség különösen, mely a század folyamán az udvart és az előkelőséget mind mélyebbre süllyesztette, gyökeres orvoslást kívánt. A forradalom közvetlen előkészítői közül Beaumarchais (bómarsé) és Mirabeau válik ki. Beaumarchais, tulajdonképen Pierre Auguste Caron (1732—1799) e zavaros korszak legérdekesebb alakjai közé tartozik. Tehetsége az előkelő körökbe juttatja, szerencsés vállalkozásaival meggazdagodik. Élvezi, de egyuttal ostorozza kora fonákságait. Érzelmős színművekkel kezdi drámairói munkásságát, de hirneves, jelentős, két vigjátéka: „A szevillai borbély“ és „Figaro lakodalma“ által lett. Ezekben találta meg a tehetségéhez méltó tárgyat: léha, de a kor léhaságát éles gúnynyal állítja pellengérre. Henri Riquetti Mirabeau gróf (1749—1791) nem ilyen derült lélek. Keserű szenvedélylyel támadja politikai irataiban a kormányzás bűneit, hirdeti, majd vezeti a forradalmat. Bámulatos erős lélek volt, „szalmát, rongyot és szurkot vett mindenünnen, de tüzet sajátjából adott“ (Carlyle). „Megtérésem“ című ifjúkori munkája frivol és cinikus, a „Levelek Zsófiához“ hatalmas lendületű, átélt, költői munka.

Rousseau. Mig a felvilágosodás korának többi írója a megromlott állapotok javítását sürgeti, az előítéletekkel szemben az értelem jogát követeli, addig maguknak a társadalmi intézményeknek eltörlését kívánja és az érzelemnek kíván jogot Jean Rousseau (russzó). 1712. június 28-án született Genfben s szülővárosa merev kalvinisztikus felfogását magával vitte Franciaországba. Hányatott ifjúkora, szerencsétlen irodalmi kísérletei, bizalmatlanná tették akaraterő nélkül való lelkét. Hire, neve akkor lett általános, mikor a dijoni akadémia pályázatár. 1749-ben, „Mennyiben járult a tudományok felelőstése az erkölcsök megjavításához?“ című munkájával sikert aratott. E munkájában a tudományoktól minden érdemet meg von s ezzel rendkívüli hatást ért el. Azonban minél inkább kifejtette világnézetét, annál világosabb lett elveinek veszedel-

mes iránya, minél jobban növekedett híre, annál több lett irigye és ellensége. Ingadozó, ingerlékeny természete csak súlyosbbitotta helyzetét. 1762-ben menekülnie kell Páris vidékéről s hasztalan keres menedéket szülőföldjén, meg Angliában. 1770-ben Párisba tér vissza, megírja „Vallomásai“-t s meghal Ermenonvilleben, Páris mellett, 1778. június 3-án. „A tudományról és művészetről“, „Az emberek között levő egyetlőtlenség eredetéről“, „A társadalmi szerződésről“ (Du Contrat social) című munkái a francia demokrácia alapját vetették meg. „Emil“-je neveléstudományt tanít regény formában; „Vallomásai“-ban lelkesedéssel reméli egy jobb kor közeledését. Egyszerű, valódi költői őserővel megírt szerelmi regénye „Az új Heloise“, e század legkiválóbb francia művei közé tartozik. — Rousseaunak az egyszerű, naiv életviszonyokhoz való vonzódása ihlette meg Berhardin de St. Pierre (1737—1814) muzsáját, ki „Pál és Virginia“ és „Az indus gunyhó“ című idillikus elbeszéléseiben a természet után való sóvárgás kiváló kifejezője.

A felvilágosodás irodalma Magyarországon. A felvilágosodás eszméit hirdető munkák már Mária Terézia alatt terjedezni kezdtek nálunk; II. József reformjai bátorították azokat, akikben e munkák fogékony lélekre találtak. Az irodalmi támadás céltablája a papság és a rendi alkotmány volt, néhányan a királyságot is támadják. A vallási türelmetlenség ellen emeli föl szavát Szentmiklósi Thimotheus. Protestáns szempontból a római katolikus egyházat támadja és a lelkiismeret szabadságát követeli Szacsuvay Sándor („Izé Purgatoriumba való utazása“ és „Zakariás levelei“), az egész keresztény vallás ellen támad Laczkovics János („Utazó ember“). Többen követelik a papi jószágok elvételét és a róm. kath. papság előjogainak megszüntetését. Ügyesen harcol velük Pázmány iskolájának utolsó tanítványa Szeicz Leo, az egri szervita. Politikai szabadságot és egyenlőséget követelnek Batthányi Alajos gróf, Martinovics Ignáz, Laczkovics János és Hajnóczy József. Batthányi Rousseau elveit követi, de a királyságot szükségesnek tartja. Martinovics is ezen az alapon áll s a magyar nemzet elmaradottságáért a nemességet és papságot okolja. Hajnóczy, a képzett jogtudós, a képviseleti alapon álló király-

ság elméletét fejt ki. 1794-ben Martinovics, Laczkovics és Hajnóczy e forradalmi munkásságért életével fizetett, elvtársaik közül sokat börtönbe vetettek s a fölvilágosodás irodalmát egyszerre elnyomta az erőszak.

Francia hatás az olasz és spanyol irodalomban.

Az akademizmus túlzásaitól elbágyadt olasz irodalomra üdítőleg hatott a francia klasszicizmus. Átültetője J. Riccoboni (1682—1752), legkiválóbb művelője, Scipione Maffei (1675—1755), ennek „Merope” című tragédiáját a francia klasszikus művekkel állítják egy sorba. Követői Chiari, Conti és mások. Guiseppe Algarotti gróf (1712—1764) Voltaire követője. Francia mintára alkotják vigjátékait Giambattista Fagiuoli és Pietro Chiari. Ez azonban nem felelt meg az olasz természetnek s a nyomunkban támadt népszerű vigjátékiró, Carlo Goldoni (1707—1793) visszatér e műfaj nemzeti formájához. — Még kevésbé volt állandó a francia hatás a spanyol irodalomban. V. Fülöppel ugyan a Bourbonház jutott uralomra, ennek francia környezete s az 1714-ben, Madridban felállított királyi akadémia mindent elkövetett a befolyás előmozdítására, e hatás alatt keletkezett irodalom a nemzet egészének mégis idegen maradt. A francia hatás előkészítője Ignacio de Luzan (1702—1754), a párisi spanyol követségi titkár. A drámában José de Cañizares (1676—1750), az utolsó ó-spanyol drámaíróval szemben a francia műszabályok diadalát Cadahalso, Yriarte, Samaniego és az idősebb Moratin vívják ki. A felvilágosodás korának legbecesebb spanyol terméke José Francisco de Isla (1703—1781) regénye „Gerundio de Campazas testvér története”. Ennek az iránynak virágzása G. M. de Jovellanos működésével, III. Károly uralkodása alatt, áll be.

A holland és svéd irodalom a XVIII. században.

A holland irodalomban a francia szabályokat először Seibrand Feitama hozza be azzal, hogy Corneille és Racine műveit fordítja. Nemsokára oly erős lett a francia hatás, hogy az egész irodalom ennek a jármát viselte. Így Jan Luyken, Poot, L. Rotgans lírikusok, A. Pels a drámaíró, Onno testvérek, Voltaire barátai és Willem van Haren. Hasztalanul akarja a vigjátékban a nyers realizmust Pieter Langendijk (1700—1756) fentartani. Arnold Hoogvliet (1687—

1750) „Ábrahám ősapája“ címmel bibliai eposzt írt. — A svédek nemzeti mondáikon alapuló népies költését az olasz mintákkal hozzájuk jutott akadémizmus hallgattatta el végképen. Csak a francia klasszicizmus önt az iradolomba új életet. Így O. v. Dalin (1708—1763), a svéd nemzeti irodalom megalapítója, teljesen francia hatás alatt áll, tragédiákat és vigjátékokat írt. III. Gusztáv uralkodása alatt élt a svéd irodalom franciás iránya virágkorát. E kor bevezető szakaszában munkálkodnak tragédiáikkal: Celsius és Skiöldebrand, mint költői elbeszélések szerzői és lírikusok G. Gyllenborg (1731—1808) és Charlotte Hedwig v. Nordenflycht (1718 1763). A virágzás korában első sorban III. Gusztáv király (1746 1792, uralk. 1771-től) említendő, ki eleven átértzett, prózában írt tragédiáival hazai tárgyak felé fordul. Udvari költője a lírikus J. H. Kellgrén (1751—1795), merev tragédiákat, de jó operákat írt. A franciás iskola egyéb tagjai közül hosszabb ideig J. Wallenberg († 1800) és L. Oxenstierna neve maradt fent.

A lengyel és orosz irodalom a XVIII. században.

A XVI. században fellendült, de csakhamar megint elcséklényesedett lengyel irodalmat is francia hatás kelti életre. Drámák, tanító mesék, bölcselkedő művek keletkeznek, de igen csekély nemzeti vonással, még kevesebb eredetiséggel. Így Krasicki Ignác gróf (1734—1801) „Chozimi háború“ címmel lengyel Henriade-ot, „Egérháború“ és „Barátháború“ címmel furcsa eposzokat, ezeken kívül regényeket, szatirákat és meséket írt. F. Kniaznin (1750—1807) és St. Trembecki (1730—1812) a lírát, Osinski a tragédiát és Boguslawski a vigjátékot míveli. A lucki püspök, Naruszewicz (1733—1796) „A lengyel nép történeté“-vel a nemzeti érzés felébredését segítette elő. — Az ujkori orosz irodalom, éppen úgy, mint kulturája, nem fakadt a nemzet lelkéből, hanem idegen hatásokból veszi kezdetét. Az egész Európában uralkodó francia szellem meghihleti az orosz költőket is. Antiochus Kantemir herceg (1709—1744) ennek az iránynak első képviselője. Tanítómeséivel, dalaival W. M. Lomonoff (1711—1765), tragédiáival a moszkvai színigazgató, A. P. Sumarokoff (1718 1777) követi. A franciás irány II. Katalin cárnő (1763—1796) alatt élt virágkorát,

ez időben írja ódáit és dalait a cárnő kedvelt költője J. R. Der'shawin (1743—1816). Vele verseng az orosz vigjáték atyja W. Kapnist (1756—1823), kit a vigjátékban Wisin, Knjaschin és Gribojedoff követ. Bogdanowicz „Dusenka“ című furcsa eposzában Boileaut és Popet követi. A merőben franciás irány utolsó képviselője W. A. Oseroff (1770—1816) szabályos tragédiáival.

Kilencedik rész.

A megújhodás kora.

Küzdelem a franciások ellen a német irodalomban. A francia irodalom a forma tökéletességében elérte mindazt, amire az eszmei tartalmában elszegényedettrenesszánssz: az akadémiizmus, törekedett. E tökéletes forma ellenállhatatlan varázsszal hatott az európai irodalmakra. Azonban a francia klasszicizmus nemcsak formát adott, de tartalmat is; kezdetben sajátos, nemzeti gondolkozásmódját csupán, majd az angol bölcselek gondolatait a francia világnézet felfogásában. Ez az irány életre keltette az európai irodalmakat s az első írói nemzedék nem törekedett egyébre, mint e nagy példák utánzására. De a naiv bámulatot csakhamar öntudatos munkásság váltotta fel. A francia klasszicizmus termékeinek feltétlen utánzása helyébe az a törekvés lépett, hogy az egyes irodalmak a nemzet sajátos gondolkozásának, vagy az egyetemes emberi jellemnek kifejezői legyenek. A német irodalomban a franciás irány ellen két svájci író, Bodmer (1698 - 1783) és Breitinger (1701 — 1776) emeli fel először szavát. A német nemzet faji sajátosságát tartva szem előtt, azt hirdetik, hogy utánzásra a francia irodalom nem olyan alkalmas, mint az angol, mely a némettel közelebb rokon. Gottscheddel és a franciásokkal heves tollharcot vívtak, és bár ellenfelüket legyőzték, elvük nem ült diadalt, mert küzdelmük folyamán megkezdette dicsőséges pályafutását a megújhodott német irodalom, melyet Klopstock tette bátorított, Wieland népszerűsített,

Lessing helyes utra vitt, Herder a népköltés fel-
 élesztésével felüdített, Goethe és Schiller a virágzás
 legmagasabb fokára, európai jelentőségre emelt.

Klopstock. A német irodalom nagy korszakának
 első hirdetője Friedrich Gottlieb Klopstock 1724.
 július 2-án született Quedlinburgban. 21 éves korá-
 ban Jenába ment theologiára, majd Lipcsébe került
 s itt a szász költőkhöz csatlakozott. Milton „Elveszett
 paradicsoma“ érlelte meg benne az elbatározást,
 hogy a Megváltóról nagy hőskölteményt írjon s
 1748-ban a „Bremer Beiträge“ hozta belőle nyilvá-
 nosságra az első három éneket. Lipcséből Langen-
 salzaba megy nevelőnek, innen Bodmer meghívása
 Zürichbe vonzza. Végre V. Frigyes, a művészetek-
 ért lelkesedő dán király, biztosít neki Kopenhágában
 biztos helyzetet: 400 tallér évi díjat, hogy vallásos
 hőskölteményét, a „Messiás“-t*) befejezhesse. Husz
 esztendő s dániai tartózkodása után Hamburgba köl-
 tözött s itt halt meg 79 éves korában, 1803. már-
 czius 14-én. Legnagyobb, legjelentősebb műve „Mes-
 siás“ című husz énekes vallásos hőskölteménye.
 35 esztendeig dolgozott rajta, de mikor végre teljesen
 megjelent, nem tette azt a hatást, amit első három
 éneke. Sem nehezen formálható tárgya, sem lírikus,
 reflexiókra hajló költői egyénisége, nem voltak al-
 kalmasak nemzeti eposz alkotásához. Bár első három
 énekével irodalomtörténeti jelentőségre emelkedett,
 amennyiben általok felébresztette a nemzeti öntuda-
 tot a német költőkben s bár a nagy költemény első
 fele gondolatokban, képekben gazdag költői munka:
 már Lessing elmondhatta róla, hogy mindenki di-
 cséri, de senki sem olvassa. Még kevesebb érzéke
 volt a drámához. Bibliai tárgyú szinművei: „Ádám
 halála“, „Dávid“, „Salamon“; hazafiasak: „Hermann

*) Tartalma: Az első énekben az Atya és a Fiú
 elhatározzák a megváltást. A másodikban Sátán és Adra-
 melech a pokolban arról tanácskoznak, hogy hogyan
 hiusíthatnák meg ezt a tervet. Csak a harmadik ének
 színhelye a föld; Krisztus az Olajfákhegyén van, ezzel
 kezdődik a cselekmény. Halljuk ezután amint a Synedrium
 vénei és papjai tanácskoznak s Jézus halálát elvégzik.
 Krisztust a Gethsemane kertben Judás elárulja, Hannás,
 Kajafás és Pilátus elé viszik, a Golgathán megfeszítik,
 feltámad és a mennybe megy.

csatája“, „Hermann és a tejedelmek“, „Hermann halála“. Ódái azonban értékes munkák. A hazát, a szabadságot, a barátságot és a szerelmet éneкли meg bennük merész lendülettel és méltóságos szárnyalással. — Hatása az irodalomra rendkívül nagy volt, nemes célokat mutatott nemzete költőinek, felébresztette bennük a nemzeti önérzetet, különösen a francia irodalommal szemben, átkeremtette a költői nyelvet s főleg a fenség kifejezésére tette alkalmassá. Követők költésének minden ágában akadtak; a „Messiás“ hatása alatt az agg. Bodmer „Noe“, az ifju Wieland „A próbára tett Ábrahám“ című költeményét írja; vallásos irányának folytatói Lavater és Jung-Stilling. Költésének érzelmessége teremté meg követőiben a idill-költést, „a tökéletes boldogságnak a korlátoeltságban való ábrázolását“ (Jean Paul). Ide tartozik idilljeivel a zürichi Gessner Salamon (1730—1787).

Wieland. Mig Klopstock főérdeme az, hogy felébresztette a német költőkben a nemzeti öntudatot, addig Wieland megtette azt, amit amaz túlságosan elvont, sokszor mesterkélt felfogásával el nem érhetett: olvasó közönséget teremtett a német irodalom számára. Christoph Martin Wieland 1733-ban Biebrach mellett Oberholzheimban született. Erfurtban és Tübingenben tanult jogot, de szívesen foglalkozott a görög, római, angol és francia irodalommal. Bodmer meghívására 1752-ben Schweizba ment, honnan 1760-ban visszatérve, kilenc évig volt Biberachban tiszttviselő. 1769-ben az erfurti egyetemen az irodalom tanára, 1772-ben Amália hercegnő gyermekeinek nevelője Weimarban, hol Schillerrel és Goethevel, e kis fejedelmi udvar kiváló társaságának előkelő tagja lett. Meghalt 1813. január 20-án. Pályája, fejlődése szerint, három részre oszlik: 1. vallásos hangulatu ifjuságára; 2. az érzéki költés korára és 3. a komoly irányu költés idejére. Az első korszakban lelkét a szülői ház vallásos hangulata, Klopstock „Messiás“-a és Bodmer szigorú vallás-erkölcsi felfogása hatotta át. Ebben a szellemben írja „A próbára tett Ábrahám“-ot. Azonban nemsokára hitetlen angol és francia írókkal (Rousseau, Voltaire, Diderot, d'Alembert) ismerkedik meg, a felvilágosodás híve lesz és az eszmékért való lelkesedést boldogságnak tartja. Ezt az átalakulást hirdeti „Aga

thon**) című regénye. A harmadik korszakban éri el fejlődésében a legmagasabb fokot, ebbe a korszakba tartoznak „Az abderiták***) című szatirikus regénye és romantikus eposza: „Oberon“***)

Lessing. Gotthold Ephraim Lessing 1729. január 22-én született Kamenzben. A lipcsei egyetemre kerülve inkább irodalmi tanulmányokkal s a színházzal foglalkozott, mint a theológiával. Lipséből Berlinbe, majd 1760-ban Boroszlóba ment, hol a katonaélettel ismerkedett meg. Majd a hamburgi színház dramaturgja lesz s itt keletkezett az előadott darabokról irt kritikáiból a „Hamburgi dramaturgia“ (1767—1768), melyben a francia irodalom befolyása ellen azt a harcot folytatja, melyet „Irodalmi levelei“-ben (Literaturbriefe 1759—1765) megkezdett. 1769-ben a wolfenbütteli könyvtárnál nyer alkalmazást s szorgalmas munkával aknázza ki a könyvtár kincseit. E munkássága folytán keletkezett írásai a papság haragját vonják fejére s istentelenséggel

*) Agathon szép, érzelmes, gazdag képzelőerővel bíró ifju. Delphi berkében az erkölcs és szeretet eszmény képei iránt rajongóvá nevelik. Azonban kalózik elrabolják. Hippias szmirnai szofistának adják el s ez ideáljainak képtelenségéről győzi meg. Midőn Agathon az emberek sülyedését látja, kedvetlenség fogja el, mikor pedig az érzéki élvezetek után való vágyat s az önzést akarják benne felköltetni, elmenekül. Azonban Danae hálójába kerül s midőn tapasztalja, hogy eszméi a valósággal mindenütt ellenkeznek, arról győződik meg, hogy az erényért való rajongás: képtelenség.

**) Demokritosz sokat utazott és nagy emberismerő. Polgártársait, a thrák abderitákat, eleinte tanításaival akarja bolondságaikból észre téríteni. Mikor azonban nem éri el célját, a gúnyhoz folyamodik, különösen, mikor a számár árnyéka fölött heves vita keletkezik. Latona békái elintézik ugyan a pört, de a békák elszaporodnak s az abderaiaknak kell ki vándorolni, hogy a szent állatokat el ne tiporják.

***) Hüon lovag Nagy Károly egyik fiát agyonütötte. Vezeklésül Bagdadba kell mennie, ott a kalifa termében egy emir fejét leütnie, a kalifa szakálából egy marékkal kitépni, négy zápfogát kihuzni és leányát Reziát elszöktetni. Ez a veszedelmes kaland Oberon tündérkirály segítségével sikerül. Oberon ugyanis varázsos serleget és

vádolják. E vád ellen védekezik utolsó munkájában a „Bölcs Náthán“-ban. Meghalt 1781. február 15 én Braunschweigban. Lessing főérdeme, hogy a francia irodalom járma alól a német irodalmat végleg föl-szabadította. Munkái kritikái és drámai művekre oszlanak. Kritikái művei közül az „Értekezés a tanító meséről“ címűben kimutatja, hogy a költésnek nem lehet tisztán tanítás a célja; „Laokoon“-ban a képző-művészetek és a költés határait szabja meg, kifejti, hogy a költés időbeli, a festés térbeli dolgok fel-dolgozására alkalmas. „Irodalmi levelei“-ben kora irodalmát tárgyalja s a drámában a francia írók helyett Shakespearet állítja oda követendő például. Ezt az elvet fejti ki részletesebben a „Hamburgi dramaturgia“. Drámai művei közül „Az ifju tudós“ című francia stílú vígjátéka még lipcei tartózkodása alatt kerül színre, de első jelentősebb műve „Miss Sara Sampson“*) (1755), melylyel a polgári szo-

mindenkit megtáncoltató bűvös kürtöt ad Hüonnak. Mi-dőn Bagdadból visszatér, Tunisban mindenféle veszedel-men megy keresztül, míg végre hűségét bebizonyítva, megmenekül. Oberon maga kíséri Nagy Károly udvarába s itt kegyelmes fogadásra lel.

*) *Miss Sara Sampson*. Sárát, William Sampson leányát, Mellefont megszökteti. Mellefont házasságot ígért ugyan Sárának, de ígéretét nem váltja be, mert züllött anyagi viszonyain csak úgy segíthet, ha egy végrendelet követelésének házasságával eleget tesz. Mellefont elhagyolt kedvese, Marwood asszony, William Sampson a szerel-mesek nyomára vezeti. Hasztalan akarja Marwood Melle-font szerelmét visszanyerni, nem sikerül. Erre megmér-gezi Sárát s elmenekül, de Mellefont utoléri és Sára bolt-teste mellett megöli. — *Barnhelmi Minna*. Tellheim, porosz őrnagy, a hétéves háboruban egy szász vidéken előlegezi a hadi sarcot. E nemes tettével egy gazdag szász kisasszonyt, Barnhelmi Minnát, annyira megnyer, hogy megszeretik egymást s jegyet váltanak. Azonban a háboru végével Tellheimot azzal vádolják, hogy meg-vesztegették, e vád alapján elbocsátják s megindítják ellene a vizsgálatot. Tellheim elhatározza, hogy ily vi-szonyok között jegyesével szakít s nem ír neki több levelet. Azonban Minna jegyese után megy s véletlenül ugyanabba a vendéglőbe száll, melyben Tellheim lakik. A koreszmárostól megtudja az őrnagy helyzetét s azt is,

morujátékot alapítja meg a német irodalomban. De legkiválóbb alkotása e téren „Barnhelmi Minna“ (1764) című vigjátéka. Ez az első drámai mű, melyben nemcsak a nevek németek, de alakjai, egész világa a német társadalomból kerültek színpadra. „Galotti Emiliá“-val (1772) a tragédiában tesz, de kevésbé sikerült, kísérletet. A „Bölcs Náthán“ című drámai költemény védelmi irat, melyben a felekezeti türelmességet hirdeti.

Herder és a Sturm und Drang. Lessing végleg megszabadította a német irodalmat a francia befolyástól s a klasszicizmus szabályszerűségével ellentétben Shakespeare szabadabb irányát állította fel példaképül. A megújodott német irodalom költői azonban tovább mentek, mint a meddig Lessing vezette őket. A francia szabályszerűség alól felszabadulva, elvetettek minden szabályt s a féktelenül csapongó képzelőerőt tekintették az igazi költészetnek. E forrongó korszak Klingernek „Sturm und Drang“ című drámájától nyerte találó nevét s hívei a költés szabályainak lerombolása után az államélet korlátait, a vallás dogmáit is megtámadták. De az apró fejedelemségekre szakadt Németországot, a nehezen mozduló német szellemet nem tudták forradalomba vinni. Legtöbbje elzüllött, anélkül, hogy maradandó emléket hagyott volna maga után. E korszak vezére, legjelentősebb írója Johann Gottfried Herder. 1744. augusztus 24-én született Mohrunge-

hogy Tellheim pénzszavarban van, mert jegygyűrűjét a korcsmárosnál elzúlogosította. Minna és az őrnagy találkoznak, de Tellheim mindaddig szakítani akar, míg a leány cselhez nem folyamodik. Azt mondja ugyanis hogy őt nagybátyja Tellheimhoz való szerelme miatt kitagadta s most szegényen, árván áll a világon. A fogás ugyan kisül, de egy királyi irat visszaállítja Tellheim jó hírét s így minden jóra fordul. — *Galotti Emília.* Galotti Emiliát, Appiani gróf jegyesét, Guastalla herceg megszereti. Hogy Appianit eltegye láb alól, követséggel bizza meg, de mikor e terve nem sikerül, elhatározza, hogy az esküvő napján az új pár kocsiját banditákkal megtámadtatja, Appianit megöleti s Emiliát elraboltatja. Így is történik, Emiliát a herceg várába viszik, itt azonban a leány szülei és Guastalla régi kedvese, Orsina grófnő, is megjelennek. Midőn Emilia apja látja,

ben, Keleti-Poroszországban. Ifjúkorában sokat nélkülözött s csak nehezen juthatott a königsbergi egyetemre, hol Kant előadásait hallgatta s Haman utmutatására Shakespearerel, Ossiannal s a népköltéssel foglalkozott. 1764-ben tanító Rigában, 1767-ben ugyanott prédikátor. 1769-ben a holstein-oldenburgi herceg francia- és olaszországi utjára utitársul hívja, 1771-től Bückeburgban udvari lelkész, 1776-ban Goethe hívására Weimarban főszuperintendens lesz s e nevezetes kis város írói és művészi körében folytatja munkását 1803. december 18-án bekövetkezett haláláig. Kritikai működésével Lessing munkásságát folytatja. „Vázlatok a német iradalomhoz“ (1767) című munkájában Lessing „Irodalmi levelei“-t folytatja s azt fejtegeti, hogy a költés igazi mintaképe csak a népköltészet lehet. Lessing „Laokon“-ját kiegészítve (Kritische Wälder) a népköltés sajátosságait különböző oldalról tárgyalja. „Az emberiség legrégibb okmányá“-ban és „A héber nyelv szelleméről“ irt művében. A humanizmusról való felfogását „Gondolatok az emberiség történetének bölcsesétéről“ és „Levelek a humanizmus előmozdítására“ című munkájában mondja el. A népköltésről irt elméleti munkáihoz példákat adott népdalfordításai-val s ezek között a legkiválóbbal: „Cid“del. Eredeti művei allegóriák, parabolák, paramütiák és legendák. Követője a parabolában Fr. A. Krummacher. — A Sturm und Drang hatása alatt keletkezett Göttingában az a lelkes íróársaság, mely „Hainbund“ néven

hogy leányának becsületét másképp nem mentheti meg, megöli. — *Bölcs Náthán*. Szaladin szultán testvére, keresztényné lett, keresztény nőt vett el s fia a templomos lovagrendbe lépve, nyugaton nőtt fel, míg az apa keleten maradt s Aszkalonnál, halála előtt, leányát a jeruzsálemi bölcs Náthán gondjaiba ajánlotta. E leányt, Rechát, ki időközben megnőtt, egy német templomos lovag menti ki a tűzvészből. Ez a templomos vitéz Szaladin foglya. Életének csak azért kegyelmeztek, mert a szultán testvéréhez hasonlított. A lovag megszereti a leányt s megkéri Náthántól. Végre kiderül, hogy Recha és a lovag testvérek, mindkettejük nagybátyja: Szaladin. A darab célzata: az egy istenben hívő három vallás egyenlő értékű, tehát egyenlő jogu; az igazi vallásosság az ember-szeretben nyilvánul.

lett ismerős. Klopstock követői voltak, s Wielandnak oly nagy ellenségei, hogy összejöveteleik alkalmával Wieland egy-egy munkájának elégetése rendesen műsoron volt. E kör tagjai közül első sorban a német ballada első mestere Gottfried August Bürger (1747—1794) érdemel említést. Angol mintára készült balladái közül a legjobbak: „Leonore“, „Ének a derék emberről“ és „A zord vadász“. Kiváló tehetség a méla bús Hölty (1748—1776), a szentimentalizmusba csap Miller (1750—1814) „Siegwart“ című regényével. Idilljei („Luise“, „A hetvenedik születésnap“, „A téli este“) és Homeros-fordítása biztosítanak maradandóbb nevet a Hainbund vezérének Joh. Heinr. Voss-nak (1751—1826). Ide tartozik a két Stollberg gróf s közülök különösen az ifjabb, Frigyes Lipót (1750—1819) jeles óda és dalköltő. — Klopstockot utánozza az ódában, Vost az idillben L. Th. Kosegarten (1758—1818), képekben gazdag leírókölteményeket ír Friedr. Matthiisson (1761—1831), Hölty mélabus liráját követi Joh. Gaudenz v. Salis (1762—1834), „Urania“ címmel a lélek halhatatlanságáról tanítókölteményt ír Tiedge (1752—1841), népies hangon gúnyolja a szentimentalizmust Matth. Claudius (1740—1815), „A rajnamenti házi-barát kincsesszekrénye“ című elbeszélés gyűjteményében eleven, népies történeket mond el Joh. Peter Hebel (1760—1826).

Goethe. Johann Wolfgang v. Goethe 1749. augusztus 28-án született Frankfurtban. Első nevelését atyjától kapta, de lelke fejlődésére anyja volt nagy befolyással. „Atyámtól van a termetem, komoly magamtartás, anyámtól vig természetem, kedvem mesemondásra“ (ford. Szász K.) mondja ő maga. Atyja kívánságára 1765-ben a lipcsei egyetemre ment jogot tanulni, de a jogtudományok helyett inkább irodalmi munkálatokkal és a művészetekkel foglalkozott. 1768-ban betegsége kényszerítette Lipcse elhagyására, 1770-ben Strassburgba megy s itt fejezi be jogi tanulmányait. Strassburgban ismeri meg Herdert, ki Shakespearet és a népköltést ajánlja figyelmébe. Hazatérve a Sturm és Drang irány ragadja el, de a tulzásoktól megmenekül. 1776-ban Károly Ágost herceg hívására Weimarba költözik s itt az irodalmi és művészi, élet középpontja lesz. 1786-tól 1788-ig Itáliában utazik s úgy az antik emlékek, mint a jelen

művészei, nemesítőleg hatottak tehetségére. 1794-ben kezdődik a kor, melyben Schillerrel együtt működik s ez az idő, Schiller haláláig (1805) a német irodalom legfényesebb korszaka. Mikor nagy költőtársa elhal, költése üde közvetlenségét, egyszerűségét mindjobban elveszíti. Európai hírnévnek örvendő hal meg 1832. március 22-én. Goethevel érte el a német irodalom fejlődésének legmagasabb fokát. Munkásságából a Sturm und Drang kor szülötte „Berlichingeni Götz“*) (1773), ez a heves tiltakozás

*) *Berlichingeni Götz, a vaskezü.* Götz lovag nem akar a dolgok új rendjéhez alkalmazkodni, mint azt mások teszik, a többek között Weisslingen. előbb barátja, most ellensége. Götz azonban elfogja Weisslingent és várába, Jaxthausenbe viszi, itt helyre áll a régi barátság, Weisslingen eljegyzi Götz hugát, Máriát. Hogy ügyeit rendezze, az esküvő előtt Götz Weisslingent Bambergbe ereszti, itt azonban Adelheid von Walldorf hálójába kerül, elfelejti adott szavát s nőül veszi Adelheidot. Götz pedig, mert az új rendet alkotó törvényeket nem tiszteli, harcba keveredik a birodalommal s kénytelen megfogadni, hogy ezentul békésen viselkedik. Azonban a fellázadt parasztok felszólítják, hogy legyen vezérük. Götz, azzal a szándékkal, hogy dühöket fékezze, elfogadja négy hétre a vezérséget. Ellenségei azonban, különösen Weisslingen és Adelheid, arra használják fel ezt az esetet, hogy Götz elítéltetését kieszközöljék. Mária Weisslingenhez siet, hogy bátyja életét megmentse s régi jegyesének szerelme újra felébred, de erre Adelheid szeretője megöli Weisslingent. A fogoly Götz meghal sebeiben. Adelheidot férje megölésével vádolják és halálra ítélik. — *Iphigenia Taurisban.* Diana istennő Iphigeniát, midőn a görögök Aulisban fel akarták áldozni, megmentette és Taurisba vitte. Itt Iphigenia rávette a a királyt, Thoast, hogy azt a szokást, mely szerint a partjukra vetődött idegent feláldozták, szüntesse be. Azonban évek multán Thoas megkéri Iphigeniát s mikor ez kijelenti, hogy nem lesz neje, Thoas visszaállítja az emberáldozatot s Iphigeniának két elfogott görög ifjút kellene megáldozni. Ez a két ifju Orestes, Iphigenia öccse és Pylades. Orestes megölte anyját, Klytemnestrát, mert ez apját, Agamemnont ölte meg. Az anyagyilkos ifjút most a boszu istennői üldözik. Apolló isten azzal vigasztalta meg, hogy ha elmegy Taurisba s elhozza

a francia dráma törvényei ellen és „Az ifju Werther keservei“ (1774), túlérzékeny, forradalmi eszméktől áthatott korának remek stílű megnyilatkozása. A klasszikus fejlettségre való átmenet korában (1775–1786) keletkezik „Vilmos mester tanulóévei“ című

onnan testvérét (Orestes Apollo isten testvérét, Dianát, azaz szobrát értette, mert, hogy Iphigenia még él, arról nem tudott), akkor megszabul az üldözéstől. Így került Orestes és hű barátja Pylades, Taurisba. Pylades megtudja, hogy Iphigenia görög nő, majd azt is, hogy Agamémnon leánya, azért azt a tervet gondolja ki, hogy Iphigenia vigye az istennő szobrát a tengerhez s onnan szökjenek meg mind a hárman. Thoas azonban elfogja az ifjakat. Ekkor Iphigenia hiven elmond a királynak mindent. Thoas, miután Apollon jóslatának oly értelmet adtak, hogy Orestesnek Iphigeniát kell haza vinni, elbocsátja őket. — *Egmont*. Pármai Margit után Németalföld spanyol kormányán a kegyetlen Alba herceg következik. Az előkelő urak elmenekülnek, csak Egmont gróf marad, hasztalan inti öt orániai Vilmos. Marad, mert Klärchenhez való szerelme Brüsszelben tartja. Midőn Alba megérkezik, későn látja be Egmont, hogy megdöbbenve cselekedett. Elfogják, börtönbe vetik és halálra ítélik. Hasztalan lázítja fel Klärchen a polgárokat s mikor látja, hogy Egmontot nem tudja megszabadítani, kivégzi magát. Egmont nyugodtan készül a halálra s utolsó éjszakáján megjelenik kedvesének alakja, mint a szabadság nemtője s Németalföld felszabadulásával vigasztalja. — *Torquato Tasso*. Alfonz ferrarai herceg kastélyában, Belriguardoban, fejezi be Torquato Tasso a „Megszabadított Jeruzsálem“-et. Mikor kész művét Alfonznak átadja, a hercegnő babérkoszorút tesz a költő fejére. Ekkor tér vissza Antonio, a herceg követe, Rómából és kedvező híreket hoz. Antonio és Tasso között viszálykodás támad, Tasso kardot ránt s e tetteért a herceg enyhe szobafogsággal bünteti. De a költő igazságtalannak tartja az ítéletet s kéri a herceget, hogy bocsássa el udvarából. A herceg, kelletlenül bár, de beleegyezik távozásába s ekkor érzi Tasso, mily nehezen esik az elválás attól a helytől, melyet szeret, ahol szerettek s ahol ő is szeretett. A herceg hugát szeretete, tőle esik a bucsúzás legnehezebben. Az utolsó találkozásnál ingerlékeny természete a hercegnő barátságos szavaiból szerelmet sejt s karjaiba zárja. A hercegnő azonban

regénye, „Iphigenia“, „Tasso“ és „Egmont“ első kidolgozása. Virágzása korának első felében (1786 – 1794), olaszországi útjának nevelő hatása alatt három kiváló drámáját „Iphigeniá“-t, „Tasso“-t és „Egmont“-ot írja. Második felében Schillerrel való együtt

eltaszítja, Tasso megsemmisülten áll, mindent elvesztett s csak Antonio megnyert barátságában lel némi vigasztalást. — *Faust*. Első rész. Az angyalok az Úr trónja köré gyűlnek, közöttük Mephistopheles, ki arra kéri az Urat, adja ki neki Faustot, a nagy tudóst, az Úr hű szolgáját. Az Úr megengedi Mephistonak, hogy Faustot próbára tegye, mert tudja, hogy a jó ember gonosz szenvedély hatása alatt is tudja, melyik az igazság útja. Faust ezenközben szobájában ül, csüggedten látja be, hogy nagy tudása hasztalan. Meg akarja ölni magát, de a hívőknek husvét reggelén felcsendülő éneke új életkedvet ad neki. Kimegy a szabadba, hogy megnézze az ünneplő népet. Hazatér s vele egy fekete kutya alakjában az ördög. Leül, hogy a bibliát fordítsa, de munkájában a kutya nyöszörgése zavarja. Mikor Faust észreveszi, hogy a kutya valami szellem rejtezett, ráolvas és elővárazsolja Mephistót, ki most Faustot ígérekkel akarja megnyerni, ez azonban nem bizik benne. Végre úgy szerződnek, hogy Mephisto Faust szolgálatába áll s Faust lelke akkor lesz az ördögé, ha egy pillanatot él, melynek azt mondhatja: „Szép vagy, óh maradj!“ Mephisto először tivornyába viszi Faustot, de mikor ebben nem leli kedvét, boszorkánykonyhában megifjítja s bűvös itallal szerelmi vágyat önt belé. Így látja és szereti meg Faust Margarétát, ki igaz szerelemre gyúl s Faust miatt anyját is megöli, bátyját is halni látja. Faust azonban elhagyja a hű leányt s Mephistóval Valpurga éjének zürzavaros boszorkányvilágát keresi föl. Ezután újra visszatér Margarétához, ki gyermekének megöléséért börtönbe került. Faust meg akarja menteni, de a leány nem menekül, Isten ítéletére bizza sorsát. Második rész. Mephisto Faustot új körbe: a császár udvarába vezeti. Itt ügyes pénzművelettel a császárnak és népének nagy hasznára válik s tekintélyre tesz szert. Faust fényes ünnepeket rendez, sőt Párizt és Helenát is felidézi. Mikor azonban a felidézett Helenát megszereti s felé nyul, a káprázat, iszonyu dördüléssel, eltűnik s Mephisto, mert Faust nem fogadta meg tanácsát, haragjában a tudóst visszaviszi dolgozószobájába. Itt Faust

működése idején (1794—1805), balladáit, románcait, epigrammáit s egy idillikus eposzt: „Hermann és Dorothea“ címmel. Schiller halála után inkább a tudományos kérdések foglalkoztatják s költészete allegorizáló lesz. Ez időből való önéletrajza: „Életemből, költészet és való“, úgyszintén legnagyobb műve, melyen egész életében dolgozott: „Faust“. Goethe élményeit, tapasztalatait dolgozta műveibe s ezek „egy nagy vallomás töredékei.“ Írói jellemére nézve objektív realista.

Schiller. Friedrich v. Schiller 1759. november 10-én született Marbachban. Minthogy atyját a katonai pálya otthonától távoltartotta, jámbor, mély érzésű anyja nevelte fiát. A herceg kívánságára 1773-ban a szigorú fegyelmi „Karlsschule“-ba adták az ifjút, itt jogi, majd orvosi tudományokkal foglalkozott, de legfőbb vágya az irodalomban való működés volt. Legelső műve a „Haramiák“*) (Die

tanitványa, Wagner, felhasználva mesterének tudományát, nagy fáradsággal üvegben embert alkotott: a homunculust. Azonban nincs belőle haszna, mert a homunculus Fausttal és Mephistoval a klasszikus Valpurga éjére, a pharsali mezőkre repül. Itt megy végbe Fauston az a változás, melyre szüksége van ahhoz, hogy Helenát megnyerje. Mint középkori lovag, Faust Helena férje lesz s házasságukból az új művészi szellem képviselője: Euphorió születik. De ez féktelenségben elemészti magát, Helena is eltűnik és Faust csak a ruháját tarthatja meg. Mephisto a gyakorlati életbe viszi. Először a háború zajába, pusztításra, azután a béke munkájához, alkotásra. Faust az emberiség javának előmozdítására törekszik: mocsarakat vezetett le, a tenger árja ellen gátat emeltet. Arra a meggyőződésre jut, hogy a szabadságot, az életet, csak az érdemli, aki munkájával naponta megszerzi azt. Ez a nyugodt öntudat hozza ajkára azokat a szavakat, melyek az ördög hatalmába adják. Mephisto most el akarja Faust lelkét ragadni, de az angyalok szentelt rózsákkal üzik el, Faust lelkét az égbe viszik s ezt éneklék: „Aki egyre törekszik, fárad, azt meg lehet váltani.“ Az égben találkozik megint Faust Margarétával s egymásé lesznek.

*) *A haramiák* (Die Räuber). Miksa kormányzó gróf fia, Károly, a lipesei egyetemre ment s itt fiatal vére néhány könnyelmű tette ragadja a különben ne-

Räuber), a Sturm und Drang féktelen szenvedélyét hirdette. Mikor az iskolából kikerült, a katonaságnál nyert alkalmazást, de mikor a herceg elrendelte, hogy orvosi műveken kívül egyebet kinyomatni ne merjen, megszökött. Bolyongása, nyomora csak ekkor ért valóban véget, mikor Goethe körbenjárására 1789-ben Jenába egyetemi tanárnak hívják meg. A két nagy költő barátsága mindegyre szorosabb lett. 1799-ban Schiller is Weimarba költözik s itt hal meg 1805. május 9-én. Munkái közül a Sturm und Drang korába esnek: „A haramiák“, „Fiesco“, „Armány és szerelem“ és „Don Carlos“. 1785-től 1794-ig tudományos munkásság foglalja el, különösen a történelemben buvárkodik s e téren két nevezetes műve: „Németalföld elszakadásának története“ és „A harmincéves háború története“. A Goethevel való érintkezés korára esnek legjobb költői művei, így balladái, románcai, epigrammái, tanító költe-

mes ifjut. E könnyelműséget, Ferenc, Károly öcsese, arra használja fel, hogy hamisított levelek segítségével bátyját atyja és a kastélyukban tartózkodó szép Amália szeretetéből kitudja. A gyenge atyánál keresztül viszi, hogy Károlyt kitagadja; mikor az öreg ijedtségtől halálos ájulásba esik, Ferenc eltemetteti s maga veszi át a kastély uralmát. Azonban Hermann, kinek szolgálataiért Amália kezét igérte, de terve sikerültén ígéretét nem tartotta meg, mert a leányt magának akarja, bosszút forral ellene, az öreg grófot sirjából kimentí s egy toronyban tartja. Ezalatt Károlynak társaival el kell hagynia Lipcsét. Apja levelére vár s mikor megkapja a levelet, melyben apja, Ferenc sugalmazására, kiátkozza, kitagadja, elfogadja társai ajánlatát s a Cseherdőbe vonulva rablóbanda élére áll. Több vakmerő kaland után elhagyja e helyet s a Duna mellékére vonul. Itt Kosinszky fiatal lengyel nemes akar csapatába állni s ez megható elbeszélésével felébreszti szívében a honvágyat, elhatározza, hogy szülőföldre megy. Itt megtudja öcsese üzelmeit. Hü emberét, Schweizert a kastélyba küldi, hogy öcsését élve kézrekerítse. Azonban Ferenc, látva, hogy nincs menekülés, megfojtja magát. Amália meghallja, hogy Károly a kastély közelében van, hozzásiet s ott találja az öreg grófot is, Károly bevallja, hogy rabló és gyilkos lett, erre atyja meghal. Amália nem akar Károly mellől távozni, de a haramiák vezérüket esküjére figyelmeztetik

ményei, de különösen drámái. Első közöttük a Wallensteinnel foglalkozó trilogia „Wallenstein táborá“, „Piccolomini“ és „Wallenstein halála“, melyben a nagyraavagyó hadvezér tragédiáját jeles korrajz keretében tünteti fel. „Stuart Mária“ lírai rész-

s erre megöli Amáliát, elbocsátja csapatát s elindul, hogy jelenkezzék a törvényszéknél. — *Fiesco*. Doria András, Velence dogéja, maga ugyan tiszteletreméltó ember, de unokaöccsének, Gianettinonak, viselkedése miatt, összeesküvés készül ellene, melynek feje Fiesco. Kezdetben elhiti az összeesküvőkkel, hogy a köztársaság hive, csak Verrina gyanakodik, de őt Gianettino ellen való gyűlölete az összeesküvés hü emberévé teszi. A forradalom kitör, Gianettinot megölik, az összeskűvők megszerzik a hatalmat s már Fiesco azon van, hogy Genua hercegének kiáltassa ki magát, mikor Verrina megöli. — *Ármány és szerelem*. Orgyilkossággal, hamisítással s gonosz titkáranak, Wurmnak, segítségével szerezte meg befolyásos állását az udvarnál Walter. Állását most azzal akarja megszilárdítani, hogy fiával, Ferdinánddal a herceg kedvesét, Milfort ladyt akarja elvetetni. Ferdinánd azonban megtudja apja emelkedésének aljas forrását, elfordul tőle, a zenében keres szórakozást s így kerül Miller zenész házához. Itt megszereti Miller leányát, Lujzát. A leány is szereti, de apjának tanácsára tartózkodóan viselkedik Ferdinánddal szemben, ez pedig ezt a viselkedést félremagyarázza és féltékenynyé lesz. Wurm, a titkár is szereti Lujzát s mikor megtudja, hogy a leány Ferdinandot szereti, sietve mondja el a hirt Walternek. Ez most fiát mindenáron Milfort ladyvel akarja összehozni, de Ferdinánd kijelenti a nőnek, hogy nem veszi el, mert nem szereti. Walter erre tönkre akarja tenni Miller családját, de Ferdinánd figyelmezteti, hogy ha ezt megpróbálná, legyen készen arra, hogy elmondja azt a történetet, hogyan szerezte meg Walter magas állását. Erre Wurm egy levelet erőszakol ki Lujzától, melyet a titkár a leány hűtlenségének bizonyítására használ fel. Walter és Wurm azonban nem érik el céljukat. Ferdinánd féltékenységében megmérgezi Lujzát és magát. Már haldokolnak, mikor Walter megérkezik, ez mindenért Wurmot okolja. Wurm elmegy, hogy saját magát és urát a törvényszéknél feljelentse. — *Don Carlos*. II. Fülöp spanyol király harmadik felesége Don Carlos infáns menyasszonya volt, ki még azután is

leteiben elragadó, de a katasztrófa megokolásába gyenge munka. Az „Orleáni szűz“ már a romantikus irány behatását mutatja, a „Messzinai ara“ a klasszicizmus és romanticizmus egyesítése. Jeles munka utolsó műve „Tell Vilmos“, melyben a szerkezet

szereti, mikor atyjának neje lett. Posa márki, Carlos ifjúkori barátja, hosszú utjáról ekkor tér haza s mikor az infáns arra kéri, hogy szerelmében segítse, a márki ezt felhasználja arra, hogy tervét, Németalföld felszabadítását, általa előmozdítsa. Carlost akarja kormányzónak Németalföldre. Fülöp azonban bizalmatlan s nem teljesíti Carlos kérését. De Posa nem hagy fel tervével. Ezenközben Carlos azt a meggondatlanságot követi el, hogy a királynő egyik apródjának hívására találkára megy, de nem a királynőt, hanem Eboli hercegnőt találja, aki látva azt, hogy az infáns nem szereti s sejtve, hogy az infáns a királynőbe szerelmes, feltöri a királynő fiókját s ebben Carlos leveleit és arcképet találja. Igaz ugyan, hogy ezek a dolgok még az infánssal való jegyeség korából valók, de a királyt elkészerítik. Ilyen hangulatban van a király, mikor nála Posa márki megjelenik. A nemes gondolkozású márki annyira megnyeri királya tetszését, hogy már hajtana a szavára, de Carlos, azt híven, hogy Posa árulta el, fel akarja fedni a tervet. Ezt a márki úgy előzi meg, hogy az infánst elfogattja, hogy azonban Carlost megmentse, saját életét veti oda áldozatul, de hasztalanul, mert midőn Carlos el akar utazni, hogy Gentben a felkelés élére álljon, elfogják és törvényszék elé állítják. — *Wallenstein*. Első rész: Wallenstein tábora (1 felvonás) Korfestő drámai kép, tulajdonképen a trilogia bevezetése. Wallenstein seregének élete tárul fel, a zajos vigalmak s a fővezérhez való hű ragaszkodás. Második rész: Piccolomini (5 felv.) Wallenstein nejét és leányát Pilsenbe hivatta; maga köré gyűjtötte tábornokait. Mindenki sejteti, hogy komoly dolog van készülöben. Bécsből megérkezik Questenberg császári tanácsos s azt a megbízást hozza, hogy adjon ki Wallenstein seregéből 8000 lovast más vezetés alá. Wallenstein tábornokai ezen felháborodnak, mert látják, hogy ezzel készakarva akarják Wallenstein seregét gyengíteni. A fővezér barátai, Terzky és Illo erre egy lakoma alkalomával egy iratot köröznek, melyben a tábornokok törhetlen hűséget fogadnak Wallensteinnek „a császárnak tett esküjük épségben tartása mellett“. Ezt az iratot be-

nehézkességét a részletek bája feledteti. Schiller írói jellemére nézve Goethe objectiv realizmusával szemben szubjectiv idealista. — A drámairás Schiller korában felvirágzott. Nagyobb városok színházakat rendeztek be, a színészek megélhetését biztosították.

mutatják, a tábornokok hajlandók aláírására, ezt azonban a lakoma végére halasztják, mikor nem a bemutatott iratot körözik, hanem egy másikat, melyben a császárnak tett esküről szóló rész hiányzik. Senki sem veszi észre a cserét, csak Piccolomini Miksa nem akarja aláírni. Ezt látva apja, Octavio, a császár hive, azt gondolja, hogy fiát is részére nyerheti s ezért elmondja neki, hogy Wallenstein elvesztette a császár kegyét, mert lázadónak tekintik. Miksa, ki Wallenstein leányát szereti s a fővezérre mindig tisztelettel tekintett, ezt nem hiszi el. Azonban az elcsesélt irat hire kisül s a tábornokok nagyobb része hajlandó elhagyni Wallenstein. Harmadik rész: Wallenstein halála. (5 felv.) Hasztalan készítetik Wallenstein gyors tette Illo és Terzky, a fővezér inkább bizik a csillagokban, mint barátaiban. Végre meghallja, hogy emberét, ki a svédekkel folytatott tárgyalásában üzenetet hordott, a császáriak elfogták. Most már nem habozhat. Ezalatt táborában Piccolomini Octavio megbolygatja a fegyelmet, a katonákat Wallensteinhez való hűségüktől eltéríti. Egy része a seregnek el is válik, Piccolomini vezetése alatt a svédekre tör, de vereséget szenved, Miksa elesik. Wallenstein seregének maradékával Égerben száll meg, hogy a svédek segítségével Csehország királyi trónjára lépjen. De itt Macdonald és Deveroux megölik. — *Stuart Mária.* Stuart Mária királynő Skótországból Angliába menekül, de itt fogságba vetik. Különösen nagy ellensége Burleigh lord, ki katolikus trónkövetelőtől félti az országot. Máriát fogságában az ifju Mortimer szereti meg s mindent elkövet megszabadítására. Mária Leicester lordhoz utasítja az ifjut s a lord keresztül is viszi, hogy Erzsébet királynő és Mária találkozzanak. Azonban Erzsébet rideg viselkedése szenvedélyes kifakadásra ragadja Máriát s ezzel eldönti sorsát. Burleigh egyre Mária halálát követeli. Erzsébet alá is írja az ítéletet s Máriát kivégzik. De Erzsébet is bűnhődik, mert leghivebb barátai elhidegülnek iránta. — *Az orleáni szűz.* A francia sereg az angolokkal viselt háborúban már majdnem szétzüllik, mikor híre érkezik, hogy egy kis francia csapat egy lelkesült leány

Schiller idealisztikus irányát követi a más tekintetben is híres Theodor Körner (1791—1813) „Zrinyi” című tragédiájában. Az idealizmussal szemben a polgári élethez, a valóságosságához közeledik a családi dráma és a polgári tragédia, ennek művelője Iffland

vezérlete alatt tetemes angol hadat győzött le. E leány Johanna, ki ez időtől kezdve a francia sereget diadalra viszi, Orleanst megszabadítja s Károly bevonul Rheimsbe, hol királylyá koronázzák. Azonban a feltételeit, melyhez rendkívüli ereje és hatása kötve van, hogy szerelem ne támadjon szívében, nem tarthatja meg. Meggyözi Lionel angol vezér hadát, de megszereti a vezért és szabadon bocsátja. Erre utól éri a büntetés. Johanna atyja a táborba jön s kijelenti, hogy nem hisz egyszerű gyermekének isteni küldetésében és azt mondja, hogy leánya az ördöggel szövetekezett. Erre bizalmatlanná lesznek a lánynyal szemben, menekülnek tőle. Johanna elbolyong, az angolok kezébe kerül, kik börtönbe vetik. Itt hallja, hogy az angolok és franciák között döntő harc dúl. Istenéhez fohászkodik, megnyeri régi erejét, letépi láncait, a franciákat győzelemre vezeti, de sebet kap és meghal.

— *A messzinai ara.* A messzinai fejedelem halála után két fia, Don Manuel és Don Caesar verseng a főhatalomért; anyjuk szavára azonban megbékülnek. A fejedelemnek két fián kívül leánya is volt, akiről születése előtt azt jósták, hogy nagy veszedelmet hoz családjára, ezért a fejedelem elrendelte a csecsemő megölését, de a fejedelemné megmentette leánya életét, titokban egy kolostorban neveltette. Itt látta és szerette meg Beatricet Manuel. Meg is szöktette, a város közelébe hozta. A leány innen bejött apjának temetésére s ez alkalommal látta meg Caesar, ki szintén beleszeretett. Az elébb megbékélt testvérek Beatrice rejtekében találkoznak s Caesar féltékenységeben leszurja Manuelt, ki mikor megtudja, hogy Beatrice testvére, öngyilkossá lesz.

— *Tell Vilmos.* Uri, Schwyz és Unterwalden Albert császár járma alatt nyög. Helytartói kegyetlenül bánnak a néppel. De a legkegyetlenebb Gessler, ez hogy a szabadságérzetet teljesen kiölje, Altdorf piacán a fejedelmi kalapot póznára tűzeti s ez előtt mindenkinek meg kell hajolnia. De e durva elnyomás és a többi helytartó kegyetlensége elkészerítik a népet. Így Melchthali Arnold, ki a kormányzó szolgáját megütötte s menekülni volt kénytelen, mert élete veszedelem forgott, azzal bűnhődik,

és Kotzebue. Aug. Wilh. Iffland (1759–1814), mint színész is kiváló, drámáiban a polgári élet érzelmes jeleneteit szereti. Legjobb műve „A vadászok“. Aug. Friedr. Ferd. v. Kotzebue (1761–1819) rendkívül termékeny író; sok regényén, elbeszélésén, utleírásán, költeményén kívül 211 drámai művet írt. Legtöbbje egy-egy ötletnek a színpadi technika alapos ismeretével való feldolgozása. – A regényírás angol hatás alatt fejlődött, különösen a családi regény és a humorisztikus szentimentális regény lett népszerű. Ez utóbbinak kiváló művelője Jean Paul (Friedrich Richter) (1763–1825), ki gazdag képzelő erejével, nemes gondolkozásával, üde humorával a német irodalom legkedvesebb jelenségei közé tartozik.

Német prózairók. A német szellemi élet nagy fellendüléséből a tudományos irodalom is kivette részét. Már Lessing jeles követője J. J. Winkelmann (1717–1768) is nagy hatással volt munkásságával,

hogy apját megvakíttatják. Baumgartent az egyik helytartó erkölestelensége arra vitte, hogy leütötte s csak úgy menekült, hogy a derék Tell Vilmos átvitte a háborgó tavon. Uriban, Fürst Walter házában elhatározzák, hogy a nép választottait a Rütli rétre egybehívják. Össze is jönnek, de mielőtt tette határozzák el magukat, nem várt esemény történik. Tellre nemes, szabad gondolkozásmódjáért régóta haragszik a kormányzó s örül mikor meghallja, hogy Tell nem hajolt meg a piacra tett kalap előtt. Arra ítéli, hogy fia fejéről egy almát löjjön le. Tell hasztalan kérleli Gesslert, végre is belefog a merész vállalkozásba, két nyilvesszőt vesz elő s az egyikkel szerencsésen lelövi az almát. Gessler megkérdi, mire volt a másik vessző? Tell nem akarja megmondani. Mikor azonban a kormányzó megígéri, hogy életének nem lesz bántódása, Tell bevallja, hogy ha lövésében véletlenül fiát találta volna, a másik nyilvesszőt Gesslernek szánta. A kormányzó erre láncokba vereti Tellt s küssnachi várába akarja vitetni. De a tavon, amerre utjek visz, vihar támad, a kormányzó és kísérete veszedelemben forog. Feloldják tehát Tellt, hogy segítsen. Tell parthoz hajtja a csónakot, kiugrik, a Küssnacht felé vivő mélyutba megy s ott a félretett nyilvesszővel lelövi Gesslert. Ennek hírére kitör a forradalom s a nép szétveri a jármot.

melylyel az ókor művészetét magyarázva letűnt idők megértésére tanított. E korszak tudományos gondolkodásának vezére Immanuel Kant (1724–1804) a königsbergi tanár, a kritikai gondolkodás megalapítója s a dogmatikus metafizika hatalmas legyőzője. Gazdag ismereteit gondos stílusban írta meg a két Humboldt testvér, Vilmos (1767–1835) és Sándor (1769–1859). A történetírásban Johannes von Müller (1752–1809 „Geschichte der schweizerischen Eidgenossenschaft“), Ludwig Thimotheus Spittler (1752–1810 „Geschichte des Fürstenthums Hannover“, „Entwurf der Geschichte der europäischen Staaten“) és A. H. Heeren (1760–1842) válik. A régiségtudomány megalapítói Chr. Gottlob Heyne (1729–1812) és Friedr. Aug. Wolf (1759–1824).

A megújulás az angol irodalomban. Az az önálló irány, melyet Swift, Defoe, a hetilapok, Richardson és a népszerű filozofusok kezdték be, francia hatás alatt látszólag újra elveszett; feléledését a családi regény tovább fejlődése segítette elő. A családi regényt Richardson nyomában Henry Fielding (1707–1754) miveli. Annyiban mutat haladást, hogy nem kiváló erényhősökről, de valódi hus-vér emberekéről írja éles értelemmel, gazdag humorról négy regényét, melyek közül a legjobb „Tom Jones, a talált gyerek“. Realistikus mint Fielding, de nyersebb Tobias Smollet (1721–1771). Élete javát a tengeren töltötte s az itt átélt, vagy hallott érdekes kalandok laza összefűzése teszi anyagát azon munkáinak, melyekkel a „hajós regény“ megalapítója lett. Legjobb munkája a bájos leírásokban gazdag, szelidebb humoru „Humphrey Clinker“ című regénye. A hatvanas és hetvenes évek szentimentalizmusának képviselője Lawrence Sterne (1713–1768). „Tristram Shandy“ és „Érzékeny utazás“ (Sentimental Journey) című szétfolyó meséjű munkáit azért kedvelték, mert hézagos előadása az olvasó gondolat és érzelmvilágának az egyes kihagyott láncszemek odagondolására tág teret nyitott. Mint lírikus is kiváló: Oliver Goldsmith (1728–1774). „A vándor“ című tanítóköltményében a kor jellemző sajátága: a természetért való rajongás jut mesteri kifejezésre. „Az elhagyott falu“ elégiájában az angol parasztság tönkre jutását jósolja meg. Legjelesebb azonban a regényben. „A vékföldi lelkész“ egyszerű, megható

története minden művelt nemzet nyelvére lefordítva, a nép kedves olvasmánya. — A nemzeti költés megszilárdításához járult Percy püspök, midőn az ó-angol balladákat és dalokat összegyűjtötte és Garrick, a jeles színész, ki 1740 óta Shakespeare drámáit játszotta nagy előszererettel. Percy gyűjteményének hatása magyarázza azokat az irodalmi családokat, melyek egy időre tévedésbe ejtették a közönséget. Így Chatterton (1752—1770) Rowley barát álneve alatt ó-angol balladákat írt. Ireland, Shakespearenek tulajdonított leveleket és tragédiát írt. De a legnagyobb hatást e hamisítások terén James Macpherson (1738—1796) érte el, ki ügyesen megírt verseit Ossian gél lantos költeményei gyanánt adta ki. — Az angol lira csak nehezen tudta megjárni az átmenetet a mesterkéeltségből a népköltés felé. James Thomson (1700—1748) legszebb alkotása „Az évszakok“ című leiró költeménye, mely hegyes erdős hazájának vad természeti szépségeit tükrözi vissza. William Collins (1721—1759) és Th. Gray (1716—1771) kiváló tehetségét koruk józan iránya nem ápolta; gyér munkásságuk azonban néhány igaz gyöngyöt termelt, így Collin: „Óda az alkonyathoz“, „A szenvedélyek“; Gray: „Elegia a falusi temetőben“ című költeményeit. E. Young (1681—1765) kezdetben Pope formalizmusának híve, majd a sors csapásai erős költői eret nyitnak lelkében s „Éjszakái“ kilenc könyvében megható elegikus hang, nemes pátosz, fenséges gondolatmenet nyilatkozik meg. E lírikusokat azonban felülmulja Robert Burns (1759—1796), a skótok Petőfije. Apja életmódját folytatva földmives volt Ayrshireben. Rossz esztendőök megcsappantották amugy is gyér jövedelmét, elhatározta hát, hogy kivándorol Jamaikába. Azt gondolta, hogy az utiköltség egy részét beszerzi, ha apró verseit kinyomatja. A siker felülmulta legmerészebb reményét ir. Az a világ, melyet ő eddig nem is ismert, ünnepelni kezdi, társaságába vonja, de ezzel ássa meg kora sirját. Az egyszerű földmivesből dorbézoló úr lesz és testileg, lelkileg megtörve 36 éves korában elhal. Dalai egyszerűségükben, bájos közvetlenségükben, hasonlitanak Petőfi festő és szerelmi költeményeihez, bár erőben, változatosságban a magyar dalos mögött marad. Követői: J. Hogg és R. Tannahill. — Az angol dráma először

a bohózatban szabadul meg a francia hatás alól, Foote (1719—1777), Colman, Garrick, Goldsmith, de különösen Richard Brinsley Sheridan (1751—1816) az angol Beaumarchais munkáival. — E korszak egyúttal az angol történetírás és szónoklat nagy korszaka. A történetírók közül kiváló munkákat adtak: D. Hume (1711—1776): „Anglia története Caesar betörésétől az 1668-iki forradalomig.“ Elbeszélő részleteiben pompás: William Robertson (1721—1793): „Skótország tört.“, „V. Károly tört.“, „Amerika t.“ Francia műveltségű, Voltaire szellemétől áthatott, komoly, munkás író Edward Gibbon (1737—1794). „A római birodalom hanyatlásának és bukásának története“ ben azt mutatja meg, mikép törte meg a kereszténység az antik műveltséget. A parlamenti szónokok közül kiválnak: William Pitt (1708—1778), Charles Fox (1749—1806), Sheridan és E. Burke (1729—1797).

A megújulás az olasz irodalomban. A francia hatás az olasz irodalomban sohasem volt valami erős. Az irodalmi megújulás vezéreinek nem is annyira a franciás iránynyal, mint a részvétlenséggel, a nemzet tespedésével, sülyedtségével kellett küzdeni. Ezért az írók legtöbbje költői célok mellett politikai célért, Itália felszabadításért, dolgozik. A franciás iskolával szemben az ellenhatás legelőszőr a sajátos olasz műfajokban érezhető. Így ír üde, leleményes operákat a Metastasionak nevezett Pietro Trappasi (1698—1782), ez okból elveniti fel a *commedia dell' arte*-t álarcos játékaiban Carlo Gozzi (1718—1802) és „A nap“ című elbeszélő költeményében Guiseppe Parini (1729—1799) a parodisztikus eposzt. Az első öntudatos reformátor Vittorio Alfieri gróf (1749—1803), ki hazáját irodalmi működésével akarta sülyedéséből megmenteni. Zord, merev természete a tragédiában találta meg kellő terét. Az olasz irodalom többi termékétől elütő rövid, szavakban fukar mondatai, sokszor szinte száraz ridegsége, sajátos jelleget adnak tragédiáinak, melyekben a pátosz leginkább a hazafias lelkesedés eredménye. Huszonnégy tragédiája közül „Virginia“, „Merope“, „Agamemnon“, „Myrra“ és „Brutus“ a legnevezetesebbek. Követői közé tartoznak: Giovanni Pindemonte (1751—1812) és öccse Ippolito Pindemonte (1753—1828), Vincenzo Monti (1754—1828),

Giovanni Fantoni (1759—1807). A hazafias fájdalmat, a szerencsétlen szerelem fájdalomával mesterileg olvasztja egybe Ugo Foscolo (1778—1827) „Jacopo Ortis utolsó levelei”-ben. — A prózában Ludovico Antonio Muratori (1672—1750) „Annales”-ei mellett a felvilágosodás gondolköréből kiindult, de komoly nemzeti irányt váltott írók: Pietro Verri, Cesare Beccaria, Gaetano Filangieri (1752—1788) és Girolamo Tiraboschi (1731—1794).

A megújulás a spanyol irodalomban. A spanyol irodalom érezte minden európai irodalom között legkevésbé a francia befolyást, mert a szabadabb szellemű nemzeti költés irtózott a rideg francia szabályszerűségtől. Azért Agostino Moratin, Jovellanos, Ayale és Yriarte törekvése, hogy a francia drámát meghonosítsák, jóformán hatástalan maradt, midőn Ramon de la Cruz (1731—1800) megindítja az irodalmi harcot ellenük s a francia tragédiát pompásan parodizálja. Leandro Fernandez Moratin (1760—1828) valami középfajt akar a francia és a spanyol dráma között teremteni. Juan Melendez Valdes (1744—1817), Nicasio Alvarez Cienfuegos (1764—1808) és különösen Manuel José de Quintana (1771—1859. „Óda a felszabadult Spanyolországhoz” 1808) a lírában küzdenek a franciás irány ellen. A prózairók közül Vincente Bacallar San Felipi márki („A spanyol örökösödési háború története”) és Juan Bantista Muñoz („Az új világ története”) válik ki.

A megújulás a magyar irodalomban. Mária Terézia szelid, de hathatós, II. József erőszakos intézkedései, melyekkel Magyarországot a birodalomba akarták olvasztani, felébresztették a több mint félszázad óta alvó nemzeti öntudatot. Költők támadnak, kik bár idegen példák után indulnak, nemzeti érzést hirdetnek s az alkotmány, a magyar nyelv, sőt a magyar viselet jogait követelik. E korszak íróinak nagy többsége négy iskolához tartozik. Az első, a franciások iskolája, a francia felvilágosodás íróit, különösen Voltairt, követi, vezére Bessenyei György (1742—1811). Mint fiatal, a tanulásban elmaradt testőr került fel Bécsbe és saját mulasztását pótolva belátta nemzete elmaradottságát. 1772-ben jelenik meg első műve „Agis” című tragédiája s ettől az esztendőől számítják a magyar irodalom

megújhdását. E tragédiánál becsesebb drámai műve „Philosophus“ című vigjátéka, melyben Pontyi alakjában találóan mutatja be a parlagi nemest. Fordításai mellett nevezetesekek eredeti prózai munkái, melyekben akadémia felállítását sürgeti („Magyarság“, „Jámbor szándék“). Bessenyei köréhez tartoznak Báróczi Sándor, a kiváló prózairó, Barcsay Ábrahám, az „elegáns poéta“. Velük áll összeköttetésben a népies hangú Orczy Lőrinc báró és a műpártoló Ráday Gedon gr. Bessenyei után az iskola vezetése Péczeli Józsefre, a Lafontaine szellemében dolgozó tanító mese-íróra száll; e körrel rokon a világfájdalom szerencsétlen sorsu költője: Ányos Pál, ki „A kalapos király“ című satirájában II. József rendeleteit gúnyolja hatással. — A második, az ó-klasszikai költők iskolája, Horatiust választja mintaképül. Első képviselői: Baróti Szabó Dávid és Rajnis József, mintájuknak csak versformáit tudták utánozni. Mellettük Révai Miklós inkább mint nyelvtudós nevezetes, amennyiben, a történeti fejlődésen alapuló nyelvtudományt teremti meg, rendszeres magyar nyelvtant ír s nyelvünk legrégibb emlékeit magyarázza. Ellenfele, Verseghy Ferenc, az élő nyelv használatát tekinti feltétlen mértékadó szabálynak. Az ó-klasszikai írók között Virág Benedek az első igazi költő s e mellett mint történetíró is nevezetes („Magyar századok“), de az iskola legnagyobb képviselője nem ő, hanem Berzsenyi Dániel (1776—1836). A Horatiustól tanult formát erős nemzeti érzéssel tölti meg s hatalmas lendületű ódáiban felülmúlja mesterét. — A harmadik költői iskola a még mindig népszerű Gyöngyösit követi. E körnek, a népiesek körének, legkiválóbb tagjai: Dugonics András (1740—1818), ki leginkább a magyarság régi idejéből választja hosszadalmas, a jelen állapotokra célozgató regényeinek meséjét („Etelka“, „Jolánka“, „Arany perecek“, „Cserei“). Verses munkái: „Trója veszedelme“, „Ülisses“. Kezdetleges drámái közül legjobb „Báthori Mária“. Pálóczi Horváth Ádám két lendület nélkül való époszt („Hunniász“, „Rudolfiász“) írt. Becsesebb ezeknél énekgyűjteménye. A népies írók közül leghatározottabban Gvadányi József gróf védi a magyarság ügyét. Két hirneves költeményében („Egy falusi nótárius budai utazása“, „Rontó Pál gróf és Benyovszky Móricz“) élénk tör-

ténetét zamatos, népies nyelven mondja el. Ide tartozik, bár ó-klasszikai versformát használ, Fazekas Mihály is („Ludas Matyi“). E három iskola között ingadoznak: Bacsányi János, Verseghy Ferenc, Szentjóni Szabó László és Dayka Gábor. — A negyedik irány a fellendült német irodalom hatása alatt áll s a német-görög klasszicizmus elvét követi. Ennek az iskolának élén a fáradhatatlan Kazinczy Ferenc áll (1759—1831). Szerencsés körülmények között korán megismerte a külföldi irodalmakat és általuk fejlesztette a szép iránt való érzékét. Biztatta, oktatta, vezette a hozzá forduló ifju írókat, az egész országra kiterjedő levelezésével minden neves és névre törekvő költővel összeköttetésben állt s az irodalom tekintélyes vezére lett. Halhatatlanná nem eredeti munkái teszik, bár átérzett dalai, szellemes epigrammái, szép stílú utleírásai, becses életrajz gyűjteménye („Magyar Pantheon“) és közvetlen, természetes hangú önéletrajza („Pályám emlékezete“) is nevezetes. De izgató munkássága, melylyel az írók egész seregét teremtette meg és az a törekvése, hogy költői nyelvet teremtsen, teszik különösen emlékezetessé. A magyar nyelv a XVIII. század folyamán elszegényedett, már Faludi is érezte fogyatékoságát. Kazinczy új szavakkal, fordulatokkal akarta a nyelvet gazdagítani s ezzel indította meg a nyelvújítást, mely kétségtelen szükségből teredt, de abban tévedett, hogy ujitásában nem vette ekintetbe a magyar nyelv szellemét s helytelen szóképzéssel, idegenszerű fordulatokkal a nyelvet megrontotta. A német-görög klasszicizmus iskolájának kiváló tagja Kölcsey Ferenc (1790—1838), mint költő, szónok és műbiráló egyaránt jeles. Lirájában a hazafias fájdalom szólal meg („Hymnus“, „Zrinyi két éneke“), balladáiban a németeket követi. Szónoki művei és birálatai kiváló képzettségének és nemes lelkének bizonyosságai.

Kármán, Csokonai és Kisfaludy Sándor. A magyar nemzet felemeléséért folytatott küzdelemnek tiszteletre méltó, magában álló, korán elhunyt harcosa Kármán József (1769—1795). Legjelesebb munkája „Fanny hagyományai“ című, Goethe Wertherjének hatása alatt készült, de felfogásában eredeti novellája. — Hányatott, rövid életét élt e kor nagy lírikusa Csokonai Vitéz Mihály is (1773—1805).

Irt ugyan drámákat is („Tempefői“, „Gerson du Malhereux“, „Karnyóné“), az elbeszélő költésben Pope nyomán „Dorottya“ címmel sikerült furcsa eposzt alkotott, de legjelesebb művei lírai költeményei. A könnyed, csapongó kedv, a mélabús panasz ép oly közvetlenül szól lantján, mint ódáiban a megható fenséges lendület. — Kisfaludy Sándor (1772—1844) a köznemesség költője, ennek nyelvén szól, ez az ő lelkes közönsége. Ez magyarázza meg „Himfy szerelmei“ első részének, a „Kesergő szerelem“ című dalgyűjteménynek (1801) rendkívüli hatását. A második rész, a „Boldog szerelem“ kevésbé sikerült. A nemzeti érzés felélesztéséhez nagyban hozzájárultak „Regéi“. Leggyengébb művei drámái.

Névjegyzék.

Abraham a Santa Clara 12	Bossuet 40
Achillini 5	Bourdaloue 39
Addison 42, 47	Bourron 23
Alfieri 77	Boursault 35
Algarotti 55	Bovier de Fontenelle 39
Amade 45	Boyer 38
Amerye de Chaulieu 39	Boyron 35
Antoine de la Fosse 38	Breitinger 57
Ányos 79	Brockes 12
Apácai 19	Brome 16
Apor 45	Bruni 5
Arrebo 44	Bueil 22
Austen 48	Bürger 64
Bacon 13	Buonarotti 6
Bacsányi 80	Burke 77
Balassi gr. 20	Burnet 42
Balzac 22.	Burns 76
Barcsay 79	Butler 41
Barlaeus 10	Cadahalso 55
Báróczi 79	Calprenède 24
Baróti Szabó 79	Campistron 38
Bazire 19	Cañizares 55
Batthányi Alajos 54	Casoni 5
Bayle 40	Cats 9
Beaumarchais 53	Celsius 56
Beccaria 78	Chamberlayne 42
Bél 45	Champsmeslé 35
Beniczki 20	Chapelain 23
Ben Jonson 14	Chatterton 76
Benserade 22	Chevillé 35
Bergier 39	Chiari 55
Berhardin de St. Pierre 54	Chrestian 21
Berzsenyi 79	Chubb 46
Bessenyei 78	Cicognini 7
Bethlen Miklós 20	Cienfuegos 78
Bocchini 6	Clarendon 42
Bod 45	Claudius 64
Bodmer 57	Cleveland 16
Bogdanowicz 57	Clodius 43
Boguslawski 56	Collé 52
Boileau 29	Colletet, az ifj. 28
Boisrobert 22	Collins 76
Bording 44	Colman 77

- Condillac 48
 Congreve 41
 Conti 55
 Corneille P. 24
 Corneille T. 27
 Cotin 28
 Coweley 16
 Cramer 43
 Crebillon 52
 Cserei 45
 Cserey 45
 Csokonai 80
 Cumberland 47
 Czwittinger 45
 Dach 11
 D'Alembert 52
 Dalin 56
 Dancourt 35
 D'Aulnoy grófnő 39
 Davenaut 16
 Dayka 80
 Defoë 12, 47
 Delfino 7
 Dershawin 57
 Deshoulières 39
 Desmarets de Saint-Sor-
 lain 23
 Destouches 41
 Diderot 51
 Dryden 41
 Duché de Vancy 38
 Dufresny 35
 Dugonics 79
 Ebert 43
 Fagiuoli 55
 Faludi 45, 46
 Fantoni 78
 Farguhar 41
 Favart 52
 Fazekas 80
 Feitama 55
 Fénelon 40
 Fielding 75
 Filangieri 78
 Filcaja 8
 Filmer 42
 Fléchier 39
 Fleming 11
 Florian 52
 Foote 77
 Ford 15
 Foscolo 78
 Fox 77
 Francia akadémia 21
 Frugoni 9
 Fulvio Testi 7
 Garrick 77
 Gärtner 43
 Gay 47
 Geleji Katona 19
 Gellert 43
 Genest 38
 Gessner 59
 Gibbon 77
 Gillot 21
 Giseke 43
 Gleim 44
 Goethe 64
 Goldoni 55
 Goldsmith 75
 Gottsched 43
 Götz 44
 Gozzi 77
 Gray 76
 Graziani 7
 Grécourt 52
 Gresset 52
 Gribojedoff 57
 Grimm 52
 Grimmelshausen 12
 Gryphius 12
 Guidi 8
 Guillen de Castro 25
 Günther 43
 Gusztáv király 56
 Gvadányi 79
 Gyllenborg 56
 Gyöngyösi 20
 Hagedorn 43
 Hainbund 63
 Hajnóczy 54
 Haller 20
 Haller, Albrecht von 43
 Haman 63

- Hamilton 39
 Hardy 23
 Haren 55
 Harrington 41
 Harsdörfer 11
 Hauteroche 35
 Hebel 64
 Heemskerk 10
 Heeren 75
 Helvetius 52
 Herder 62
 Hermite 24
 Heyne 75
 Hobbes 42
 Hoffmannswaldau 12
 Hogg 76
 Hoogoliet 55
 Hooft 9
 Holberg 44
 Hölty 64
 Humboldt 75
 Hume 77
 Hutchinson 46
 Huygens 9
Jacobi 44
 Jean Paul 74
 Jffland 74
 Johnson 42
 Jovellanos 55
 Jreland 76
 Jsla 55
 Jung-Stilling 59
 Jupon 17
Kalmár 45
 Kant 63, 75
 Kantemir 56
 Kapnist 57
 Kármán 80
 Kästner 43
 Kazinczy 80
 Kellgrén 56
 Kemény János 20
 Kisfaludy Sándor 81
 Klinger 62
 Klopstock 58
 Knjaschin 57
 Kniaznin 56
 Krasicki 56
 Krisztina királynő 8
 Krummacher 63
 Kohári 20
 Kölcsey 80
 Koornhert 9
 Körner 73
 Kosegarten 64
 Koszorús virágrend 11
 Kőszegi 20
 Kotzebue 74
 Kunics 46
Laczkovics 54
 Lafaye 39
 Lafayette 28
 Lafontaine 39
 La Harpe 52
 Lange 43
 Langendijk 55
 Lauremberg 12
 Lavater 59
 Lee 42
 Leroy 21
 Lesage 41
 Lessing 60
 Lhullier 39
 Lichtwehr 43
 Lillo 47
 Locke 46
 Logau 11
 Lohenstein 12
 Lomonoff 56
 Loredano 7
 Losonczy 45
 Luyken 55
 Luzan 55
Macpherson 76
 Maffei 55
 Magalotti 7
 Mairet 23
 Maleville 22
 Malherbe 22
 Mander 10
 Marini 4
 Marivaux 52
 Marmontel 52
 Maróthy 45

- Martinovics 54
 Massilon 40
 Massinger 15
 Matthew Prior 42
 Matthisson 64
 Maynard 22
 Megerle 12
 Melosio 6
 Menippé 21
 Menzini 8
 Metastasio 77
 Meteren 10
 Michaelis 44
 Michelangelo 6
 Mikes 45
 Miller 64
 Milton 16
 Mirabeau 53
 Moine 28
 Molière 30
 Mondory 24
 Montesquien 49
 Monti 77
 Moore 47
 Moratin, az id. 55
 Moratin, az ifj. 78
 Morgan 46
 Moscherosch 12
 Müller 75
 Muñoz 78
 Muratori 78
 Naruszewicz 56
 Német érzelmű társ. 11
 Német nyelvmivelő társ. 11
 Newton 46
 Noel le Breton 35
 Nordenflycht 56
 Onno 55
 Opitz 11
 Orczy 79
 Örtel 45
 Oseroff 57
 Osinszky 56
 Ossian 76
 Otrokocsi Fóris F. 20
 Otway 42
 Oxenstierna 56
 Pálmarend 11
 Pálóczi Horváth 79
 Parini 77
 Páriz-Pápai 20
 Parnell 42
 Pascal 40
 Passerat 21
 Péczeli 79
 Pels 55
 Percy 76
 Perrault 39
 Pethő 20
 Petrőczy 20
 Pfeffel 43
 Pindemonte 77
 Piron 52
 Pithous
 Pitt 77
 Poot 55
 Pope 42
 Prévost d'Exiles 52
 Pryne 16
 Quinault 38
 Quintana 78
 Rabener 43
 Racan 22
 Racine 35
 Ráday G. 79
 Ráday P. 45
 Rajnis 79
 Ramler 44
 Ramon de la Cruz 78
 Rapin 21
 Raynal 52
 Rayssiquier 23
 Reael 10
 Redi 8
 Regnard 35
 Regnier 21
 Révai 79
 Riccoboni 55
 Richardson 48
 Richelieu 25
 Richter 74
 Rimai 20
 Robertson 77
 Rollin 40

- Rotgans 55
 Rotron 28
 Rousseau J. B. 39
 Rousseau J. J. 53
 Rovere 7
 Rowe 42
 Roy de Gomberville 24
 Ryer 28
 Sajnovics 45
 Salis 64
 Salvator Rosa 6
 Samaniego 55
 Sartori 45
 Savinien de Cyrano Ber-
 gerac 35
 Scarron 28
 Schettini 7
 Schiller 68
 Schlegel J. E. 43
 Schupp 12
 Schwabe 43
 Scudéry G. 24
 Scudéry M. 28
 Shaftesbury 46
 Sheridan 77
 Shirley 16
 Sedaine 52
 Segrais 39
 Sevigné 39
 Skiöldebrand 56
 Smollet 75
 Sommerville 42
 Sörterup 44
 Spieghel 9
 Spittler 75
 Steele 47
 Sterne 75
 St. Lambert 52
 Stollberg 64
 Suckling 16
 Sumanokoff 56
 Swift 48
 Szacsvay 54
 Szalárdi 20
 Szeicz 54
 Szenczi Molnár A. 19
 Szentjóni Szabó 80
 Szentmiklósi Th. 54
 Szőnyi 54
 Tannahill 76
 Tassoni 5
 Thomson 76
 Tiedge 64
 Tiraboschi 78
 Tököli 20
 Toland 46
 Trapassi 77
 Trembecki 56
 Triller 43
 Tsétsi 45
 Tycho de Brahe 44
 Tyndall 46
 Urfé 22
 Uz 44
 Valdes 78
 Vanbrugh 41
 Van den Vondel 10
 Verri 78
 Verseggy 79
 Vian 23
 Virág 79
 Visscher 9
 Voiture 22
 Voltaire 49
 Voss 64
 Wallenberg 56
 Webster 15
 Weise 12
 Weisze 44
 Wieland 59
 Winkelmann 74
 Wisin 57
 Wolf 75
 Wycherley 41
 Young 76
 Yriarte 55
 Zachariä 43
 Zappi 9

Tartalom.

Hatodik rész.

Az akademizmus kora.

Itália az ellenreformáció után	3
Marini	4
Az ellenzék	5
Marini követői a XVII. század második felében	7
A svéd királynő írói köre	8
A holland irodalom a XVII. században	9
A német irodalom a XVII. században	10
Német nyelvmívelő társulatok	10
Az első sziléziai iskola	11
A második sziléziai iskola	11
A német irodalom a két sziléziai iskolán kívül	12
Anglia a XVII. század első felében	13
Ben Jonson és iskolája	14
Milton és a puritán költés	16
A magyar irodalom a XVII. században	19

Hetedik rész.

A klasszicizmus kora.

A francia klasszicizmus előzményei	21
Olasz és spanyol hatás a francia irodalomban	22
A Rombouillet-ház költői	23
Corneille	24
Boileau	29
Molière	30
Racine	35
Lafontaine	38
A klasszikus próza	39
A klasszicizmus ellenzéke	40

Anglia a restauráció után	41
A francia klasszicizmus hatása Angliára	42
A francia klasszicizmus hatása a német iro- dalomra	43
Holberg és a dán irodalom	44
A magyar irodalom a XVIII. sz. első felében	45

Nyolcadik rész.

A felvilágosodás kora.

Anglia 1688. után	46
Montesquieu	48
Voltaire	49
Az enciklopédisták	51
Beaumarchais és Mirabeau	53
Rousseau	53
A felvilágosodás irodalma Magyarországon	54
Francia hatás az olasz és spanyol irodalomban	55
A holland és svéd irodalom a XVIII. században	55
A lengyel és orosz irodalom a XVIII. században	56

Kilencedik rész.

A megújulás kora.

Küzdelem a franciások ellen a német irodalomban	57
Klopstock	58
Wieland	59
Lessing	60
Herder és a Sturm und Drang	62
Goethe	64
Schiller	68
Német prózairók	74
A megújulás az angol irodalomban	75
A megújulás az olasz irodalomban	77
A megújulás a spanyol irodalomban	78
A megújulás a magyar irodalomban	78
Kármán, Csokonai és Kisfaludy Sándor	80